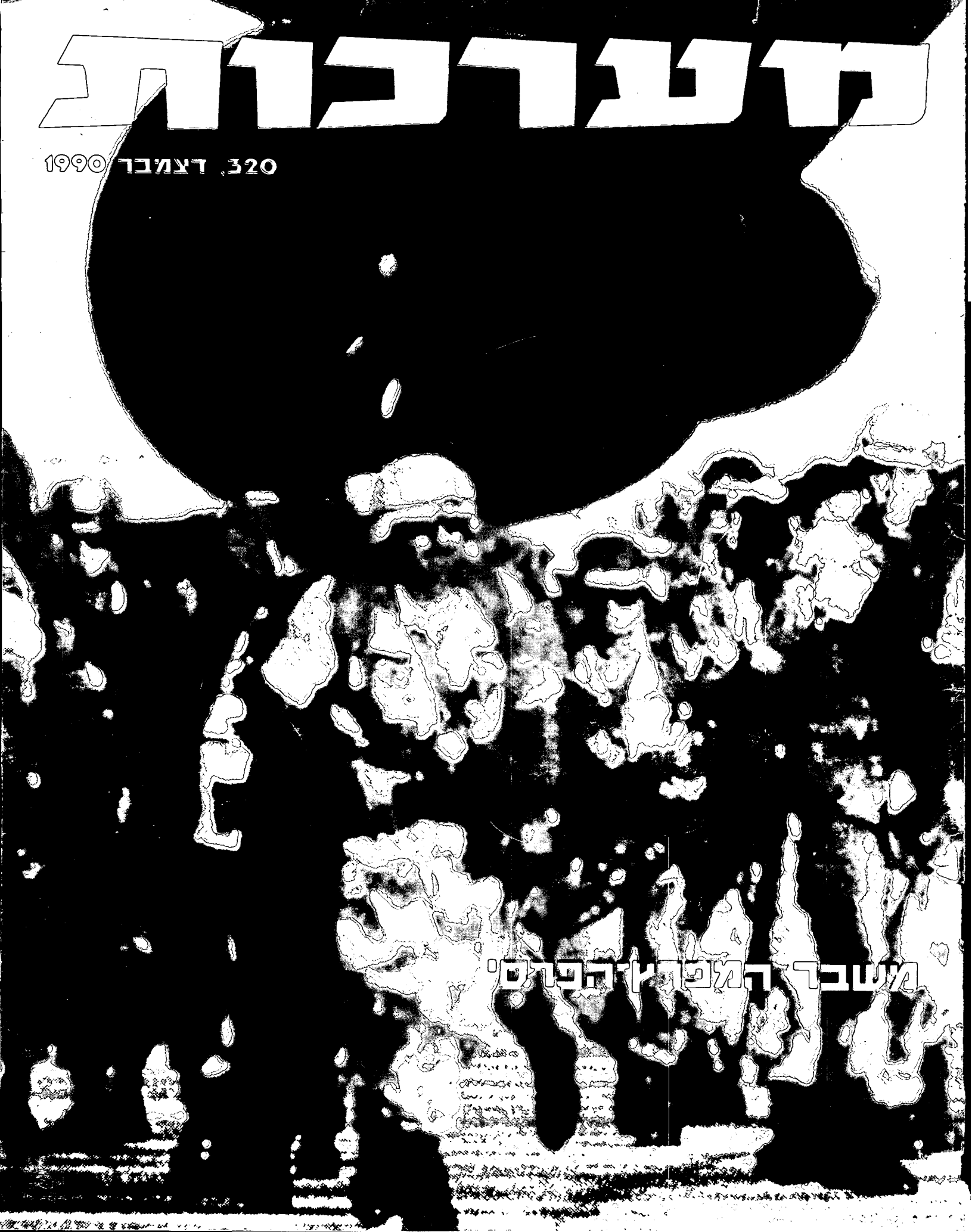

מערכות

320 דצמבר 1990

משבר המפרץ הפרסי

מפקד ועורך ראשי: סא"ל ישי קורדובה

העורכת: סא"ל רחל רוז'נסקי

עורך משנה: יואל שני

שער: עופר דרורי

מערכות
צוות המערכת:
רס"ן אבי קובר
רס"ן זיו בשן
צבי עופר
אביטל רנב

בית ההוצאה של
צבא הגנה לישראל

הדברים מתפרסמים על דעת הכותבים בלבד, ואינם
משקפים בהכרח את עמדת צה"ל.

מחיר: 3 ש"ח (כולל מע"מ)
דמי מנוי לשנה: חיילים ועובדי מערכת
הביטחון – 10 ש"ח, אחרים 11 ש"ח.

המערכת: רח' האלוף מנדלר מס' 3, הקריה, ת"א, תד" 7026,
מיקוד 61070, טלפון: 5694343.
מחלקת המנויים: משרד הביטחון/ההוצאה לאור, רח' דוד אלעזר 29,
הקריה, ת"א, טל: 205516.
סדר: בית מערכות. הודפס באמצעות משרד הביטחון/ההוצאה לאור.
לוחות והדפסה: דפוס גייט.

מבצע "מגן מדבר", היערכות הכוחות האמריקנים במפרץ הפרסי/
אל"מ בני מיכלסון
2
ב-2 באוגוסט 1990 פלש צבא עיראק לכווית, וכעבור שבוע הודיע
צדאם חוסין על סיפוחה לעיראק. ארה"ב הגיבה מיד בדרישה נחרצת
לפינוי כוויית ולקחה על עצמה את העמידה בראש המאבק נגד עיראק.
במאמר ניתוח זירת המלחמה; תיאור ריכוז הכוחות האמריקניים
והכוחות המערביים האחרים הנמצאים במפרץ הפרסי, ושקילת
ההתפתחויות לעתיד.

עיראק בסבך עוצמתה וחולשותיה/עפרה בנג'ז
14
המאמר דן בכמה שאלות שמעוררת הפלישה העיראקית לכווית:
כיצד העזה עיראק שזה עתה יצאה ממלחמה עם איראן לפתוח
בהרפתקה צבאית נוספת? כיצד הצליחה עיראק לגרום להפתעה
נוספת שעה שדרכיה ושיטות הפעולה שלה היו נהירות לעולם כולו?
ומדוע מדינה שיצאה בעור שיניה מן המלחמה הודות לסיוע של
מדינות המפרץ קוראת עליהן תיגר עוד בטרם יושב הסכסוך עם
איראן?

צבא עיראק לאחר תום המלחמה עם איראן/אל"מ (מיל')
18
ד"ר זאב איתן
תיאור כוחה הצבאי של עיראק מאז סיום המלחמה עם איראן, תוך
עמידה על השינויים בתחום הקונונציונאלי והבלתי קונונציונאלי,
ניתוח המגמות בצבא עיראק, והערכת תרומתה האפשרית של עיראק
למלחמה נגד ישראל.

טילי קרקע-קרקע בעיראק/דני לשם
28
סקירת המאמצים העיראקיים בתחום פיתוח והסבה של טילי קרקע-
קרקע קונונציונאליים ובלתי קונונציונאליים כאחד.

ירדן ומשבר המפרץ הפרסי: רקע, משמעויות וסיכום ביניים/
36
דן שיפטן
כדי להעריך את חשיבותו של משבר המפרץ ואת משמעותו מבחינת
ירדן, יש לדון לא רק במצוקה הכלכלית הפוליטית והאסטרטגית
הפוקדת את ירדן, אלא גם בספקות הלאטנטיים שעולים אל פני
השטח בדבר שרידותה של ירדן. על-מנת לאתר את מרכיביה של
המצוקה הירדנית יש גם להזכיר את שורשיה ההיסטוריים ולאפיין
את גילוייה הנוכחיים.

ב־2 באוגוסט, בשעה 0200, פלש צבא עיראק לכוויית. בתוך שבע שעות כבש את עיר הבירה ועמדות מפתח במדינה והעמיד את העולם בפני עובדה מוגמרת, הרבה לפני שיכול מישהו לעצרו באמצעים דיפלומטיים או צבאיים. כעבור שבוע, ב־8 באוגוסט, הודיע נשיא עיראק, צדאם חוסיין, על סיפוח כוויית. הסיפוח הוצג על־ידי עיראק כתיקון של עוול היסטורי שעשו לה הבריטים ב־1913, כאשר "קרעו" ממנה מחוז עתיר־נפט זה והמשילו עליו משפחת שיח'ים.

הכיבוש והסיפוח הכפילו כמעט את פוטנציאל הנפט של עיראק מ־13.54% ל־21.54% ממקורות הפקת הנפט בעולם ואיפשרו לה, לראשונה בתולדותיה, שליטה על 500 ק"מ חוף ים ובהם נמל גדול – העיר כוויית – במפרץ הפרסי. אם תישארנה העמדות החדשות בידי צדאם חוסיין, תיהפך עיראק למעצמה כלכלית וגיאואסטרטגית ראשונה במעלה בעולם הערבי ובמזרח התיכון. היא תהיה בעלת השפעה גוברת במסחר הנפט העולמי ותוכל לקבוע את מחיריו. משום כך קיבלו רבים בציבור הערבי את הסיפוח בברכה. מדינות כמו תימן ומאוריטניה רואות במעשיו של צדאם מאבק ערבי נגד המערב האימפריאליסטי וכתחייה של העוצמה המוסלמית־ערבית שהושפלה דורות רבים. בצדאם הן רואות מושיע שיחזיר לאומה הערבית את גאוותה.

להלן רוח זה – שכנגדו עומדת תפיסתו של חוסני מובארכ נשיא מצרים – עלול להתחייב המשך – חיסולה של מדינת ישראל, שהרי ישראל הצטיירה מאז ומתמיד כמדרך גל מערבי במזרח התיכון, שיצרה ארצות־הברית כדי להמשיך ולהשפיל את האומה הערבית.¹

התגובה האמריקנית לא איחרה לבוא. עוד ב־2 באוגוסט בא ג'יימס בייקר, שר החוץ של ארה"ב, למוסקווה כדי לתאם עמדות. באותו יום יצאה הודעה משותפת של שתי המעצמות הגדולות הדורשת מעיראק לסגת מכוויית מיד וללא תנאים. בד בבד הכריזה ברית־המועצות על הפסקת כל משלוחי הנשק והציוד לעיראק ואילו ארה"ב ביקשה מכל בעלות־בריתה בנאט"ו ובעולם להטיל חרם כלכלי על יבוא סחורות מעיראק, לרבות נפט, ולהקפיא את כל נכסי עיראק הנמצאים בארצותיהן. מכאן ואילך נהפכה פעילותה של ברה"מ לסבילה בעיקרה ואילו ארה"ב קיבלה על עצמה לעמוד בראש המאבק נגד עיראק.

* ר' מחלקת היסטוריה במטכ"ל. המאמר נכתב בספטמבר 1990 ועודכן בסוף דצמבר 1990.

מבצע

היערכות

מטרות המלחמה

מטרתה של עיראק היא להחזיק בכוויית וברוב מקורות האנרגיה במפרץ הפרסי, ולמנוע מארה"ב להשיב את כוויית לשליטיה הקודמים.

- מטרות המלחמה כפי שנוסחו על ידי נשיא ארה"ב, שהוא גם המפקד העליון של הכוחות המזוינים הן:
- להסיג ללא תנאי את הכוחות העיראקיים מכוויית.
 - להשיב את ממשלת כוויית הלגיטימית.
 - ביטחון ויציבות באזור המפרץ הפרסי.
 - הגנה על חייהם של אזרחים אמריקניים.²

זירת המלחמה

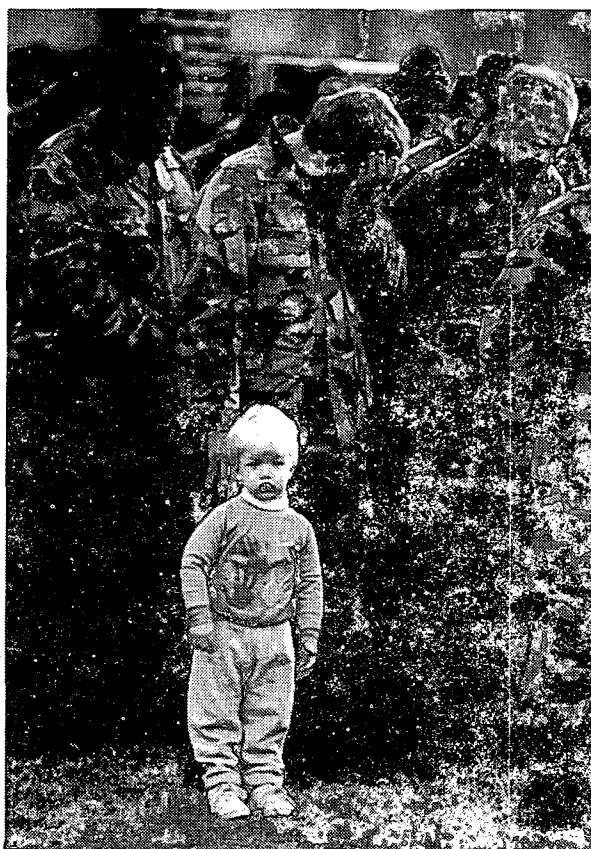
עיראק, השוכנת בין איראן לסוריה וירדן ובין טורקיה לערב הסעודית, היא ארץ מישורית ברובה, המשתרעת לאורך נהרות הפרת והחידקל, חוץ מן הצפון ההררי הגובל בכורדיסטן. מימיה של עיראק באים מטורקיה ועוברים בסוריה. עד לכיבושה של כוויית היה לה מוצא חלקי לים, בשפך השאט־אל־ערב – 58 ק"מ של חוף ים. הייצוא והיבוא של עיראק תלוי משום כך רובו ככולו בשש מדינות שכנות. כשכבשה את כוויית הקטינה תלות זו לחמש שכנות בלבד. שטחה של עיראק 445,480 קמ"ר וצורתה צורת משולש שבסיסו הגבול עם איראן – כ־900 ק"מ; צלעותיו – גבול ערב הסעודית – כ־950 ק"מ, וסוריה – כ־750 ק"מ.

רוב צירי המסחר של עיראק עוברים דרך טורקיה, סוריה (אם כי עקב העוינות בין שני המשטרים אין ניצול

"מגן מדבר"

הכוחות האמריקנים במפרץ הפרסי

אל"מ בני מיכלסון*

חייל אמריקני נפרד מבנו לפני היציאה למפרץ הפרסי

מלא של גזרה זו) וירדן. עד למשבר האחרון היו כוויית וערב הסעודית צירי המסחר הגדולים ביותר. שטחי מערב עיראק ודרומה אידיאליים לתמרון שריון לתצפית אווירית, מאחר שאין בהם מחסה ומכשולים טבעיים.

השטחים החיוניים לריכוז כוחות עיראקיים הם כירכוכ בצפון, כ-250 ק"מ מצפון לבגדד; אזור H-2; H-3 במערב (בגבול ירדן), כ-400-500 ק"מ מבגדד; ובצורה בדרום, כ-450 ק"מ מבגדד ו-50 ק"מ מגבול כוויית. רוחבה של ירדן הוא כ-400 ק"מ. הבסיס הסעודי הקדמי ביותר – העיר הצבאית על שם המלך חאליד (חפיר אל בטין) – מרוחק כ-140 ק"מ מגבול עיראק. הבסיסים הסעודיים המרכזיים לאורך ציר החוף באזור דהרן מרוחקים כ-300 ק"מ מגבול כוויית. במה שנוגע לארה"ב, אזור הלחימה מרוחק ממפקדת פיקוד המרכז האמריקני שבפלורידה כ-25 אלף ק"מ בדרך הים, סביב כף התקווה הטובה, כ-12,500 ק"מ בדרך האוויר. הבסיס הבריטי-אמריקני הקרוב ביותר לזירת הלחימה הוא האי דייגרגארסיה באוקיינוס ההודי, השוכן במרחק 4500 ק"מ מכוויית.

כוויית כשהיא לעצמה היא מדינת מישור המרוכזת סביב בארות הנפט וסביב העיר כוויית. שטחה של כוויית מגיע לכ-170x150 ק"מ, מספר תושביה 1.9 מיליון נפש ויש בה ציר ראשי אחד לאורך החוף וצפונה לבצרה. לאורך חוף הים משתרעות דיונות חול ברוחב של כ-20-40 ק"מ. בדרום ובצפון יש ביצות. עיר הבירה כוויית מונה 300 אלף תושבים, והיא מרכז העורף האסטרטגי של המדינה. נמלה הוא נמלה הראשי של כוויית ושל עיראק.

הכוחות היריבים

כנראה מוצבים בכווית ובסביבה כ־30 דיוויזיות עיראקיות וכחצי מיליון חיילים בכארבע מסגרות קורפוס ועל כולם מפקדה זירתית מיוחדת.

עוצמתו של צבא עיראק

6000 טנקים מהם כ־1500 טנקים T-72 וכאלף T-69.
5000 נגמ"שים. כ־2500 מהם מסוג BMP 1/2.
5000 קני תותחים מערביים ומזרחיים, ובכלל זה מטל"רים מסוג "אסטרס" ו"אבאביל" לטווחים שמעל 50 ק"מ.

45 משגרים של טילי קרקע־קרקע לטילי פרוג (לטווח 70 ק"מ), טילי סקאד (300 ק"מ), טילי סקאד משופר (650 ק"מ).

כ־650 מטוסי קרב והפצצה מדגמים שונים, ובהם: מיג־21/23/25/29; סוחוי־7/20/22/24 ומיראז' F-1.

250 מסוקי תובלה מי־17/8.

150 מסוקי תקיפה מהסוגים: מי־24/25, בי־105, גאזל, אלואטר־3 וסופר פרלון אוויר/ים.

300 סוללות טילי קרקע־אוויר ניידות מהדגמים: SA-2/3 וטילי SA-6/8/9/13, רולנד וניחות מהדגמים: SA-7/14.
כתף SA-7/14.

מתוך כוחות אלה רוכזו בכווית ובגבול הסעודי כ־1200 טנקים, כאלף נגמ"שי BMP וכ־30 טילי קרקע־אוויר.
צבא עיראק רכש ניסיון קרבי במלחמת שמונה השנים

לצורך סקירה זו נתייחס באופן כללי לצבא עיראק ונתמקד בכוחות המרכזיים בכוויית וגבול סעודיה. בצד האמריקני נתייחס בעיקר לפיקוד המרכז של ארה"ב, שהוא הכוח המוביל, הגדול והחשוב ביותר של בעלות הברית.

צבא עיראק

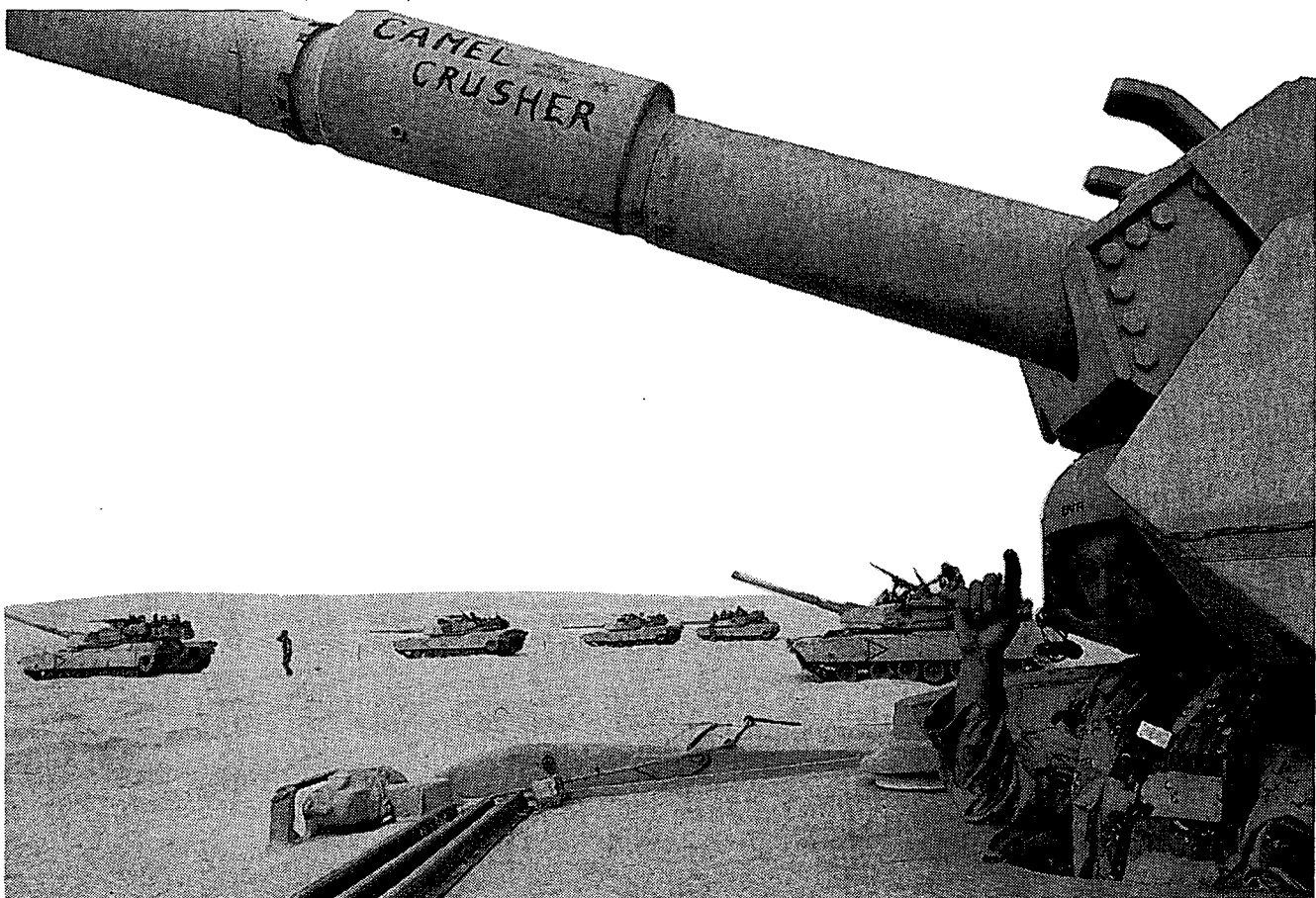
בתחילת מלחמת איראן-עיראק מנה צבא עיראק 300,000 חיילים. בסוף 1988 היו בו 1.5 מיליון חיילים, מתוכם כ־550,000 חיילי חובה וקבע. אחרי השחרורים שהיו בשנת 1989 ובתחילת 1990 באו הכרזות גיוס חדשות של צדאם חוסיין, כך שאפשר לשער שגודל הצבא כעת לא השתנה מאז סוף שנת 1988. צבא עיראק מונה רובו ככולו חיילים שלחמו במלחמה עם איראן.

סדר־הכוחות

שמונה גייסות מהם שבעה גייסות מרחביים/מבצעיים וגייס נייד ומשוריין אחד – הקרוי משמר הרפובליקה, שהוא עתודת הפיקוד העליון.

66 דיוויזיות – בסוף שנת 1988 היו בצבא עיראק 55 דיוויזיות. 15 מהן פורקו בשנת 1989 ולוחמיהן שוחררו, אך לאחר תחילת המשבר (כיבוש כוויית) הודיע צדאם חוסיין על גיוס 26 דיוויזיות חדשות.

66 הדיוויזיות כוללות שמונה דיוויזיות שריון, שלוש דיוויזיות ממוכנות, דיוויזיה של כוחות מיוחדים ו־54 דיוויזיות ח"ד.

עם איראן. יש באפשרותו להפעיל כוחות גדולים בשליטה יעילה ובתיאום בין-חילי ובין-זרועי ובסוגי שטח מגוונים (עירוני, מדברי, ביצתי). לצבא היבשה יש חיל אוויר משלו (Army Aviation), הכולל מסוקי תובלת סער ומסוקי קרב. לטייסים ניסיון רב בהגשת סיוע קרוב לכוחות היבשה ובתקיפת מטרות נקודה. העוצבות בשדה הקרב מופעלות במהירות ובגמישות, ויכולות לתמרן ולהניע כוחות למרחקים גדולים.

בחירת המפקדים, הכשרתם וניסיונם הקרבי, ועימם אמצעי לחימה איכותיים מן הגוש הסובייטי ומן המערב, מעלים באופן ניכר את יכולת הביצוע של יחידות הצבא. לעיראק גם יש ניסיון רב בהפעלת נשק אסטרטגי ולא קונוונציונלי (טיילי קרקע-קרקע ונשק כימי). עם זאת, לצבא עיראק אין ניסיון בלחימה נגד אויב משוריין או ממוכן שעומדים לרשותו חיל אוויר והגנה אווירית מפותחת.

משבר המפרץ הפרסי – חיל המשלוח האמריקני פיקוד המרכז האמריקני

מפקדת הכוח המשימתי המשולב לפריסה מהירה הוקמה ב-1 במארס 1980 בבסיס חיל האוויר מקדיל בפלורידה, כדי לענות לפלישה הסובייטית לאפגניסטן ולמהפכת חומייני באיראן אשר הותירו חלל באיזון הכוחות מול עיראק במפרץ הפרסי. ב-1983 נהפכה המפקדה למפקדת פיקוד המרכז של ארה"ב (CENTCOM) תחת פיקודו הישיר של שר ההגנה האמריקני. הכוונה היתה להקים מפקדת תיאום שתאגד את מאמצי כל זרועות הכוחות המזוינים של ארה"ב במפרץ הפרסי ובדרום-מערב אסיה. אף-על-פי שבימי שלום אין לפיקוד המרכז כוחות משלו, יש כוחות המצטרפים אליו בשעת משבר. במקורו, הכוח לפריסה מהירה היה כפוף לפיקוד הכוננות, אך בעקבות חיכוכים הוקם לכוח פיקוד נפרד. יתרונו העיקרי של פיקוד המרכז הוא ביכולתו לפתור בעיות משולבות לפני פרוץ משבר ובמהלכו. במסגרת זו ביצע הפיקוד תמרונים ותרגילים רבים; החשובים שבהם היו מסדרת "כוכב זוהר", וכללו פריסה של כוחות מהאוויר והים במצרים, סודן, סומלי ועומאן.

בימי שלום אין לפיקוד המרכז כוחות משלו בזירת דרום-מערב אסיה, חוץ מכוח המשימה של נושאת המטוסים באוקיינוס ההודי. הנוכחות הקבועה היחידה של ארה"ב באזור זה היא באי דייגרגרסיה שבאוקיינוס ההודי, אי הנתון לשליטה בריטית. כלומר, מלבד חלק מהכוח הימי מגיעות כל היחידות האמריקניות המעורבות במשבר הנוכחי בדרך הים או בדרך האוויר, ממרחק של 12,500 ק"מ. על-פי הערכות ראשוניות, הוערך כי יש צורך בכ-30 יום להעברת 20,000 חיילים למפרץ.

בשלב הראשון הגיעה לאזור המפרץ חטיבה ראשונה מהדיוויזיה המוטסת ה-82, חטיבת מארינס וספינות מהאי דייגרגרסיה.

המפקדה הראשית של הכוחות האמריקניים במפרץ הפרסי היא מפקדת הארמייה השלישית שבסיסה היה

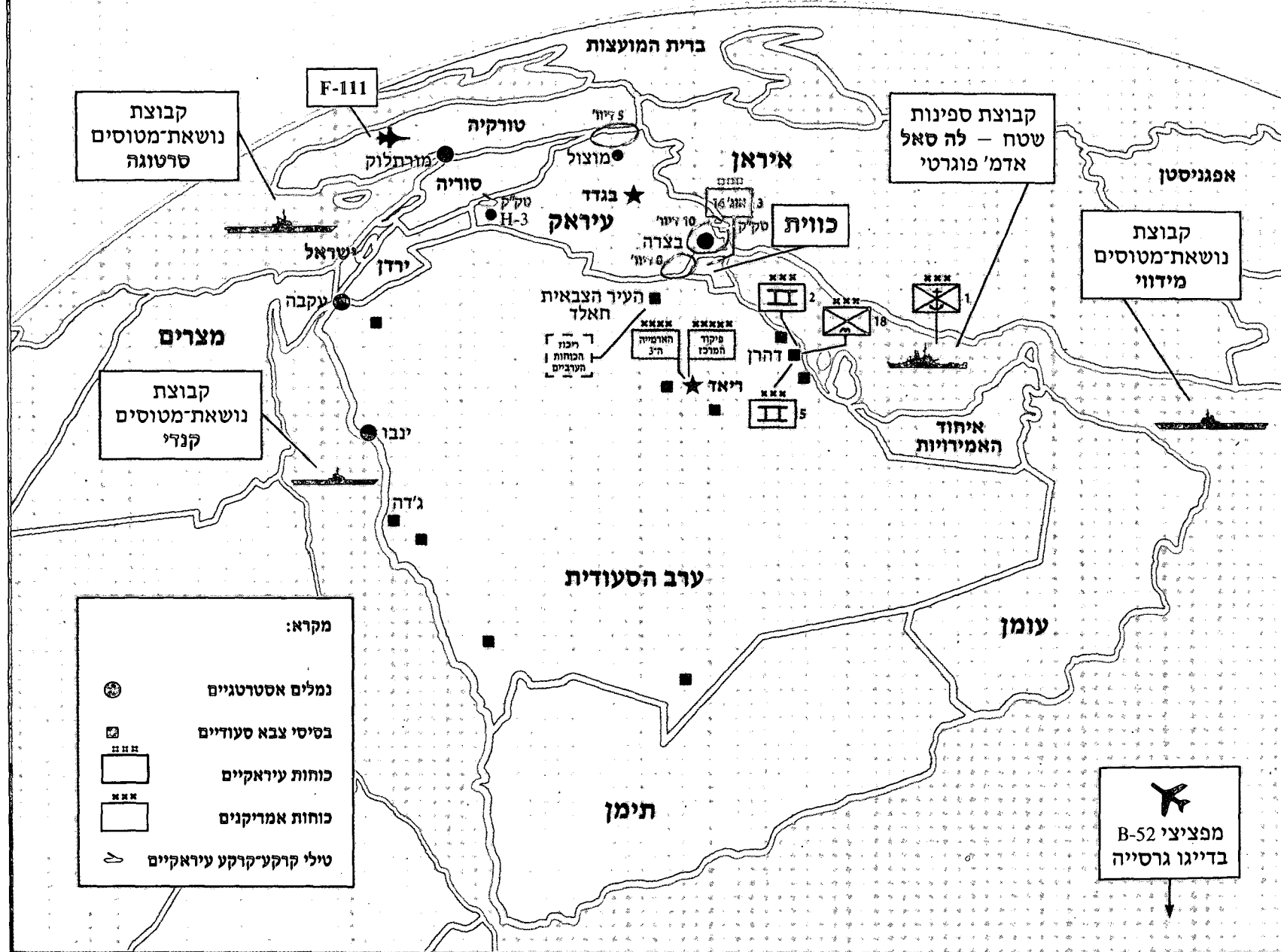
בפורט מקפרסון ג'ורג'יה, וכעת בריאד. המפקדה אחראית על תיאום הפעולות עם הזרועות והשירותים השונים של הכוחות המזוינים של ארה"ב, ועל ההפעלה האופרטיבית בשדה הקרב. האמצעי האסטרטגי העיקרי שבידי ארה"ב היה הדיוויזיה המוטסת ה-82, המסתייעת ישירות בכנף האוויר הטקטית ה-347 של חיל האוויר. הדיוויזיה ה-82 היא הדיוויזיה המוצנחת האחרונה שנשארה בצבא האמריקני. זו הדיוויזיה הקלה ביותר מבחינת שריון, אמצעי לחימה אנטי-טנקיים ויכולת ניידות ביבשה. המשימה העיקרית שהוטלה על הדיוויזיה עם נחיתתה – לאבטח את נמלי האוויר והים ומתקנים חיוניים בסעודיה, כדי ליצור ראש אוויר המאפשר לשאר כוחות הקורפוס המוטס ה-18 להגיע בביטחון. לצורך המשימה לא הוטסה כל הדיוויזיה (המשימה דורשת 823 גיחות של מטוסי C-141). ראשונה הוטסה החטיבה השלישית –

חטיבת הכוננות של הדיוויזיה – בעוצמה של 4000 חיילים. החטיבה השלימה את פריסתה בתוך 48 שעות (עד ה-8 באוגוסט). למעשה, הפלוגה הראשונה של החטיבה נחתה בסעודיה עשר שעות אחרי נאומו של הנשיא בוש, ובתוך 18 שעות הושלמה פריסת הגדוד הראשון. בד בבד הוטס גדוד רינג'רס שתפס אף הוא את מקומו בהיערכות. עם זאת, מרגע שנחתו כוחות הדיוויזיה ה-82 על אדמת סעודיה, ירדה ניידותה למהירותו של לוחם רגלי. לדיוויזיה חסרים אמצעי לחימה ניידים מכל הסוגים: כוחות השריון שלה מסתכמים בגדוד טנקים קלים מסוג "שריד" M-551. דיוויזיה זו היא הגוף האחרון בין הכוחות המזוינים האמריקנים המצויד עדיין בטנקים בלתי מספקים אלה בשל אפשרויות נידום באוויר. המסוקים האורגניים מספיקים להטסה בריזמנית של שתי פלוגות ח"ר בלבד. כדי להשלים את הניידות האסטרטגית של הדיוויזיה המוטסת ה-82 הצטרפה אליה הדיוויזיה ה-101, יבילת האוויר, המצטיינת בניידות טקטית. אף היא מאורגנת כדיוויזיית ח"ר ללא אמל"ח משוריין, אך מצוידת בכ-355 מסוקי סער, תובלה וקרב. דיוויזיה זו מוגדרת בצבא ארה"ב כדיוויזיה בעלת יכולת "איגוף אנכי", היכולה להטיס בסבב אחד חטיבת ח"ר.

הדיוויזיה ה-101 מאורגנת ומצוידת היטב לפשיטות מוטסות לעומק שטח האויב. יש לה יכולת לסייר בשטחים נרחבים מאוד וכן יכולת לצאת לקרב השהיה ברמה זירתית. כמו הדיוויזיה ה-82, נחשבות גם יחידות הח"ר של הדיוויזיה ה-101 ליחידות אידיאליות ללוחמה בשטחים סגורים – בשטח בנוי, הררי ומיוער – אך מוגבלות מאוד בשטחי מדבר, כמו בסעודיה שהם אידיאליים לתמרון שריון. אמנם, היה אפשר להטיס את רוב ציודה של הדיוויזיה, ואת מסוקיה בכלל זה, אבל הלקח מתמרון "רפרג'ר" משנת 1976, לימד כי הדרך קצרה יותר בנתיב הימי. חטיבת פרשי האוויר השישית מסופחת לדיוויזיה ה-101, ועם בואה לסעודיה היא נחשבה העתודה החשובה ביותר של הקורפוס ה-18.

העוצבה הכבדה היחידה המיועדת אורגנית לקורפוס המוטס ה-18 היא דיוויזיית הח"ר הממוכנת 24, המוצבת

משבר המפרץ הפרסי – פריסה כללית

פריסת הכוחות באזור כווית

איראן

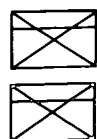
עיראק

המפרץ הפרסי

כווית

ערב הסעודית

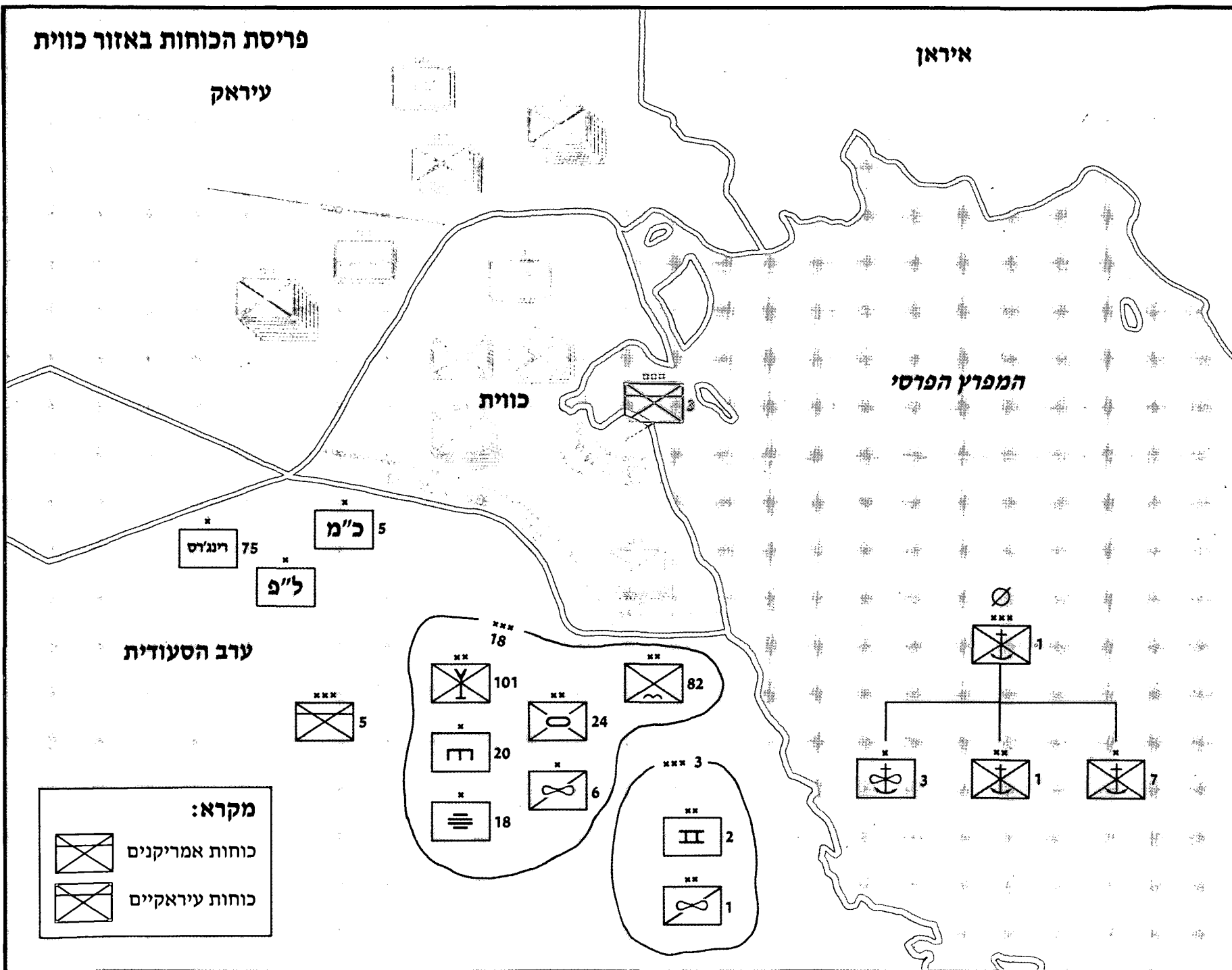
מקרא:

כוחות אמריקנים

כוחות עיראקיים

כנף האוויר הטקטית ה-150 (A-7) – משמר לאומי.

כנף האוויר הטקטית מס' 1 (F-15).

כנף האוויר הטקטית ה-366 (F-111).

כנף ההפצצה מס' 5 (B-52H).

כנף ההתראה המוקדמת 552 (AWAC) (E-3A).

טייסת מכנף האוויר הטקטית 4450 (24 X F-117A).

4. הצי

מפקדת כוח משימה 77 – אדמירל מוז.

שלוש קבוצות קרב של נושאות מטוסים.

קבוצת קרב אחת של ספינת שטח – אדמירל

פוגרטי.

חמש טייסות סיור אוויר ארוך טווח (P-3).

אסטרטגיה וטקטיקה

לאחר כיבוש כוויית נמצא צדאם חוסיין במצב של מגננה אסטרטגית.

מטרתו של צדאם חוסיין היא להעמיד את ארה"ב מול דילמה, שתחייב אותה לחשוב פעמיים על כדאיותה של פעולה צבאית. כדי להצליח בכך תצטרך עיראק להפגין יכולת עמידה במצור ממושך, אוכלוסייה נחושה בדעתה, ואפשרות לגייס משאבים פיסיים מספיקים. יש כיום לעיראק חוב חיצוני של 80 מיליארדי דולרים, וצרכים מיידיים, כגון חלקי חילוף, מזון ותורפות ב-8 מיליארדי דולרים. צדאם יצטרך להוכיח שעל אף החרם יש לו דרכים לייצא ולקבל הספקה ממדינות ידידותיות; גם יהיה על עיראק לנצל את מלוא הפוטנציאל הגלום בשטחה. מבחינה צבאית, כוחות עיראק נערכו בשיטת ההגנה לעומק, בעיקר בגבול כוויית-סעודיה. ההיערכות נעשתה תוך כדי התבצרות ומיכשול ובניית מערכת הגנה נגד טנקים והגנה אווירית, במגמה – לגבות מהתוקף מחיר גבוה בקורבנות ולהתישו לפני השגת הבקעה ואז למגור בהתקפת נגד. מרחב העורף האסטרטגי למלחמה בכוויית היא העיר בצרה, והשטח החיוני לעיראק הוא הציר המוביל ממנה לכוויית – כולל העיר כוויית. בהתאם, בונה צבא עיראק את המרחב המוגן סביב אזורים אלה בעומק של 70-50 ק"מ, בשתיים-שלוש רצועות-הגנה הנשלטות על-ידי דיוויזיות ח"ר. את דיוויזיות השריון מועידה עיראק להתקפות נגד ולעיבוי מערך.

מערכים אלו רוויים בנשק נגד טנקים, ובאלפי משגרים, ומוגנים בעשרות רבות של טילים נגד מטוסים. הכוחות המיוחדים של עיראק הפרושים בכוויית נועדים לבצע פשיטות על ריכוזי צבא ארה"ב ולפעולות מודיעין ותצפית. ככל שעובר הזמן, מעמיקה התבצרותה של עיראק במרחב המוגן, ומקטינה את הסיכוי האמריקני למערכה צבאית מוצלחת ללא אבידות כבדות. ככל שיגבר הסיכוי להאמרת מחיר המלחמה, יאלץ ממשל ארה"ב לעבור למשאזומתן דיפלומטי ולנקוט פעולות נלוות אשר יחזקו את התמיכה בצעדי הממשל מבית ויאפשרו את הכניסה למלחמה.

בפורט סטיוארט, ג'ורג'יה. הדיוויזיה כוללת שתי חטיבות סדירות, וחטיבה 48 של המשמר הלאומי של ג'ורג'יה – ולצורך ההצטרפות לפיקוד המרכז נראה שהדיוויזיה קיבלה תחת פיקודה את חטיבת השריון ה-194. לדיוויזיה טנקים רבים, נגמ"שים ונשק נ"ט. היא הגיעה למפרץ הפרסי, כולל זמן הטענה ופריקה, ב-22, כלומר ב-28 באוגוסט, באמצעות רכבת ימית (SL-75).

לאחר שהשלים קורפוס זה את היערכותו הצטרף לפיקוד המרכז קורפוס נוסף, הקורפוס השלישי, הכולל את דיוויזיית השריון השנייה ודיוויזיית הפרשים הראשונה. כוח נוסף הוא כוח המשימה מס' 1 של המרינס, הנחשב למעשה קורפוס שלישי; וכאשר יסיים פיקוד המרכז את היערכותו, הוא ישלוט בכ-400 אלף חיילי יבשה, 1,300 מטוסי קרב והפצצה, 1100 מסוקים ויותר מ-200 ספינות מלחמה. היערכות כזאת תאפשר לו עליונות אווירית וימית מוחלטת על פני הכוחות העיראקיים, ואף יכולת יבשתית לא מבוטלת.

הרכב כוחות פיקוד המרכז

א. מפקדת פיקוד המרכז (CENTCOM) – הגנרל נורמן שוורצקופף – פורט מקדייל, פלורידה.

1. צבא היבשה

מפקדת הארמיה ה-3 – לט. ג'נרל ג'ון יוסוק.
מפקדת הקורפוס המוטס ה-18 – לט. ג'נרל נורטון.
הדיוויזיה המוטסת ה-82.
דיוויזיה מנויידת האוויר ה-101.
דיוויזיית ח"ר ממוכנת 24.
חטיבת פרשי האוויר ה-6.
חטיבת תותחנים יבילת-אוויר 18.
אגד כוחות מיוחדים מספר 5 – קולונל ג'סי ג'ונסון.
יחידת לוחמה פסיכולוגית של הכוחות המיוחדים.
מפקדת הקורפוס השלישי הכולל את דיוויזיית הפרשים הראשונה, ודיוויזיית השריון השנייה.
מפקדת הקורפוס החמישי כוללת את דיוויזיית השריון השלישי ודיוויזיה ממוכנת 8.

2. המרינס

מפקדת כוח המרינס מס' 1 (מפקדת קורפוס) – לט. ג'נרל וולטר בומר.
דיוויזיית המרינס מס' 1 מוגברת.
כנף האוויר מס' 3 של המרינס.
חטיבת מרינס מס' 7.

3. חיל האוויר

מפקדת חיל האוויר – התשיעית – לט. ג'נרל ג'ף הורנר.
כנף האוויר הטקטית ה-23 (A-10/A-7D).
כנף האוויר הטקטית ה-27 (F-111 D).
כנף האוויר הטקטית ה-49 (F-15).
כנף האוויר הטקטית ה-347 (F-4E).
כנף האוויר הטקטית ה-121 (A-7) – משמר לאומי.

האמריקאים עומדים לכאורה בפני שתי אופציות אסטרטגיות: האופציה הראשונה היא "הידוק הטבעת" (closing the ring) – מצור היקפי הדוק ככל האפשר שנועד להחמיר ככל האפשר את המצב בעיראק ולא לפתור את צדאם חוסיין לסגת מכוויית. מימושה של אסטרטגיה זו כרוכה בזמן ממושך, ותוצאותיה מוטלות בספק: התברר שצדאם חוסיין הצליח לפרוץ את המצור בנקודות שונות, וייתכן גם שיש לו עתודות שאין לאומדן מראש. גם המצור שהטילו בעלות הברית על גרמניה ויפן במלחמת העולם השנייה נמשך שנים רבות והוא עצמו לא יכול להכריע. במצור ממושך מסוג זה עלולה הקואליציה הצרה להתפרק, ועשויים להישמע קולות הקוראים להשיב את החיילים הביתה. לאורך זמן, לחצים כאלה עלולים להיות נטל גדל והולך על נשיא ארה"ב.

מרכיב שני באופציה של "הידוק הטבעת" הוא הפעלת כוחות מיוחדים שיקימו תנועת התנגדות עממית בארץ

להערכותיהם של חלק מהמומחים, יכולה ארה"ב לעבור למתקפה ולכבוש את כוויית ולהשמיד את רוב חיל המשלוח העיראקי שם. ככל שתתרחב עיראק להכניס כוחות איכותיים לכוויית ייקל על ארה"ב להביסם, שהרי עיראק תאבד את עמוד השדרה של צבאה במערכה זו. כוויית קשורה לבצרה בציר תחזוקה בודד בן 120 ק"מ; אם יצליחו האמריקאים לנתקו ולהפציץ במדויק את המתקנים המשרתים את ריכוזי הכוחות העיראקיים בבצרה, מובטח להם ניצחון. לשם כך עליהם לגמור לרכז כוחותיהם בסעודיה – כאשר המגמה היא 400 אלף חיילים בשישה שבועות. לעומת זאת, עשויה עיראק להוציא ברגע האחרון את כוחותיה האיכותיים מכוויית, ולסבך את ארה"ב במלחמה ממושכת על אדמת עיראק, כדי להביא למיגורו הסופי של משטר צדאם.

נקודת המיצוי: ככל שהמערכה נטושה במרחק רב יותר מבסיסה הבית, כך יתקשו התוקפים לשמור על

גנרל פאוואל – ראש המטות המשולבים מיגור גנרל דונלד קאופמן, ראש גנרל נורמן שוורצקופף – מפקד פיקוד
של צבא ארה"ב מטה חיל האוויר בחיל המשלוח המרכז, וראש חיל המשלוח האמריקני
האמריקני לערב הסעודית לערב הסעודית

עליונותם. ריכוז הכוחות האמריקאי המתפתח בעיכובים רבים לעומת תוכנית המגרה ראוי להיבחן מול מבצעים דומים של צבא ארה"ב בעבר:

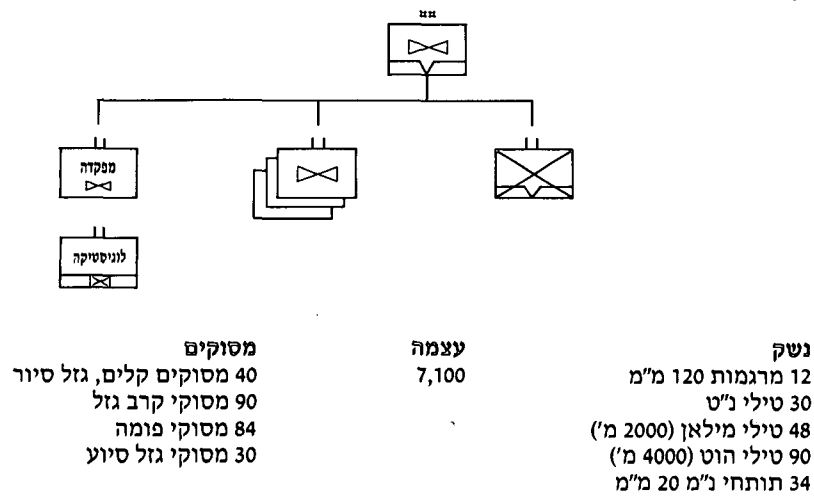
המדינה	הצטברות דיויזיות לאחר פ'			שיא צבירת הכח
	לפי ימים			
	30+ פ'	90+ פ'	180+ פ'	
1. קוריאה	2	4½	6	9
2. לבנון (1958)	¾			¾
3. הרפובליקה הדומיניקנית	2			2
4. וייטנאם	¾	1½	3½	10¾
5. גרנאדה	½			¾
6. תוכנית לסעודיה	4	7-8	9	?

תצורות תספוקת לדיוויזיה בלחימה היא כ-5000 טון תחמושת ו-2,700 טון דלק ליום, וכן 24 ליטר שתייה

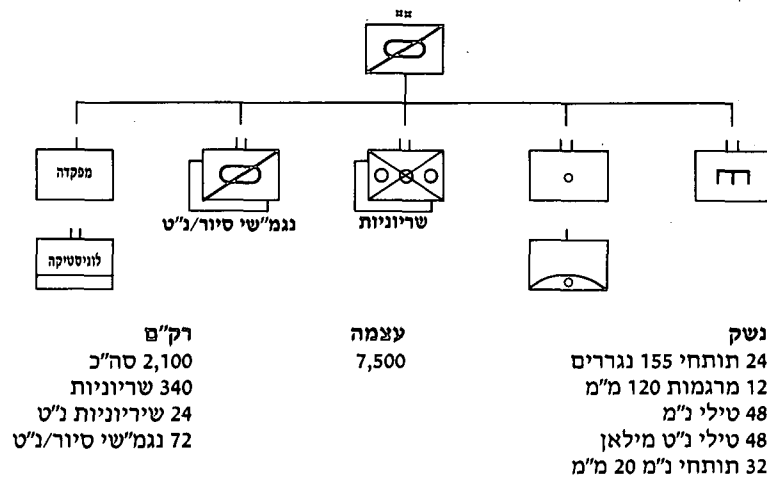
הכבושה, שתתנגד למשטר הכיבוש בכוויית, תערער את נחישותם של חיילי המגן, ותתרום לאורך זמן לנפילת המשטר בעיראק. לצורך זה הביאה ארה"ב לאזור המפרץ את האגד הראשון של הכוחות המיוחדים, הכולל שלושה גופים: החטיבה החמישית של הכומות הירוקות, שתפקידה הקמת התנועה העממית; יחידת הרינג'רס ה-75 שתפקידה חדירות ארוכות טווח למודיעין וחבלה; ויחידת הלוחמה הפסיכולוגית הראשונה, המשתלבת בפעולות לוחמה פסיכולוגית והונאה.

אופציה שנייה העומדת בפני ארה"ב היא הכרעה באמצעות מבצע צבאי – כיבוש כוויית והחזרת המשטר הקודם לשלטון. במידת מה, דומה המצב במפרץ לזה שהתרחש בקוריאה לפני ארבעים שנה. גם אז, הותקפו כוחות ארה"ב על ידי מדינה שאיננה מעצמה, וארה"ב הצליחה לזכות בתמיכה מאסיווית של דעת הקהל הבין לאומית, והשיבה מתקפה כעבור 12 שבועות מיום שפלשה צפון קוריאה לדרום. מבחינה אופרטיווית, ובניגוד

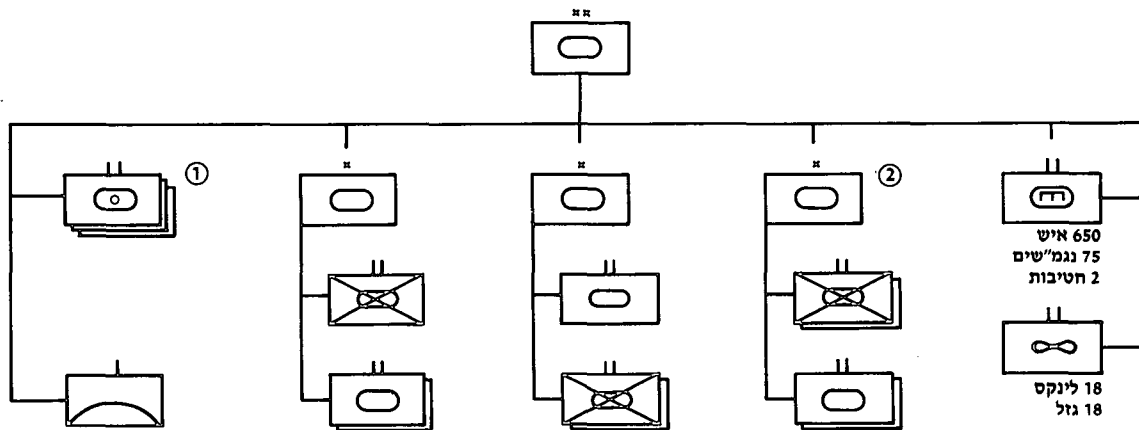
הדיוויזיה המוטסת

דיוויזיית השריון הקלה

דיוויזיית משורינית בריטית

כוחות בעלות הברית העיקריות באזור המפרץ הפרסי

המדינה העוצמה	ארה"ב	מצרים	בריטניה	סוריה	ערב הסעודית	צרפת	סה"כ	עיראק בדרום
חיילים	440,000	35,000	25,000	20,000	20,000	15,000	555,000	50,000
מטוסים	1,400	20	55	—	130	75	1,380	450
טנקים	2,900	600	285	300	200	200	4,480	3,600

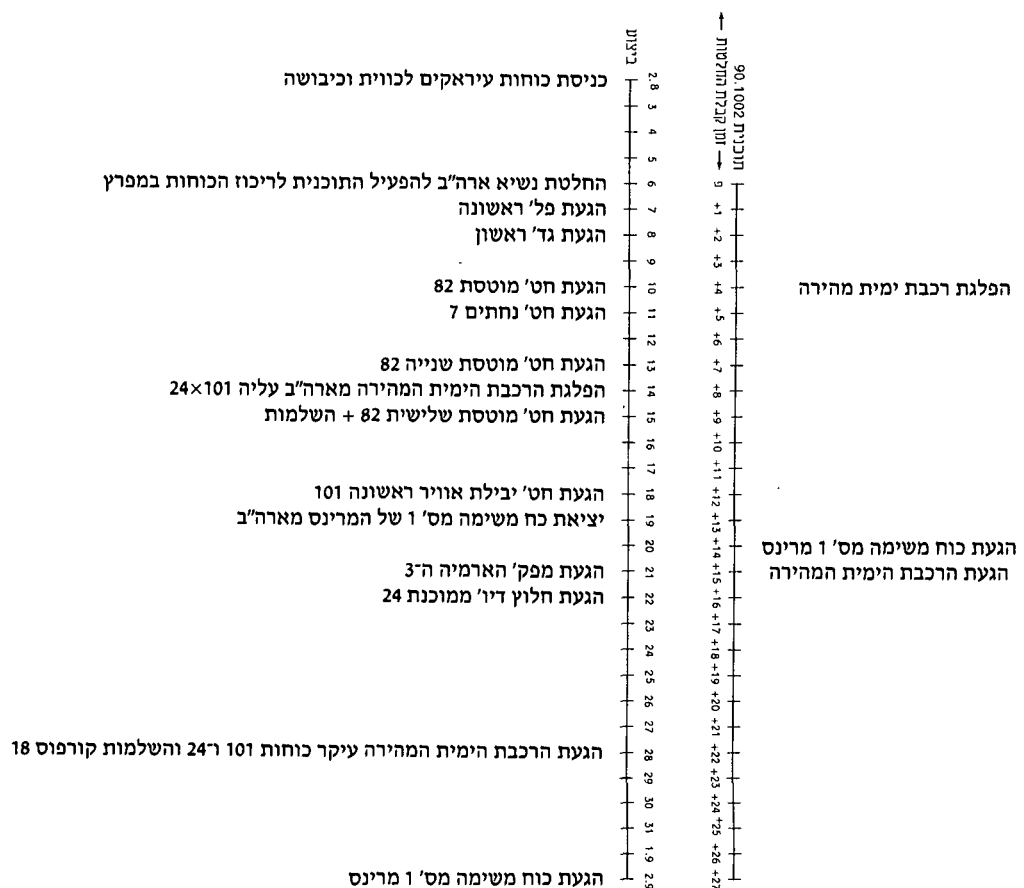
חיל המשלוח הבריטי

בנוי סביב דיוויזיית השריון מס' 1 וכולל שלוש מפקדות של חטיבות שריון: 7; 12; ו-22. חמישה גדודי טנקים וחמישה גדודי חי"ר ממוכן, שלושה גדודי חת"ם בינוני, גדוד הנדסת-שדה, הכולל 750 איש ו-75 נגמ"שים, גדוד מסוקים הכולל 18 מסוקי-קרב "גזל" ו-18 מסוקי "לינקס". דיוויזיה זו הובלה על ציודה מאירופה, ומפקדה הוא לויטננט-גנרל סר פטר דה לה ביליאר.

חיל המשלוח הצרפתי

מבוסס על "כוח התגובה המהיר" (FAR) שהוא קורפוס לכל דבר. יש בו 47,000 איש וחמש דיוויזיות. מתוך כוח זה הגיעו בינתיים לאזור המפרץ הפרסי: הדיוויזיה יבילת האוויר 4 המסוגלת לבצע פעולות בעומק 350 ק"מ בשטח האויב במשך 24 שעות ללא שירותים או סיוע. יחד אתה נמצאת הדיוויזיה המשורינית הקלה 6. כל דיוויזיה צרפתית כוללת כ־750 חיילים.

הצטברות כוחות ארה"ב במפרץ הפרסי – תכנון מול ביצוע

נחיתה אמריקאית מהים בצפון, ובד בבד – התקפה יבשתית מדרום. ארה"ב חייבת, מצדה, לתאם מאמצים מתמקדים של איראן, סוריה, ירדן, סעודיה וטורקיה יחד עם ציי בעלות הברית במפרץ הפרסי ובים סוף, כדי להדק את המצור על איראן; ברמה המערכתית תצטרך מפקדת ארמיה לתאם את פעולת שני הקורפוסים היבשתיים עם קורפוס המרינס שינחת מהים כדי לכבוש את כוויית ולהביס את צבא עיראק.

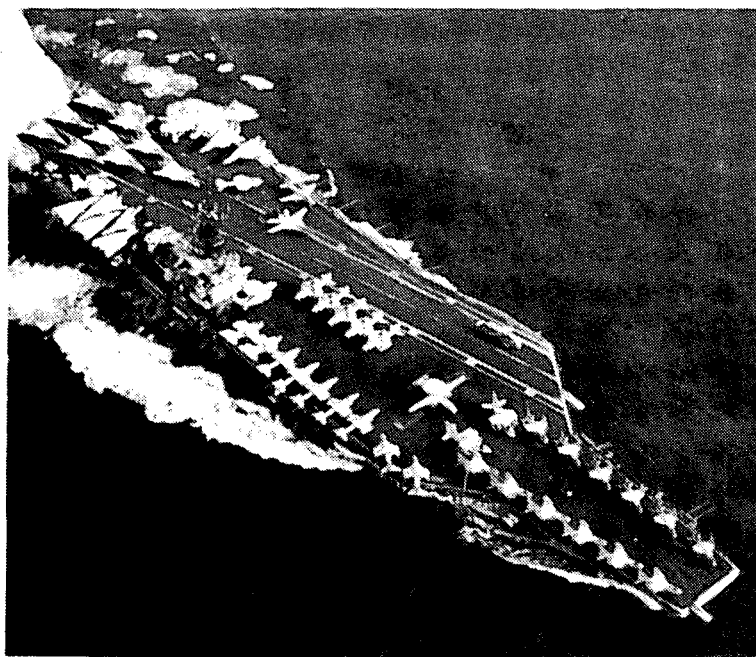
גורם הנזילות

פירושו לא לתת למגן זמן ואפשרות להיערך ולהתארגן מחדש לאחר הבקעת המערכים הקדמיים, על ידי פעולה רצופה והמשכית. כדי לא לאפשר לצבא עיראק להיערך מחדש, חייבת ארה"ב להנחית שפע של כוחות. עם זאת, המרחבים הפתוחים מאפשרים חדירות שריון עמוקות – והאופציה פתוחה בפני שני הצדדים.

הונאה

הזמן הממושך יחסית הדרוש להבאת הכוחות האמריקנים, מחייב את ארה"ב לתוכנית הונאה יעילה שתסווה את כוונותיה. ההונאה נועדת להשפיע על הערכת המצב של עיראק, ולהשלות אותה שאין לצבא ארה"ב אופציה למתקפה יבשתית בשל נחיתות הכוחות האמריקאים ביבשה אל מול העוצמה העיראקית. לשם כך נערכו הכוחות האמריקנים במרחק ניכר מהגבול הכווייתי ובמפוזר. לאותה מטרה נשמעו הצהרות כי צבא ארה"ב

הסוף בעמ' 48

נושאת המטוסים ג'והן פיצ'רלד קנדי

לחיל ליום. כלומר, ארה"ב חייבת לשנע על פני קו תחזוקה ימי של 25 אלף ק"מ, ועל פני קו תחזוקה אווירי של 12,500 ק"מ, 40 אלף טון תחמושת, ו-22 אלף טון דלק ביום לדיוויזיות הלוחמות, וכן 9.6 מיליוני ליטר מים ביום.

עם הזמן, יהיה אפשר להשתמש במשאבים הקיימים בסעודיה ובמדינות קרובות אחרות, אך אין בכך כדי לפתור את הבעיה באופן מהותי – אם כי מלחמת העולם השנייה, ומלחמת ויאטנם וקוריאה לימדו שארה"ב מסוגלת למאמץ כזה, אף-על-פי שלא התנסתה בשכמותו באזור המזרח התיכון, ובזמן ובמרחב כזה.

הלחימה בכוויית תתנהל אמנם במרחק כ-250-500 ק"מ מהבסיסים האמריקנים בערב הסעודית, ובמרחק 120-40 ק"מ מבסיסי עיראק; אך נראה שהעליונו האווירית והלוגיסטית מובטחת לאמריקאים דווקא. אך האם תגבר היכולת הלוגיסטית והעליונות האווירית של ארה"ב על יתרונותיה של עיראק – צירי תחזוקה קצרים הרבה יותר ותגבורת של עשרות דיוויזיות שיבטיחו את עדיפותו של צבא עיראק בשריון?

מרכז הכובד¹²

אם תפתח ארה"ב במערכה צבאית, תכוון המתקפה ליעד האסטרטגי החשוב ביותר המצוי בשעה זו בכוויית. שם רוכזו כאמור רוב המערך האיכותי של צבא עיראק; כוויית היא גם הנמל העיקרי של עיראק, וחלק גדול מעתודות הנפט של עיראק מתרכז בה. צירוף זה של כוחות איכותיים וחשיבות גיאוסטרטגית הופך את כוויית למרכז כובד מלחמתי, ואם תובס עיראק בתחומה יתערער המשטר העיראקי כולו. מאחר שנקודת התורפה של כוויית היא הציר המוביל אליה מבצרה עשויה נחיתה אמריקאית בצפון מפרץ כוויית לנתק עורק חשוב זה ולמוטט בכך את מרכז הכובד העיראקי – תוך כדי התקפה יבשתית מדרום ומדרום-מערב. הוצאת המערך האיכותי של צבא עיראק מכוויית תסיט במידת מה את מרכז הכובד של עיראק ותחייב מלחמה ממושכת הרבה יותר.

קווים פנימיים וחיצוניים

סדאם חוסין המתבצר כעת בתוך עיראק עם שללו – כוויית – פועל על פי קווים פנימיים. מטרתו: להתמודד עם כל אחד מאויביו בנפרד. כך אפשר לפרש את ההסכם שחתם עם איראן, הכולל ויתור על כל הישגי מלחמת שמונה השנים. מטרת ההסכם לנטרל אויב פוטנציאלי זה ולשחרר כוחות מהחזית המזרחית כדי להפנות אל מה שנראה לו מרכז הכובד בהיערכות האויב – ריכוזי הכוח האמריקאי בסעודיה. כך גם אפשר להבין מדוע לא שלח בינתיים כוחות לכיוון מערב, אל גבול ירדן: יש לשער שהוא איננו רוצה לפתוח חזית נוספת לפני שהצליח לייצב את החזית הדרומית. עיראק מחזיקה עתודת שריון גדולה במרחב בצרה וכוויית כדי לקדם אפשרות של

עיראק

בסבך עוצמתה

עפרה בנג'ו*

שבשעה שהרטוריקה של עיראק, בתקופה שקדמה לשני האירועים, היתה מופנית לסכסוך הישראלי-ערבי, האקט המלחמתי כוון דווקא לאזור המפרץ. עיראק במעשיה אלה לא זו בלבד שהעבירה את המוקד מן הסכסוך הישראלי-ערבי אל אזור המפרץ ובכך פגעה במו ידיה בעניין הפלסטיני – אלא שהיא גם סיפקה הוכחות נוספות, למי שעדיין היה זקוק להן, כי סכסוכים בין ערבים לבין איראנים ובין ערבים לבין עצמם יכולים לפגוע ביציבות של המזרח התיכון, לא פחות מאשר הסכסוך הישראלי-ערבי.

הפלישה לכוויית מעוררת כמה תמיהות ומצביעה על פרדוקסים שקשה ליישבם. מדינה שזה עתה יצאה ממלחמה עקובה מדם ושצפוי היה שתתפנה רובה ככולה לשיקום פנימי, כיצד היא פותחת בהרפתקה צבאית נוספת שסופה מי ישרונו? כיצד זה הצליחה עיראק להוליך שולל ולגרום להפתעה נוספת שעה שדרכיה, שיטות הפעולה שלה והצהרותיה היו נהירות לעולם כולו? ואחרון אחרון: מדינה שיצאה בעור שיניה מן המלחמה דווקא הודות לסיוע המסיווי של מדינות המפרץ הערביות ומדינות המערב, כיצד היא קוראת עליהן תיגר עתה ועוד בטרם יישובה את הסכסוך שלה עם איראן?

פעמיים בתוך עשור אחד חוללה עיראק הפתעה רבת. בספטמבר 1980 כאשר פלשה לאיראן, ובאוגוסט 1990 כאשר פלשה לכוויית. ממבט ראשון נראה כאילו שני האירועים הינם אוטונומיים ומנותקים זה מזה, אך בחינה מעמיקה יותר מלמדת על קשר סיבתי מובהק: למעשה, האירוע השני נגזר מהראשון ונועד לתקן את תוצאת התיקו שלו. מעבר לקשר הסיבתי שנעמוד עליו להלן, יש כמה קווי דמיון משותפים ויחודיים לשני האירועים, הנושאים בחובם משמעויות והשלכות שחורגות הרבה מעבר לשחקנים הישירים המעורבים בהם. בשני המקרים נקט משטר הבעת' מהלך שאף משטר עיראקי קודם לא העז לנקוט, וזאת למרות שסכסוך הגבול עם איראן היה עתיק יומין ולמרות שהתביעות על כוויית ימיהן כימי עיראק המודרנית. בשני המקרים יצאה עיראק למלחמה נגד מדינות שנראו חלשות ממנה בהרבה, בתקווה לניצחון קל ומהיר עליהן. אלא שבפועל הפכו מעשי התוקפנות שלה לקריאת תגר על הסדר, המשטר והכלכלה האזוריים ואף העולמיים – ובתוך כך הפכו גם למלכודת אש לעיראק עצמה. נקודה אחרת, לא פחות חשובה

* חוקרת במרכז דיין, אוניברסיטת תל-אביב.
המאמר נכתב בספטמבר 1990.

וחולשותיה

סיום מלחמת איראן-עיראק

נראה שהמפתח להבנת התסבוכת הזאת נעוץ בדרך שבה הסתיימה מלחמת איראן-עיראק, מחד גיסא – ובלחצים הכבדים שפעלו על עיראק להסדר של שלום עם איראן, מאידך גיסא.

תוצאת התיקו שבה הסתיימה המלחמה, הגם שהוצגה כניצחון גדול לעיראקים, לא השיגה את מטרת המינימום שלהם: החזרת הריבונות על שט אל-ערב (עליו ויתרה עיראק בהסכם אלג'יר משנת 1975 שחילק את השליטה לפי קו האמצע של הנהר – התלווג). החזרת הריבונות על שט אל-ערב נראתה כתנאי בל יעבור עבור העיראקים. ראשית, משום שבלעדיה לא יהיה כל טעם ומשמעות למלחמת שמונה השנים, ושנית משום שעיראק היתה נותרת במחנק יבשתי חמור בלא מוצא משלה לים, וכתחליף, לעתים מפוקפק ובוגדני, יהיה עליה לסמוך על חסדיהן של השכנות הסובבות אותה – טורקיה, סוריה, ירדן, סעודיה וכווית. אולם, גם ויתור איראני בעניין שט אל-ערב היה בלתי אפשרי מכיוון שהיה בו משום מתן לגיטימציה לתוקפן וגם פתיחת פתח להפרת הסכמים מצידה של עיראק בעתיד. במשך כשנתיים נעו הצדדים במבוי הסתום בלי שעלה בידם למצוא מוצא, שעה שהלחצים מבית להסדר ביניהן הלכו וגברו.

כמו במקרים רבים אחרים, עיראק נטלה לידה את היוזמה לפרוץ את המבוי הסתום, וזאת מכמה טעמים: ראשית, נראה שהלחצים מבית, לסיום מצב הלא-מלחמה ולא-שלום עם איראן, היו כבדים אצלה יותר מאשר אצל היריב; על עיראק רבצו חובות מעיקים, שיש שאמדו אותם ב-80 מיליארד דולר; לעיראק היו 70,000 שבויים

בידי איראן (לעומת 30,000-50,000 שבויים איראנים בידה); שט אל-ערב, המוצא הכמעט בלעדי של עיראק לים נותר חסום (בעוד שלרשות יריבתה עומד החוף הארוך לאורך המפרץ הפרסי); ולבסוף, כמיליון חיילים עיראקיים נותרו מגויסים ויצרו לחץ כלכלי, חברתי ואף פוליטי חמור למדי. ההכרה שהלמה בשליט עיראק, צדאם חוסיין – כי הזמן אינו פועל לטובתו וכי מצב הקיפאון יכול להימשך שנים ארוכות אם הוא לא יטול את היזמה, הביאה אותו לפתח תוכנית בת שלושה שלבים שעיקריה הם:

א) פתיחה במסע תעמולה אנטי-ישראלי ואנטי אמריקני, החל מראשית שנת 1990, שמעורבות בו נימות איסלאמיות ברורות, במטרה לשבור את חומת העוינות האיראנית ולהבליט את המאחד על המפלג. ב) פתיחת ערוץ הידברות ישיר בין עיראק לבין איראן (שלא באמצעות האר'ם) החל מאפריל אותה שנה. אגרותיו של חוסיין לנשיא איראן, רפסנג'אני, כללו שלוש הצעות חשובות: יציאה למאבק משותף נגד הציונות וישראל, שסכנותיה גברו בעקבות העלייה מברה"מ; הזמנה לפסגה משותפת בין צדאם חוסיין לרפסנג'אני; והחשוב מכל, העברת רמז עבה לאיראן כי הסכם אלג'יר יכול לשמש בסיס למשא ומתן בין הצדדים. ג) הפלישה לכווית ב-2 באוגוסט.

פיתויים לפלישה

אין לדעת מתי בשלה בליבו של צדאם חוסיין ההחלטה על הפלישה; אבל דומה שאין ספק שהיא כבר נפלה בשעה שנשלחו האיגרות לרפסנג'אני, באפריל – שכן המטרה המרכזית והחשובה ביותר לפלישה לכווית היתה

במימוש התביעות הללו? אין ספק שהבעיה הגיאר-אסטרטגית של עיראק הוחרפה, באופן מיוחד, בעת שלטונו של הבעת' – תחילה בשל הוויתור העיראקי על הריבונות על שט אל-ערב (בהסכם אלג'יר 1975), ואחר כך עקב חסימת הנהר מאז פרוץ מלחמת איראן-עיראק (1980) ועד היום. עובדה זו והמילכוד שאליו נקלעו השיחות עם איראן נתנו יתר תוקף ודחיפות להגשמת החלום ההיסטורי. יתר-על-כן, זמינות הכוח בידי עיראק והפער בעוצמה הצבאית בינה לבין כוויית הגדילו את תיאבון ההתפשטות העיראקית והפכו את כוויית לטרף קל. גם הקונסטלציה האזורית והבינערבית הפחיתה במידה ניכרת את ההרתעה כלפי עיראק: יציאתה של איראן מן המלחמה כשהיא מותשת ומבודדת הותירה חלל ריק במפרץ, ופגעה במאזן הכוחות באזור. הסיוע המסיווי של כוויית לעיראק במהלך המלחמה הביא לניכור בין כוויית לאיראן והותיר את הראשונה חשופה לשאיפות העיראקיות בלי שאיראן – ה"מגן" המסורתי של כוויית – תרצה לנקות אצבע לטובתה. ה"ברית" שכרתה עיראק עם מצרים וירדן ותימן (בפברואר 1989) בדמותה של "מועצת שיתוף הפעולה הערבית", אף היא היתה אמורה לשמש ערובה לכך שמדינות ערביות אחרות לא יחושו לעזרתה של כוויית, כפי שאירע ב-1961, עת שליט עיראק דאז – עבד אל-כרים קאסם איים על מדינה זו. לבריטניה שוב לא היו מאחזים במפרץ כפי שהיו לה בימיו של קאסם ועובדה זו שימשה גם היא פיתוי נוסף לפלישה.

אל מערכת האילוצים והפיתויים הזאת התוספו כמה "לקחים" חשובים ממלחמת המפרץ וממדיניותה של עיראק בכלל. לקח אחד היה כי על אף קיומם של אינטרסים חשובים של המערב במפרץ, הוא לא נחלץ לעזרתה של איראן; יתירה מזאת, עיראק תימרנה את מהלכיה כך שבסוף המלחמה עמדו מרבית מדינות העולם לצידה על אף העובדה שהיא היתה התוקפן. לקח אחר היה כי עיראק יכולה לאיים ולבצע תכניותיה והעולם יעמוד מנגד וישתוק כפי שקרה בעת השימוש בנשק כימי נגד הכורדים ובמדיניות הטרנספר הנרחבת שהתבצעה כלפיהם מאז מרס 1988. ניסיונה גם לימד אותה כי היא יכולה לתמרן מדינות רבות בעולם כך שיסייעו לה בתהליך התעצמותה ואף יעלימו עין מפיתוח נשק בלתי-קונווציאלי ומשימוש בו. (הרשת שפרשה עיראק להשגת טכנולוגיה גרעינית חבקה עולם.)

בד בבד עם ההכנות הצבאיות המורכבות והממושכות לכיבושה של כוויית, פתחה עיראק במסע הטעייה מכון – שעיקרו העברת הדגש הרטורי, חודשים רבים לפני הכיבוש – אל זירת הסכסוך הישראלי-ערבי. ההתמקדות בנושא הזה נועדה לשרת מטרות פנימיות וחיצוניות רבות, שהחשובה שבהן היתה הסחת הדעת מהנעשה במפרץ. פעולת הסחה מסוג אחר היתה הבלטת הסכסוך שלה עם כוויית על שאלת מחירי הנפט והמכסות ובכך לגרום לכוויית ולעולם להאמין כי ריכוזי הכוחות שלה על הגבול הכווייתי נועדו ללחוץ על כוויית לוותר בסוגיות אלה ותו לא.

הענקת פיצוי לעיראק על הוויתור המתוכנן על שט אל-ערב – והבטחת מוצא אמיתי לים, שיפתור אחת ולתמיד את בעיותיה האסטרטגיות. מובן מאליו שההשתלטות על כוויית היתה אמורה להניב פירות פוטנציאליים נוספים כמו שליטה על מקורות נפט אדירים; השגת הון עתק והוספת נדבך נוסף לתביעות העיראקיות להגמוניה במפרץ ובעולם הערבי בכלל. אשר להנמקות שעיראק סיפקה למעשה הפלישה: היתה ההנמקה האידיאולוגית – הצורך להביא לאיחוד ערבי – וההנמקות ההיסטוריות; תיקון עוול היסטורי שנעשה על-ידי האימפריאליזם הבריטי, שקרע את כוויית מעל עיראק והכניס את עיראק עצמה לסד יבשתי. (כוויית היתה לפרוטקטורט בריטי עוד בשנת 1899, כעשרים שנה לפני הקמתה של עיראק המודרנית.) טיעונים אלו מצאו בוודאי הדים חיוביים בציבוריות העיראקית, הן משום שתורת הכוח והתורה הפאן-ערבית היו משוקעים בה היטב, והן משום שהתביעות על כוויית היו משותפות למשטרים עיראקיים רבים – ולא רק למשטר הבעת', שהחיה ואף מימש אותן.

נשאלת אפוא השאלה מה גרם לכך שדווקא משטר הבעת' – ואף לא אחד מקודמיו – הלך "עד הסוף"

סינתם של חסרי-הכל בעולם הערבי כלפי מדינות הנפט היוותה בעבר ותהווה גם בעתיד כר פורה לדמגוגים רודפי-כוח, המבטיחים כי יתמכו בהקצאה פן-ערבית צודקת יותר של הון ומשאבים

היכן טעתה עיראק?

המלחמה על כווית יכולה להיחשב אולי לקצרה בהיסטוריה. אך כשם שהניצחון היה מהיר וקל כך נעשה יותר ויותר קשה להחזיק בו ולבססו. תגובת העולם היתה שונה לחלוטין מכפי שציפתה לה עיראק. והשאלה היא, אפוא, היכן טעתה עיראק במהלכה ובחישובה? דומה כי הטעות החמורה ביותר היתה בכך שבגדאד לא הסתפקה בנגיסתה את כווית – ופתחה מיד באיום גם על ערב הסעודית. אם היו לה כוונות תוקפניות ואם לא, די היה באיום עצמו כדי להביא להתגייסות כללית נגדה. לתודעתו של העולם חדרה סוף סוף ההכרה כי צדאם חוסיין מאיים וגם מקיים. מסע האיומים שניהל חוסיין כ"פעולת ריכוך" לפני הכיבוש הגביר בהרבה את ה"אמינות" הכוחנית הזאת. המקרה של כווית היה גם שונה מכמה בחינות מהמקרה של איראן; כך למשל, כווית לא איימה על עיראק ולא על שום מדינה אחרת – בעוד שאובדנה פגע באינטרסים של רבות ממדינות העולם, שעמדו להיות נפגעות ביתר שאת, אם מסע הכיבושים היה מגיע גם למדינות המפרץ האחרות. כן יש לזכור שלא מלחמה בין שני כוחות, פחות או יותר שקולים, כפי שהדבר היה בין איראן לעיראק – כהרי בליעה של מדינה אחת על ידי מדינה אחרת. כיבושה של כווית אף הציב אתגר למערכת הבינערבית, שהיה מן החמורים ביותר שידעה מעודה. לא זו בלבד שעיראק עברה על כל הקודים המקובלים במערכת וקרעה קקורי עכביש את כל הבריתות האזוריות, אלא שהיא גם נתנה גושפנקא לזן חדש של פאן-ערביות: איחוד על-ידי כיבוש, שהיה יכול להיות תקדים מסוכן למקרים דומים בעתיד. חומרתו של המעשה והטוטליות שלו; הפגיעה באינטרסים של מדינות ערביות אחרות על-ידי עצם הכיבוש, האיומים על קיומם ומעמדם, כל אלה הציבו כמה מהמדינות הערביות ובראשן מצרים, היריבה ההיסטורית, בראש החץ להתנגדות לכיבוש. גם השינויים במערכת הגלובלית – קרי ההפשרה הבינוגושית – לא נלקחו בחשבון די הצורך, כך שצדאם חוסיין מצא עצמו מול חזית מיוחדת במינה שכללה מזרח ומערב לראשונה מזה עשרות בשנים.

הקרב על כווית נמצא עדיין בעיצומו ואין לדעת לאיזה כיוון יתפתח וכיצד יוכרע. מכל מקום, כבר עתה ניתן להצביע על מערכת של מילכודים פנימיים שבגדאד נתונה בהם – ושעלולים להכביד על פתרונות אפשריים בעתיד. לעיראק יש מבנה מאוד מורכב של מעטפת חיצונית חזקה ותוך חלש. לדוגמה: המערכת הארגונית חזקה מאוד, אך הלגיטימציה שיש לה בקרב העיראקים היא חלשה למדי; הצבא העיראקי הוא מן הגדולים והחזקים בעולם, אך הוא נשען על מערכת כלכלית שעומדת על סף התמוטטות. עיראק, מאז הקמתה, טיפחה את מיתוס הכוחניות, אולם מיתוס זה בא לחפות על חולשות מבניות בחברה העיראקית על כל מרכיביה. חולשות אלה והאלימות המאפיינת את הפוליטיקה העיראקית דוחפות את המדינה להגביר את הכוחניות שלה – ולהגיע לפתרונות דראסטיים שאחד מהם היה כיבושה של כווית.

אכן, כפי שראינו, מעשה זה נועד לפתור מצב גיאוגרפי אסטרטגי בלתי נסבל של מדינה ענקית שהפכה להיות שבויה בידי שכנותיה. מכאן עולה בבירור שכדי לפתור אחת ולתמיד את בעיותיה של עיראק, ובראשן את הסכסוך עם איראן, היה צריך, לכאורה, לתת לגיטימציה ליציאה ממשית שלה לים, על-ידי העברת שני האיים הכווייתיים ורבה ובובין לעיראק, או הסדר דומה אחר. אך כאן בדיוק טמון המילכוד, שכן יהיה בכך משום מתן הכשר לכוחניותה של עיראק ולמגמות ההתפשטות שלה. כמו כן, פתרון של פשרה ישאיר על כנם את מכונת

כווייתים נושאים תמונה של האמיר המודח שלהם לפני שגרירות עיראק בלונדון

המלחמה העיראקית ואת האיש שפעל יותר מכל שליט עיראקי אחר לשיכלול מכונה זו ולעשיית שימוש תכוף בה. אבל דומה שגם סילוקו או הסתלקותו של צדאם חוסיין לא יפתרו את הבעיה מהשורש. זאת משום שבעיית המוצא לים הנה בעייה אמיתית שכל שליט עיראק שיחליף אותו יצטרך להתמודד איתה. גם העובדה שדור עיראקי שלם התחנך על ברכי התורות הללו, תקשה על עקירתן במחי יד אחת, ועל הפיכת עיראק לגורם מתון באזור.

צבא עיראק לאחר תום המלחמה עם איראן

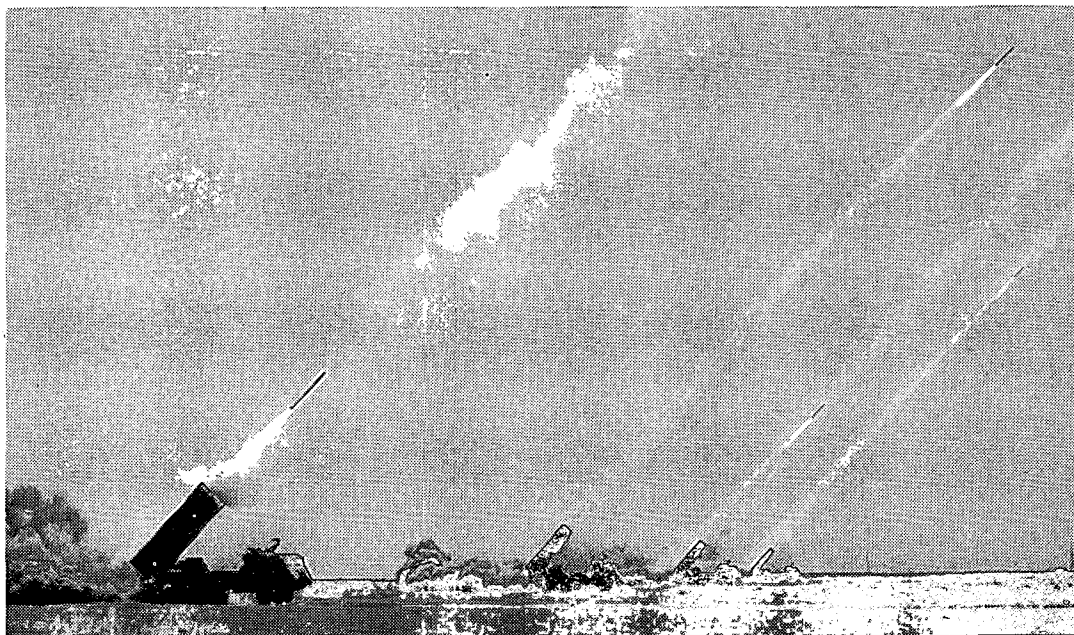
אל"מ (מיל') ד"ר זאב איתן*

לה בטווח הבינוני והארוך אפשרות להחזיר את חובותיה. עיראק הצליחה במהלך המלחמה עם איראן לקיים את משקה, בעוד מיליון ויותר אנשים משרתים בצבא, וכשני מיליון זרים ממדינות שונות (ובולטים בהם המצרים) עבדו בשכר וקיימו את המשק העיראקי. מבחינה פוליטית, הצליחה עיראק לגייס לעזרתה את רוב מדינות ערב, ולקבל נשק מברית-המועצות, צרפת, סין, ברזיל ומדינות אחרות. ארצות הברית סיפקה לעיראק במהלך המלחמה (בשנים 1985-1986) 125 מסוקים (80 מסוקים קלים, 45 מסוקים להובלת אנשים) שהיו להלכה מסוקים אזרחיים. עיראק הפעילה את המסוקים להובלת גייסות, ואת המסוקים הקלים להטסת מפקדים ולאיומן. היא הצליחה לפתח תעשייה ביטחונית מתקדמת, לגייס את המומחים הזרים שנדרשו לה, ולהגיע להישגים מרשימים.

צדאם חוסיין טעה בהערכותיו לגבי המלחמה עם איראן בשנים 1980-1988 ושב וטעה בהערכתו עד כמה הפלישה לכווית תגרום לארצות-הברית ולברית-המועצות לנקוט עמדה נגדו, וכן בנוגע להמשך האספקה משני ספקיו העיקריים, ברית-המועצות וצרפת, שהרי לא שיער כי השתיים אכן יפסיקו את זרם הנשק לעיראק.

עיראק היא מדינה לא גדולה (17 מיליון תושבים, אך מהם שלושה עד ארבעה מיליון בני מיעוטים). משטרה הינו דיקטטורה המתפקדת היטב, ומה שיחליט השליט, צדאם חוסיין, יבוצע: מלחמה או שלום, התפייסות עם סוריה, או התפייסות עם ישראל, מאמץ לפתח טילים, או נשק גרעיני – כל אלה יבוצעו כל עוד צדאם חוסיין בשלטון וכל עוד הנחייתו היא להפנות את המאמץ לכיוון כזה. בהחלטתו של צדאם חוסיין לספח את כווית ולסגת נסיגה מוחלטת מאיראן, ובביצוע שתי החלטות הללו, מאשרים טענה זו. לעיראק צבא גדול ביותר. היא סבלה אבדות כבדות במלחמה שנמשכה שמונה שנים, אך היא עמדה באבדות ולא התמוטטה. עיראק חייבת למדינות ערב, בעיקר לסעודיה, סכום של כ-30 מיליארד דולר. היא חייבת עוד כחמישה מיליארד דולר לצרפת (יש הסבורים שרק 1.5 מיליארד) וכחמישה מיליארד לברית-המועצות. גם למצרים חייבת עיראק כמה מיליארדי דולרים, 600 מיליון דולר לירדן, וכשמונה מיליארד דולר לכווית. מחובותיה לכווית מצאה עיראק דרך להשתחרר על ידי פלישה וסיפוח. אולם יש לה רזרבות נפט השניות בגדלן אחרי ערב הסעודית, ולכן יש

* המחבר הוא חוקר במרכז למחקרים אסטרטגיים ע"ש יפה, אוניברסיטת ת"א. כל הנתונים במאמר – הן לגבי עיראק והן לגבי יתר ארצות האזור – לקוחים מפרסומים גלויים.

משגרי רקטות רב-קניים אסטרוס 2 תוצרת ברזיל

תמונת מצב בסיום המלחמה

בסיום המלחמה עם איראן, באוגוסט 1988, היתה תמונת המצב הבאה: הכוחות המזוינים של עיראק היו הגדולים ביותר במזרח התיכון (כמותית, ללא התייחסות לאיכות): מיליון וחצי איש, סדיר או מילואים, כולל ה"צבא העממי", שניתן להפעילם. זאת, לעומת כ-700 אלף בסוריה, סביב 900 אלף במצרים, 600 אלף בישראל עם גיוס מלא, וקרוב ל-100 אלף במדינות כמו ירדן, לוב וערב הסעודית. לעיראק 700 מטוסי קרב ר-580 מסוקים, לעומת כ-650 מטוסים בסוריה, ר-500-600 בכל אחת מן המדינות החזקות האחרות. לעיראק 6000 טנקים, לעומת 4100 לסוריה ו-3800 לישראל. לעיראק 5000 קני ארטילריה, שלא לאזכר טילי קרקע-קרקע ונשק כימי.

במימד האיכות, עיראק מצוידת במטוסים מן האיכות הגבוהה ביותר, מיג-29 וסוחוי-24, ועוד כ-80 מטוסי מיראז' F-1, מטוס מאיכות פחותה במעט אך לגמרי לא נחות. מספרם של מטוסי האיכות הגבוהה (מיג-29 וסוחוי-24) קטן מ-100. בכוחות היבשה, בידי עיראק יותר מאלף טנקי T-72, מן האיכות הגבוהה, והארטילריה שלה כוללת תותחים מן הטובים בעולם: 155 מ"מ GCT הצרפתי, GHN-45 האוסטרי, ר-55 הדרום אפריקני, מלבד תותחים מייצור עיראקי (ובסיוע החברה של ג'ראלד בול, איש עסקים וממציא ממוצא קנדי שפעל בבלגיה).

הערכה צבאית של תוצאות המלחמה

עם איראן

מסיבות פנימיות ובין ערביות, עיראק מציגה את סיום המלחמה עם איראן כניצחון. זו חצי אמת. במהלך המלחמה הכריזה איראן כי לא תפסיק את המלחמה עד אשר ימוגר

משטרו של צדאם חוסיין. בכל זאת קיבלה ההנהגה האיראנית את החלטת א"ם 598 והסכימה להפסקת אש ולמשא ומתן על שלום. מבחינה זו, עיראק אכן "ניצחה". ברגע הפסקת האש מצב יחסי הכוחות בכל הנוגע לאמצעי לחימה כפה על איראן לא להמשיך במלחמה. לאיראן היו לא יותר מאשר 100 מטוסי קרב לעומת 700 של העיראקים, ולא יותר מאשר כמה מאות טנקים לעומת 6000 של עיראק. בכוח אדם, חיילים נושאי רובים, היה לאיראן יתרון, או פוטנציאל כמעט בלתי נדלה. מבחינת גודל המדינה, לא היה כמעט סיכוי שצבא עיראק ישתלט על כל שטחי איראן. מבחינת כושר ספיגת אבדות בשדה, היה צבא איראן ברגע הפסקת האש במצב קשה.

מכיוון שאיראן היא מדינה בעלת שטח עצום עם משק שלא התמוטט, ועם אוכלוסייה של יותר מחמישים מיליון נפש, היא נקטה במהלך שיחות השלום, עמדה שגרסה כי אם ייחתם שלום, הוא יהיה על בסיס גבולות 1975 (הסכם אלג'יר). כלומר, איראן תמשיך לשלוט על הגדה הצפונית של השאט אל ערב, ועיראק על הגדה הדרומית שלו. אם אלה יהיו פני השלום שיושג, הרי שעיראק לא השיגה מאומה במלחמה, ואפשר לטעון כי המלחמה הייתה לשווא. מבחינה זו התוצאה של המלחמה עד עתה היא תוצאת תיקו. הסכמתו של צדאם חוסיין (אחרי פלישתו לכווית והעימות עם ארצות-הברית) לסגת לחלוטין משטח איראן ולהחליף את שבויי המלחמה – מלמדת שאכן לא השיג מאומה במלחמה כנגד איראן. מבחינה צבאית, יש למלחמה עוד כמה תוצאות:

- א. צבאה הקונוונציונלי של עיראק הוא הצבא הגדול ביותר והמצויד ביותר במזרח התיכון.
- ב. צבא עיראק, וגם צבא איראן, רכשו ניסיון קרבי רב,

כולל הפעלת חיל אוויר, הפעלת טילי קרקע-קרקע, הפעלת נשק כימי.

ג. עיראק הפעילה במשך ארבע שנים – מדי פעם – נשק כימי, והעולם "התרגל" לכך.

ד. עיראק הצליחה במהלך המלחמה לקבל אספקה שוטפת של כלי נשק ממקורות מגוונים, כולל מטוסים וטנקים מקבוצת האיכות הראשונה בעולם.

ה. בשתי המדינות המשק לא התמוטט.

ו. עיראק הצליחה לייצר חומרי לחימה כימיים בכמויות ובאיכויות שמעמידים אותה במקום הראשון בעולם אחרי שתי מעצמות העל.

ז. עיראק הצליחה לייצר טילי קרקע-קרקע לטווחים ארוכים יותר מאלה שקיבלה מספקי חוץ. היא הצליחה לגייס מומחים פרטיים וחברות ממדינות שונות, בעיקר מדינות מערב אירופה, גרמניה, איטליה, צרפת, וכן סין. היא פעלה בשיתוף עם מצרים וארגנטינה. שיתוף עם צפון-קוריאה נעשה על-ידי כך שצפון-קוריאה פעלה בשיתוף פעולה עם מצרים, ומצרים בשיתוף עם עיראק. שיתוף פעולה עם ברזיל מתקיים, בעיקר לייצור לוויין צבאי. שיתוף הפעולה עם ארגנטינה, ברזיל ומצרים הופסק. במשבר כוויית התייצבה מצרים לצד ערבי-הסעודית וארצות-הברית.

העיראקים סבורים כי מה שהביא למה שהם מגדירים כניצחונם הוא הנשק הכימי שהופעל בהצלחה (כנראה סוגים חדשים שהאיראנים לא היו מוכנים להם) בחודשים האחרונים של המלחמה, וכן הטק"ק. בין פברואר 1988 לאוגוסט, ובעיקר בין פברואר לאפריל, נורו 190 טילים לטווחים של כ-600 ק"מ, לערים טהרן וקום וכן לעבר ערים אחרות. הטילים גרמו לכ-3000 אבדות, אך בעיקר גרמו לפניקה. טוענים כי שישה מתוך 12 מיליון תושבי טהרן ברחו מן העיר, ואפילו אם מספר זה מוטה כלפי מעלה, הבריחה היתה המונית. בידי איראן לא היה שום אמצעי ליירט טיל.

דומני כי האיראנים הסכימו לסיים את המלחמה לא רק בגלל סוג מסוים של נשק-כימי או טק"ק – אלא בגלל נחיתות בנשק כזה וגם בגלל האפקט המצטבר של שמונה שנות מלחמה, עם אבדות רבות, וללא אספקה סדירה של נשק באיכות גבוהה. האיראנים הגיעו למסקנה כי ארצות הברית לא תתן לעיראק ליפול, או לחלופין, ארצות הברית לא תניח לאיראן לנצח. כל זה היה נכון לפני העימות בין עיראק לארצות-הברית בעקבות סיפוח כוויית. הראייה העיראקית ("ניצחון" בגלל חומרי לחימה כימיים וטק"ק) היא נכונה באופן חלקי בלבד. מספר נפגעי חל"ך הוא כנראה כ-45,000 בשני הצדדים (בעיקר באיראן). יש אומדים את נפגעי החל"ך בפחות מ-30,000. איראן הצהירה

מסוק תקיפה מי-24. לעיראקים עשרות מסוקים מדגם זה

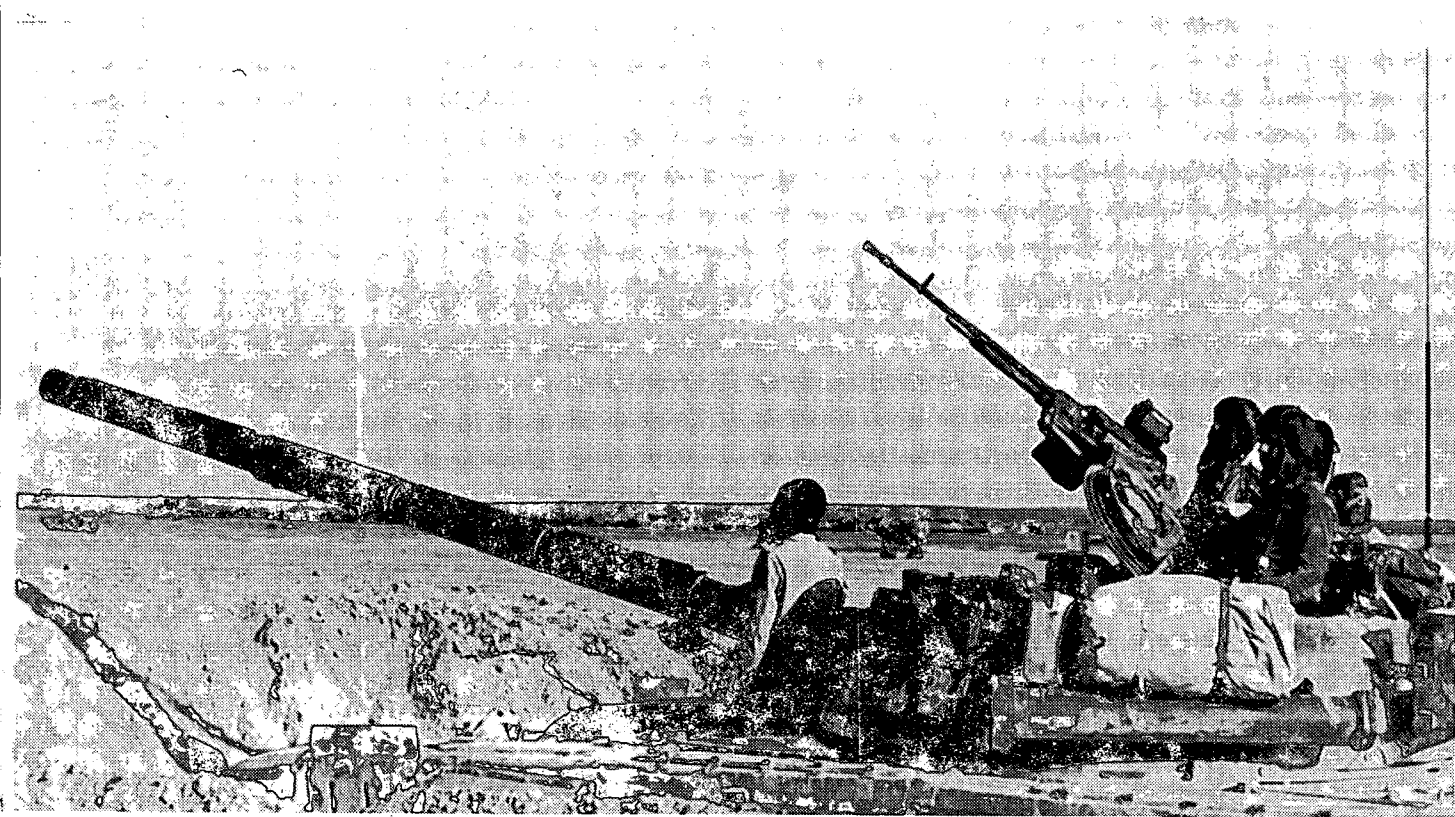
כי חלליה כתוצאה מחל"ך הם כמאתיים. מכל מקום, ברור כי יותר אנשים נהרגו מנשק קונוונציונאלי מאשר מחל"ך. כאשר הופעל החל"ך ב־1983, איראן לא היתה מסוגלת להשיב לעיראק מנה אחת אפיים, וגם המיגון של חייליה היה חלקי. אם כדאי היה לעיראק להפעיל חל"ך נגד אויב כזה, הרי הדבר אינו נכון ביחס לאויב אחר שיש בידו אמצעים לגמול לעיראק ולרשותו עומד מיגון טוב. שום מלחמה עד כה לא הוכרעה על ידי נשק כימי בלבד. אין אפשרות לנצח ניצחון טוטלי עלידי טק"ק בלבד, כל עוד הטק"ק חמושים בראשי קרב (רש"ק) של חומר נפץ מרסק או כימי. נשק גרעיני זה עניין אחר. עם זאת, טק"ק ונשק כימי יכולים להפוך כל מלחמה ליקרה יותר במספר האבדות (לשני הצדדים) מאשר מלחמה בנשק קונוונציונלי בלבד, במיוחד כאשר העורף אינו מצויד בצידוד מגן. הפעלת חל"ך מול יריב מוגן, יעילה פחות מאשר הפעלת נשק המבוסס על חנ"ם עם תחמושות "חכמות".

מה קרה מאז בתחום הקונוונציונאלי

מאז המלחמה צמצמה עיראק אך במעט את הכוח הקונוונציונאלי שלה. היו לה תשעה קורפוסים (שהם קראו להם ארמייה), והם פירקו אחד מהם בלבד. היו

להם 55 דיוויזיות, מהן הם פירקו אולי חמש והשאירו 50. הם אינם מקיימים דיוויזיות על טהרת המילואים, אך הם מדללים דיוויזיות (נוצר מצב שבו יש בדיוויזיות פחות חיילים, והמשוחררים יכולים להיקרא להתגייס מחדש ולהשלים פערים. הם שחררו חיילים, אבל ההערכות ביחס למספרם נעות בין 200,000 ל־500,000. בזמן המלחמה שירתו כל השנתונים של גיוס חובה ועוד מילואים ששחרורם עוכב, סך הכל כעשרים שנתונים, מבני 18 עד בני כמעט 40. היו אנשים ששירתו תשע שנים רצופות בצבא. היום נשארו בצבא בין 800,000 למיליון איש. ייתכן כי לאור העימות עם ארה"ב גויסו מחדש אנשים ששוחררו לא מזמן, וזאת מהסיבות הבאות: ראשית, חשש מחידוש הלחימה. שנית, קושי בקליטת כל המשתחררים בשוק העבודה. שלישית, רצון להמשיך ולקיים צבא קונוונציונאלי חזק. ורביעית, אחרי כוונות – חשש מעימות בקרב ממש עם ארצות־הברית ועם המדינות האחרות ששלחו כוחות לערב־הסעודית.

עיקר הלחימה, ובמיוחד ההתקפות והתקפות הנגד, בוצעו עלידי כמה יחידות מתוך הכוח העיראקי הגדול. עשר הדיוויזיות המשוריינות והממוכנות, וקורפוס משמר־הרפובליקה ביצעו את רוב הקרבות הקשים. לא כל 50 הדיוויזיות העיראקיות הן ברמה גבוהה, למעט כמה יחידות נבחרות.

טנק T-72 מחופר בעיראק

להשהיה של כמה שנים בהתקדמות עיראק לקראת בעלות על נשק גרעיני. ברור מאז כי עיראק לא חדלה מן המאמץ לרכוש כושר ייצור של נשק גרעיני. אף מדינה לא העניקה לעיראק יכולת (במלואה) לייצור גרעיני. עם זאת, עיראק הוכיחה כשרון רב בהשגת עזרה (חלקית) ממדינות שונות בתחום הגרעין וכן בתחומים אחרים (סין, צפון-קוריאה, ברזיל, ארגנטינה, ובעבר – צרפת). כמו כן השתמשה בשירותים של חברות ושל מומחים שנשכרו על בסיס אישי, והשיגה חומרים וידע מתחת לשולחן, על-ידי הברחות ועל-ידי חברות קש וחברות ששימשו כגורם ביניים. עיראק ממשיכה לנסות להגיע לנשק גרעיני, אך קשה, כמובן, להעריך מתי היא תצליח במאמציה להשיגו. מקורות רבים מעריכים כי זה יהיה תוך חמש שנים, אחרים אומרים שנתיים ואחרים עשר שנים. הערכת היחידה היא כי, לפי הישגי עיראק בעבר, נחישותה להשיג נשק גרעיני, משאביה הכספיים, ונכונותה של חברות רבות בעולם למכור, אפשר שעייראק תצליח בעוד כמה שנים להשיג נשק גרעיני. ברור כי אי יישוב משבר כוויית או מפלה בעימות צבאי עם ארצות הברית, יעכבו יותר את התכנית הגרעינית או אף יבלמוה כליל.

הנשק הכימי הוא מעין תחליף זול שיש המכנים אותו "הנשק הגרעיני של העניים". הישגי עיראק בשנים מ-1984 ועד עתה הם ייצור חל"ץ בכמות שאין כמותה אלא לשתי מעצמות העל. הם הגיעו לכך על-ידי היעזרות במומחים זרים ובחברות, בעיקר מערב אירופיות (מגרמניה, איטליה, בלגיה, שוויצריה, הולנד) שנתנו כולן ידע, חומרי גלם, או כושר ייצור של חמרים שהם עצמם אינם חומרי לחימה כימיים, אך כולם, בתוספת קלה, הם חומרי לחימה. עיראק הצליחה בכל צורות השיגור של גז (פגזים, פצצות מרגמה, פצצות-מטוסים, וריסוס ממטוסים ולדברי צדאם – גם

בתחום השריון, ממשיכים העיראקים, מאז המלחמה, לרכוש טנקים חדישים או להסב טנקים ישנים יותר. ה-T-55 מוסב ל"אסד בביל", שהוא טנק עם תותח של ה-T-72. הם מייצרים ברשיון את ה-T-72, וממשיכים גם לייצר תותחים שונים. בתחום הארטילריה הקונוונציונאלית, הם מייצרים תותח גדול חדש (210 מ"מ) ותותח מתנייע 155 מ"מ. גם התותחים האלה וגם התותחים הצרפתיים, האוסטרים והדרום-אפריקנים הם מקבוצת האיכות הגבוהה בעולם. העיראקים המשיכו לקבל מטוסי מיג-29 מאז סיום המלחמה, סוחוי-24, וגם עוד מטוסי מיראז' F-1. הם היו במשא ומתן עם צרפת על רכישת מיראז' 2000 ועל זכות הרכבת המטוס. כל זה נעצר עם מבצע כוויית. הם היו במ"מ על הרכבת מטוסי אימון, גם עם ברזיל (EMB-312) וגם עם צרפת, (אלפא ג'ט, שותפות צרפתית-גרמנית) והיה גם ניסיון (שנכשל) להשיג זיכיון מבריטניה (הוק). חיל הים רכש עשר ספינות חדישות באיטליה, כולן חמושות בטיילים: ארבע פריגטות ושש קורבטות. הספינות עדיין באיטליה כי ללא הסכם שלום האיראנים לא יאפשרו להן להגיע לעיראק. כיום, ללא יישוב משבר כוויית הספינות לא תגיענה כלל.

לסיכום סוגיית הכוח הסדיר, עיראק ממשיכה להתבסס על כוח קונוונציונאלי גדול בנוסף לפיתוחים הבלתי קונוונציונאליים. גם זה וגם זה. המודרניזציה של הכוח הקונוונציונאלי נמשכת.

מה קרה מאז בתחום הבלתי קונוונציונאלי

בשנת 1975 החלה עיראק במאמץ להשיג נשק גרעיני. בשנת 1981 השמידה ישראל את הכור אוסירק וגרמה

מימין: תדלוק טנק T-72, משמאל: טנק T-62 סובייטי

מִי־8, המסוק העיקרי לתובלת סער בשירות צבא עיראק

שיגור על־ידי טילים). היא הפעילה גאז מכל הקטגוריות העיקריות: גז־כוויות, וגז־עצבים ואולי אף גז המשפיע על הדם.

לעומת נשק גרעיני, שהפיל בהירושימה 150,000 חללים בפצצה אחת, נשק כימי הוא נשק נקודתי, שיכול לגרום למאות חללים (ויש גורסים – 2,000) בפצצה אחת ולא מאות אלפים. כל זה, אם היריב אינו ממוגן. שימוש בחל"ץ כששני הצדדים ממוגנים יגרום אמנם אבדות, אך במספר הרבה יותר קטן ממה שהוזכר כאן. מכאן, שהפעלת חל"ץ על־ידי עיראק כנגד ישראל (אם ישראל מוגנת) תהיה שגיאה גסה.

טק"ק לכשעצמו איננו נשק בלתי קונוונציונאלי. אם הטק"ק הוא לטווחים העולים על 500 ק"מ, ובמיוחד אם הוא איננו מדויק, אפשר להניח כי יופעל עם רש"ק כימי או גרעיני (בעתיד). לכן יש להזכיר את הטק"ק עם הנשק הלא קונוונציונאלי.

טק"ק הנו נשק יקר יחסית, ולכן רוב העולם סובר כי לא כדאי לשגר טק"ק חמוש בראש קרב קונוונציונאלי. הרי פצצת מטוס תגרום לאותו נזק, ותפגע בדיוק רב יותר, ובזול יותר. אלא שעיראק לקחה בחשבון גם תנאי לחימה כנגד צה"ל. אם חיל האוויר של ישראל יהפוך חדירה של מטוסי תקיפה לבלתי אפשרית, או ליקרה במונחי אבדות במטוסים, הרי התחשיב משתנה, וכדאי להפעיל טק"ק, כיוון שבצורה כזו לא יאבד אף מטוס עיראקי, והחדירה של הטק"ק מובטחת, כל עוד אין בזירה טילים מבצעיים נגד טילים. אם טק"ק יהיה חמוש ברש"ק גרעיני או כימי, האבדות הגדולות שתיגרמנה ליריב בלתי מוגן הופכות את הטק"ק לנשק אטרקטיווי.

לעיראק שני סוגי טק"ק סובייטיים, פרוג (שהוא רקטה) וסקאד. יש להם טיל אל־חסיין, שכבר שוגר לעבר טהרן ב־1988. זה טיל סקאד שהעיראקים שיפרוהו, בסיוע זרים, והגדילו את טווחו לסביבות 600 ק"מ, על חשבון הקטנת הראש הקרבי. הם ירו ירי ניסויי של טיל בשם אל־עבאס. זהו שיפור נוסף של הסקאד הסובייטי, והוא

אמור להיות יעיל לטווחים של 850-900 ק"מ. לא ברור אם הוא כבר מבצעי. הם ירו טילים בשם תמוז' ואל-עבד, האחד אמור להיות טיל לטווח 1800-2000 ק"מ, והשני אמור לשגר לוויין עיראקי לחלל. שניהם נמצאים בשלבי ניסוי. עיראק השתתפה עד לאחרונה, יחד עם ארגנטינה ומצרים ובסיוע חברות גרמניות, איטלקיות וצרפתיות, בפרויקט הקונדור. מצרים וארגנטינה טוענות כי עצרו את הפרויקט. הקונדור 2 נועד להגיע לטווח של 850-1000 ק"מ. מעריכים כי עיראק מנסה להמשיך לפתח את גרסתה לטיל הזה.

"תותח העל" הוא גם כן ניסיון עיראקי (אין אנו יודעים עדיין אם הצליח או נכשל) להשיג מערכת שמשוגלת לשגר פגז כבד או רקטה לטווחים של מאות קילומטרים. הפגז או הרקטה יכולים להיות חמושים בראש קרב של חומר נפץ מרסק, כימי, או בעתיד, גרעיני.

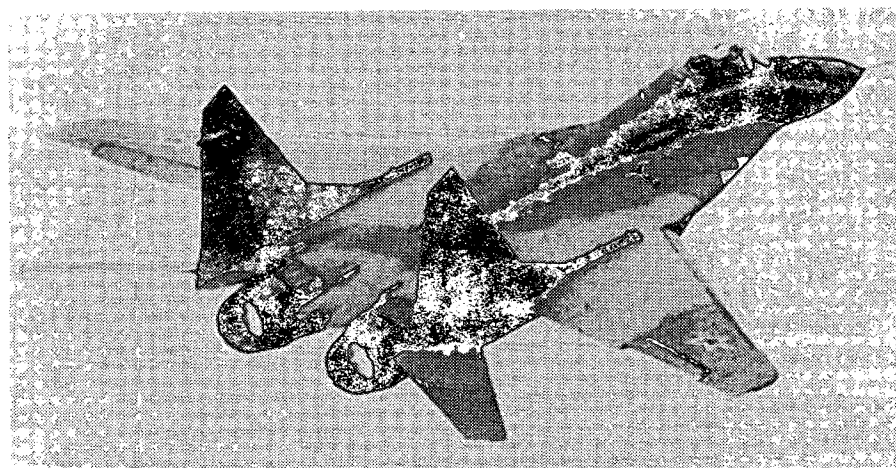
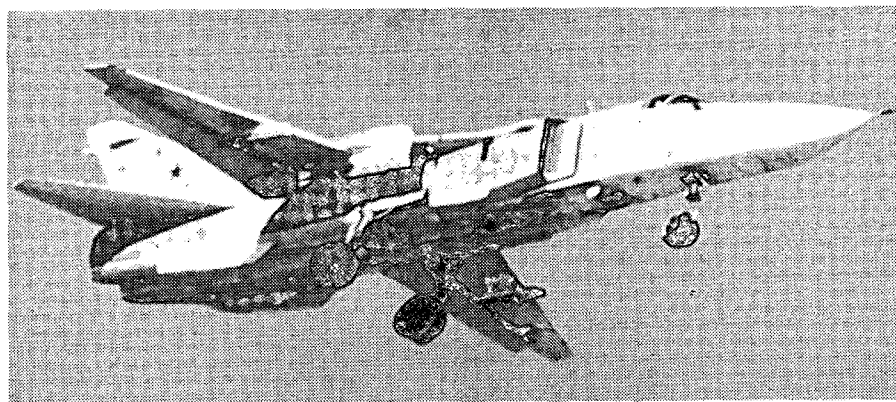
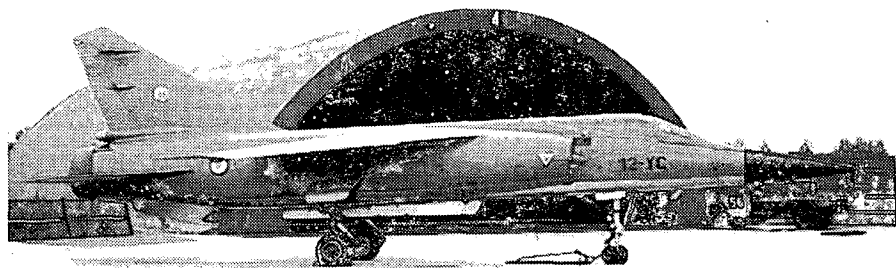
הישיג עיראק במה שאפשר לכנותו "מנהל עסקים" של הפרויקטים הללו, ראויים להערכה גבוהה. העיראקים הצליחו בגיוס מומחים, ברכישה של חומרי גלם, ידע ומכשירי ייצור ממקומות רבים בעולם, לעיתים בחשאי ודרך גורמי ביניים. השאלה האם עיראק הגיעה להישיגיה בתחום הבלתי קונוונציונאלי "לבד" או בסיוע זר – הפכה להיות לא רלוונטית. העיראקים היו "מנהלי העסקים" של כל הפרויקטים שנסייתו בהצלחה וגם של הכישלונות שבדרך.

התקציב והחובות

במהלך המלחמה הוציאה עיראק סכומי עתק על ניהול המלחמה, הקמת יחידות ורכישת נשק. מאז המלחמה לא קטנה ההוצאה העיראקית לביטחון. העיראקים מוציאים לביטחון, בערך, שמונה עד עשרה מיליארד דולר לשנה (לעומת כחמישה מיליארד שמוציאה ישראל). במקום להוציא כסף על פגזים הנורים לכיוון האויב, מוציאים את הכספים לרכישות ולפיתוחים מתקדמים, חלקם מצליחים ואחרים נכשלים.

מצד אחד, מאז הפסקת האש גדלו הכנסותיה של עיראק, מכיוון שהיא מייצאת יותר נפט. הוצאותיה לא קטנו. תשלום החובות נעשה לאט מאוד, ובמקרה של צרפת, עיראק החזירה חובות מסוימים, אך גם קנתה עוד נשק באשראי, כלומר, שילמה חוב ישן ונכנסה לחוב חדש. החזר החוב למדינות הערביות נדחה מכיוון שעיראק טוענת שהיא מבצעת שירות עבור כלל מדינות ערב, בהרתיעה את ישראל ואת איראן.

עיראק הצליחה להפוך את כל אלה שהיא חייבת להם כסף (לערב הסעודית חוב של מיליארדים, לצרפת, לברית המועצות, ואפילו לירדן חוב של 600 מיליון) לבעלי ברית, עד שהוכיחה כי אין היא בוחלת גם בכיבוש מדינה שכנה – כווית. כל המדינות הללו היו מעוניינות (עד הפלישה לכווית) כי צדאם חוסיין ישרוד, ויהיה מסוגל בעתיד להחזיר את החוב. עתה החשבון השתנה, בניגוד לחישוביו של צדאם חוסיין.

למעלה: מיראז' F-1, לעיראק לפחות 80 מטוסים
מדגם זה. באמצע: סוחוי 24, למטה: מיג 29

הסבר אסטרטגי

עיראק סבורה כי מלחמת התשה ארוכה, כפי שהייתה מלחמת איראן-עיראק בחלק הגדול משמונה שנותיה, איננה טובה לעיראק. אחד ההסברים למאמץ העיראקי בתחום הטק"ק, נשק כימי, ביולוגי וגרעיני, הוא ההסבר כי עיראק מאמינה כי היכולות האלו תגרומנה להרתעה של אויביה, כלומר, לכך שהאויבים לא יתקפו. והיה ובכל זאת תפרוץ מלחמה, עיראק תהיה מסוגלת, על ידי מכה של טילים ונשק כימי, או בעתיד על-ידי איום גרעיני, להביא לכך שאויביה (איראן או ישראל) יבקשו הפסקת אש, בתנאים טובים לעיראק.

הסבר אחר הוא ההסבר של הרתעת ישראל והרתעת איראן. לדעת הערבים, יש לישראל נשק גרעיני, ויש לה טק"ק. יש לישראל גם חיל אוויר מעולה, שמסוגל להגיע ולפגוע בכל מטרה במזרח התיכון. עיראק טוענת כי על-ידי טילי קרקע-קרקע עיראקיים והנשק הכימי, עיראק מרתייעה את ישראל מלהשתמש בטרונותיה אלו כנגד עיראק. כמו כן, אם עיראק מרתייעה, לדבריה, את ישראל מפני שימוש בנשק גרעיני או כימי, ומפני פגיעה במטרות אסטרטגיות בכל המדינות הערביות, הרי היא מגנה על כל העולם הערבי. כל זאת ללא התייחסות לשאלה האם יש אמנם לישראל נשק גרעיני, והאם ישראל אי פעם איימה להפעיל נשק כזה כנגד מדינה ערבית. לאיראן יש טק"ק ונשק כימי (פחות מאשר לעיראק בינתיים), וגם היא שואפת להשיג נשק גרעיני. אם כן, נימוקי ההרתעה העיראקיים תקפים לדעתם לגבי איראן וישראל.

כבר הוכח כי לעתים מדינות מפעילות נשק שנועד להרתעה בלבד גם למטרות אחרות. השאלה האם מנהיג עיראק הוא איש שקול, שלא יעשה מעשים נמהרים, היא שאלה חשובה. המנהיג הצליח לשרוד בתנאים קשים. הוא בוודאי איש אינטליגנטי. אבל הוא עשה בדרכו משגים רבים, שאולי הגדול בהם היה הסתבכות במלחמה שנמשכה שמונה שנים, ונסתיימה במצב יותר מדי דומה למצב ששרר לפני יריית הפתיחה. האם הפלישה לכווית היא שגיאתו הגדולה השנייה? – הנחה זו מחייבת עדיין הוכחה, אך נראה כי כך הוא הדבר.

הסבר פנים-עיראקי

ייתכן כי בקרב האליטה העיראקית יש הסבורים, כפי שנאמר כאן, כי לאחר שמונה שנות מלחמה עיראק נמצאת במצב שאינו שונה בהרבה ממצב הפתיחה. צדאם חוסיין רוצה לשרוד. כמה מיריביו האמיתיים או הפוטנציאליים נעלמו. היו תאונות מסוקים שבאחת מהן נהרג שר ההגנה, ובאחרת נהרג מפקד קורפוס מפורסם. ישנם שירותים חשאיים ששומרים על הנשיא. אבל בין השאר, כל המאמץ של התעצמות קונוונציונלית ובלתי קונוונציונלית, נועד כלפי פנים. כך גם הדיבורים הדברבניים. הם מצביעים כאילו "אני, צדאם חוסיין, הפכתי את עיראק למעצמה אדירה, עם צבא שאין כמוהו במזרח התיכון, עם ייצור ביטחוני שאין כמותו בעולם

טילי קרקע אוויר: למעלה SA-6, למטה SA-8, שניהם בשירות הצבא העיראקי

הערבי." אם הישגי צדאם חוסיין גדולים כל כך, קשה יהיה למבקר עיראקי בתוך המדינה לארגן קבוצה אשר תתמרד כנגד השליט. כל זה בנוסף לכל שאר הנימוקים שנימנו כאן. אם יצליח ההימור על הקלף הכווייתי, מעמדו בתוך עיראק פנימה יתחזק. אם ייכשל – השאלה מי ואיך תהיה הקבוצה אשר תפיל אותו הופכת לשאלה טכנית גרידא.

הסבר פאן-ערבי

באופן מסורתי, בגדאד היא אחד המרכזים של העולם הערבי והיא מתחרה על המנהיגות. צדאם חוסיין מנסה לבסס את עצמו כמנהיג כלל ערבי, מעין יורש לנאצר. ועידת הפסגה בבגדאד במאי 1990 מצביעה על כך. ההצטיינות בנשק אסטרטגי בלתי קונוונציונאלי, יחד עם צבא קונוונציונאלי גדול מאחרים, מנסה להוכיח ליתר מדינות ערב כי עיראק לבדה מרתיעה את אויבי הערבים – איראן וישראל. אם יושג מעמד בין-ערבי מוביל לעיראק, הדבר יסייע גם למעמדו הפנים-עיראקי של צדאם חוסיין. ראייה נוספת להתנהגות עיראק כמעצמת-על מזרח-תיכונית, היא האספקה של נשק ויועצים לנוצרים בלבנון, כולל הצבא הנאמן לגנרל עאון וגם לכוחות הלבנוניים של סמיר ג'עג'ע.

אם יצליח כיבוש כוויית, הרי שמעמדו הפאן-ערבי של צדאם כחזק ועשיר בעולם הערבי, יחזק. ייתכן כי ההימור הכווייתי נעשה מטעם זה.

אין לומר כי צדאם חוסיין עשה מה שעשה רק מסיבות אסטרטגיות, או רק מסיבות פנים עיראקיות, או רק מסיבות פאן-ערביות. ההסבר הפאן-ערבי משלים את ההסברים האחרים למעשי עיראק.

סכנת הסלמה

אם צדאם חוסיין אמנם מתכוון לדחוף את המזרח-התיכון למלחמה ערבית-ישראלית נוספת, זה יכול להיות הסבר להצהרותיו המיליטנטיות שחזרו ונשנו בחודשים האחרונים, כגון ההצהרה באפריל 1990 על השמדת חצי ישראל אם ישראל תתקוף אותו, למרות שלא ניכרו שום סימנים לכך. ניתן לשער, כי הצהרותיו נובעות מכמה טעמים: חשש אמיתי מפני ישראל; רצון לשפר את מעמדו הפנים-עיראקי, ולהתרברב בהישגי עיראק תחת שלטונו; רצון לשפר את מעמדו הפאן-ערבי ולהוכיח לעמיתיו הערביים כי יש בידי אמצעים טכנולוגיים שאין לאף מדינה ערבית אחרת, ורק הוא לבדו מסוגל להרתיע את ישראל מבחינה אסטרטגית. צדאם טוען כי עיראק מרתיעה באמצעות הנשק הכימי והטילים, ועל-ידי המאמץ להשיג לוויין ונשק גרעיני. בנוסף לכל זאת יש בידי צבא קונוונציונאלי גדול ומנוסה יותר מאשר כל צבא ערבי אחר.

אין אנו יודעים אם צדאם חוסיין מתכוון לגלגל את המצב במזרח-התיכון למלחמה כנגד ישראל. אם הוא

חושב כי מלחמה כנגד ישראל תביא לשפור מצבו הפנימי והבין-ערבי, ייתכן שהוא מעוניין במלחמה. אבל גם אם נניח כי אין כוונתו לגרום למלחמה, ייתכן כי בכל זאת יובילו עמדותיו והצהרותיו להסלמה שתוליך למלחמה ישראלית-ערבית. אם הצהרותיו משפרות את מעמדו הפנים-עיראקי והבין-ערבי, יעלו הציפיות שצדאם אמנם יעזור לפלסטינים, יסייע להביא לנסיגה ישראלית מן השטחים, ולהפסקת עליית יהודי ברית-המועצות. הארגונים המיליטנטיים הפלסטיניים (ג'בריל, חבש, אבו נידאל, ואחרים) יכולים בעקבות דברי צדאם, לעקוץ אותו על כי הוא מדבר ואינו עושה מאומה. סוריה עלולה להתחרות בצדאם בהצהרות תקיפות כנגד ישראל. עלול להתרחש תהליך דומה למה שקרב באביב 1967, שסופו ריכוזי כוחות, ומלחמה. כל זה בנוסף לאפשרות התיאורטית כי צדאם חוסיין אמנם מתכנן התרחשות כזאת. גם אם דבריו נאמרו לצרכי פנים – הסלמה היא דבר אפשרי. הסלמה יכולה להתרחש על רקע מפולת בירדן, או קשיים של המשטר, וזעקה לעזרה מעיראק. היא יכולה להיות בעקבות פעולה של ארגון כלשהו בלבנון, ותגובת ישראל (באוויר או ביבשה). היא אפשרית גם על רקע לחץ של ארגונים פלסטיניים קיצוניים על צדאם חוסיין לעמוד בהתחייבויותיו "להגן על כל הערבים".

להערכת, הפלישה לכוויית נערכה מנימוקים בין ערביים, פנים עיראקיים או כלכליים, וזאת מתוך הנחה כי הסיפוח יצליח ויעבור בשלום. ברגע שהדבר נעשה, נוצרו מתחים חדשים, מחנה של "תומכי עיראק", "תומכי ארצות-הברית וערב-הסעודית" ומחנה "ביניים". נוצרו ריכוזי כוחות חדשים, עיראק מול ארצות-הברית והאחרות. מספר התרחישים היכולים להביא לפיצוץ ולמלחמה גדל. קשייו הפנימיים, הפוליטיים והכלכליים של חוסיין, מלך ירדן, הם אחד הגורמים שיכולים להביא ללחימה – כולל סיבוכה של ישראל בלחימה – אף כי כוונת ישראל היא להישאר מחוץ למאבק העיראקי-אמריקני-סעודי. הידרדרות ללחימה בין ישראל לבין כמה משכנותיה הפכה, בעקבות משבר כוויית, ליותר אפשרית מאשר קודם לכן.

ירי כנגד ישראל כדי "לרדת מן העץ הכווייתי"

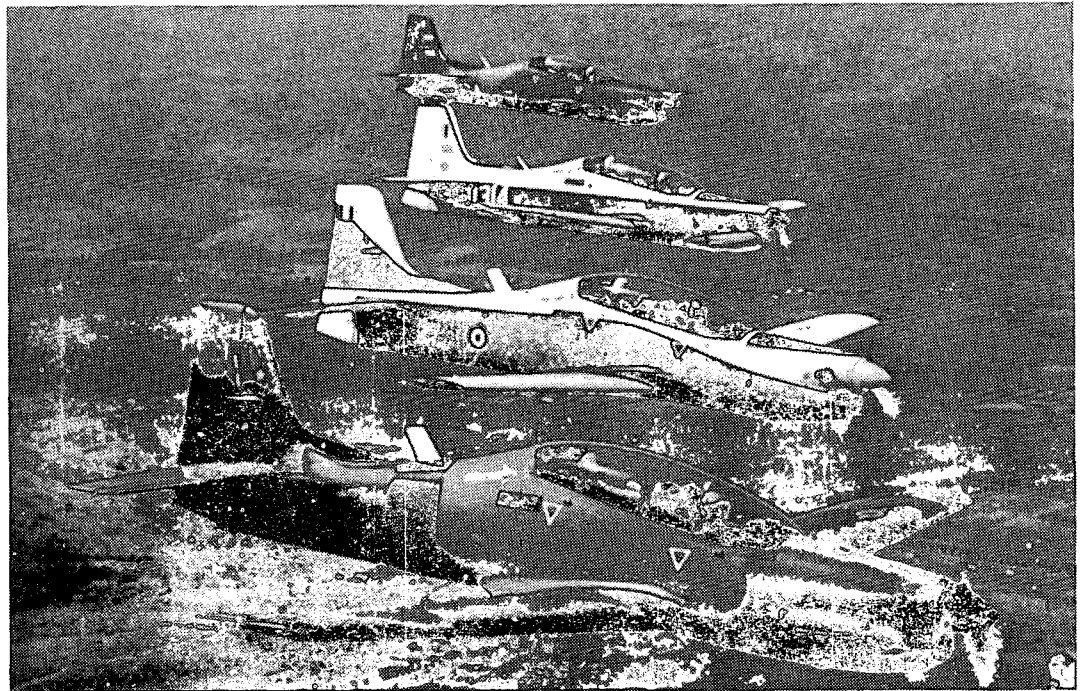
מכיוון שצדאם חוסיין נתון כרגע במצור, נוספה עוד אפשרות. אם צדאם חוסיין חושב כי שיגור טילים או מטוסים נגד מטרות בישראל יעזרו לו לזכות בתמיכה כלל ערבית או יסיט את תשומת הלב מפלישתו לכוויית – הוא עלול לנסות לשגר טילים או מטוסים למטרות בישראל. בשלב ראשון אין לו כוחות יבשה על גבול ישראל, ואין פירוש הדבר פתיחת מלחמה על ישראל. אבל אם ירי עיראקי על ישראל יסבך את ירדן – עיראק תשגר כוחות לירדן. צדאם יכול לשגר כוחות לירדן ולסבכו במלחמה כוללת. ייתכן שהחשש מספיגת אבדות כבדות ירתיע אותו, אך גם ייתכן שלא. העובדה כי לא יביס את ישראל אינה חשובה לו. מה שיקבע אם צדאם חוסיין

ינקוט צעד כזה הוא השיקול כי הטיית הסכסוך לכיוון ישראל "יוריד אותו מן העץ הכוויית" עליו טיפס, או להיפך, יתן לארצות-הברית הזדמנות לחסל עמו חשבונות. ירי כלפי ישראל הנו אפשרי, אף כי, להערכתי, נחזיר לו מנה אחת אפיים.

תרומתה האפשרית של עיראק למלחמה נגד ישראל

מצב ראשון שיש להביא כעת בחשבון, הוא מלחמה שנובעת ישירות מן המשבר בכווית, כגון ניסיון עיראקי לזכות בתמיכה בין-ערבית על-ידי שיגור טילים או מטוסים נגד ישראל. מצב שני שנובע מן המשבר הוא מלחמה

כנגד ישראל, או מלחמה ביזמת סוריה, עיראק תעמוד מנגד ולא תתרום את חלקה למלחמה זו. סביר להניח כי עיראק תשתתף במלחמה כזו, אם תפרוץ. עיראק לא תשלח את כל כוחותיה למלחמה כנגד ישראל בשל כמה סיבות: ראשית, היא תצטרך להשאיר כוח חזק די הצורך להגן על הגבול שלה עם איראן, אלא שמאחר שיחסי הכוחות הצבאיים, הם כיום לטובת עיראק, היא יכולה להסתפק במחצית מכוחה למטרה זו, ומדובר בתרחיש שבו משבר כווית נפתר, (לא יהיו עוד אמריקנים בערב-הסעודית). שנית, לעיראק יהיה קושי לוגיסטי לתחזק כוח משלוח גדול מאד (כמו חצי מליון איש) בלחימה הרחק מגבולות עיראק. לכן אפשר להעריך שעיראק תשלח למלחמה נגד ישראל כוח שיכול לכלול בין שלוש

מטוס אימון טוקאנו (BMB-312) במקורו מברזיל

בעקבות היחלשות ירדן, עם התערבות כוח עיראקי בירדן. מצב שלישי הוא, אם יפתר משבר כווית, ובעיראק ימשיך לשלוט צדאם חוסיין או שליט אחר בעל אידיאולוגיה של הבעת', ובמועד כלשהו תפרוץ מלחמה כנגד ישראל ביזמה שאיננה עיראקית.

ברור כי בתרחיש של שיגור טילים או מטוסים מעיראק נגד ישראל, וכן בתרחיש של היחלשות ירדן ומשלוח צבא עיראקי לירדן, תהיה מעורבות עיראקית במלחמה כנגד ישראל. להערכתי גם במקרה השלישי – סיום משבר כווית, ומלחמה ביוזמה של סוריה, לדוגמה, עיראק תתרום את חלקה לכוחות שילחמו נגד ישראל. בגלל אידיאולוגיית הבעת', הדיבורים של צדאם חוסיין, גודלו וניסיונו של צבא עיראק, ומעמדה הבין-ערבי של עיראק, קשה להניח כי אם תהיה הידרדרות למלחמה

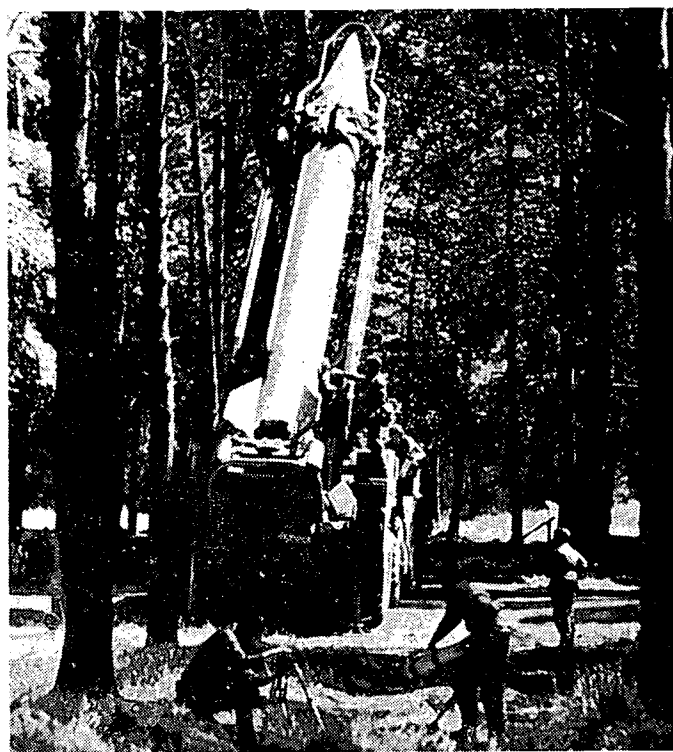
לעשר דיוויזיות. בכל מקרה יהיה זה חלק ניכר מכלל הכוחות הערביים שיקחו חלק במלחמה נגד ישראל, אם תפרוץ. שלישית, אם תפרוץ מלחמה נגד ישראל יהיה לעיראק קל יחסית לתרום לכוח הערבי טילים (שאפשר לשגרם מעיראק עצמה) וכן חלק מחיל האוויר שלה שכולל 700 מטוסים ויוכל לבצע בכל יום משימה בחזית אחרת. ניתן להעריך כי חלק מחיל האוויר העיראקי יושאר להגן על עיראק עצמה. רביעית, לא ברור אם סוריה תשמח לקבל לגבולותיה חיל משלוח עיראקי גדול. ראינו במלחמת יום הכיפורים כי סוריה הסכימה לקבל חיל משלוח של שלוש דיוויזיות. לא ברור אם יקבלו שש דיוויזיות. אשר לירדן – היא תסכים לקבל כמה דיוויזיות עיראקיות. במיוחד אם המשטר הירדני יהיה בקשיים פנימיים, ואז לא תהיה סיבה או אפשרות לסרב לקבל

הסוף בעמ' 48

טילי קרקע קרקע בעיראק

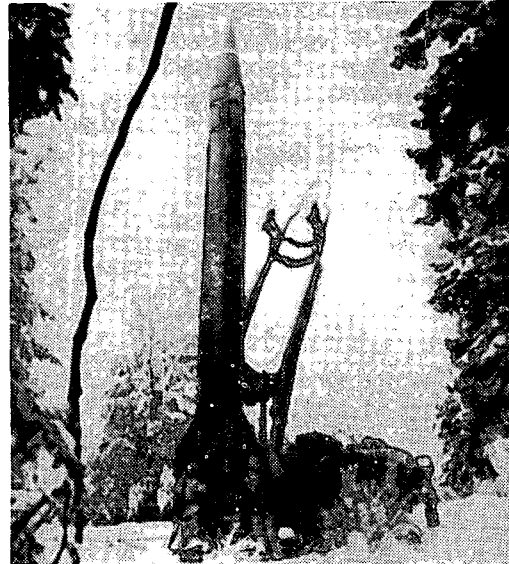
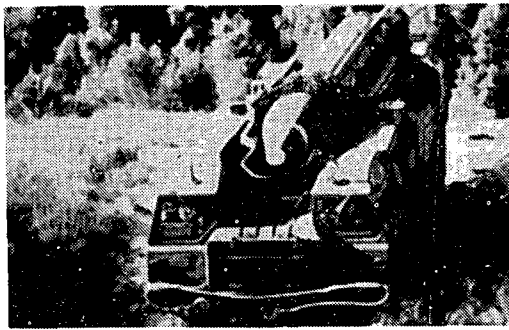
דני לשם*

עיראק משקיעה משאבים ומאמצים רבים ביותר בהסבה, בפיתוח ובייצור של טילי קרקע-קרקע (טילים בליסטיים) ובפיתוח וייצור של נשק בלתי קונוונציונלי. מטרתה לרכוש עוצמה, יוקרה ויכולת הרתעה, איום ולחץ, בנוסף ליכולת תגובה (ואולי אף יכולת פתיחה במכה ראשונה, בנסיבות מסויימות). פיתוח יכולת זו נועד לשמש את עיראק בסכסוכים האזוריים בהם היא מעורבת, בנוסף להפגנת עוצמה כלפי מדינות האיזור בכללו – ואף להרתיע את ארה"ב ובנות בריתה במערב מלנסות ולשבש את מהלכי עיראק. טילי קרקע-קרקע ונשק בלתי קונוונציונלי (במיוחד גרעיני) הפכו להיות ביטוי של עוצמה, יוקרה וכוח הרתעה ותגובה בקרב מדינות העולם השלישי ובכללן מדינות מוסלמיות (כולל איראן). עובדה זו מחזקת את מגמתן להשקיע בפיתוח כושרן בתחומים אלה. הדבר תקף במיוחד לגבי מדינות הרואות עצמן כמעצמות איזוריות או כמאוימות ע"י שכנותיהן או ע"י מעצמה גדולה כלשהי. עיראק היא הדוגמה הבולטת ביותר – מבין מדינות ערב – מבחינת היקף המשאבים שהיא מעניקה להתפתחותה הטכנולוגית ולהתעצמותה בתחומים אלה.

טילי סקאד אי מתוצרת ברה"מ, עיראק מצוידת בכדוגמתם

* חוקר במרכז למחקרים אסטרטגיים ע"ש יפה באוניברסיטת תל-אביב. המאמר הוא חלק ממחקר מקיף בנושא שיעשה במרכז למחקרים אסטרטגיים.

למעלה: טיל סקאד בי מתוצרת ברה"מ
באמצע: טיל SS-1 בפריסה לקראת שיגור
למטה: טיל פרוג

חשובות בעיראק. הדברים אמורים במיוחד לגבי יכולתה לתקוף – כטענתו – בנשק בלתי-קונבנציונלי. בנאומיו ובראיונותיו מאז אפריל 1990, ציין נשיא עיראק את טילי הקרקע-קרקע ומטוסי חה"א העיראקי כאמצעי השיגור לנשק כימי, המיועדים לשמש לתקיפת ישראל במקרה שיוודע למפקדים של בסיסי הטילים (טילי ק"ק) או בסיסי חה"א העיראקי כי ישראל תקפה מטרות בעיראק "בנשק גרעיני או כימי". יש להניח כי התוכנית העיראקית לפיתוח תותח-יעל, מיועדת אף היא למטרות אלה.

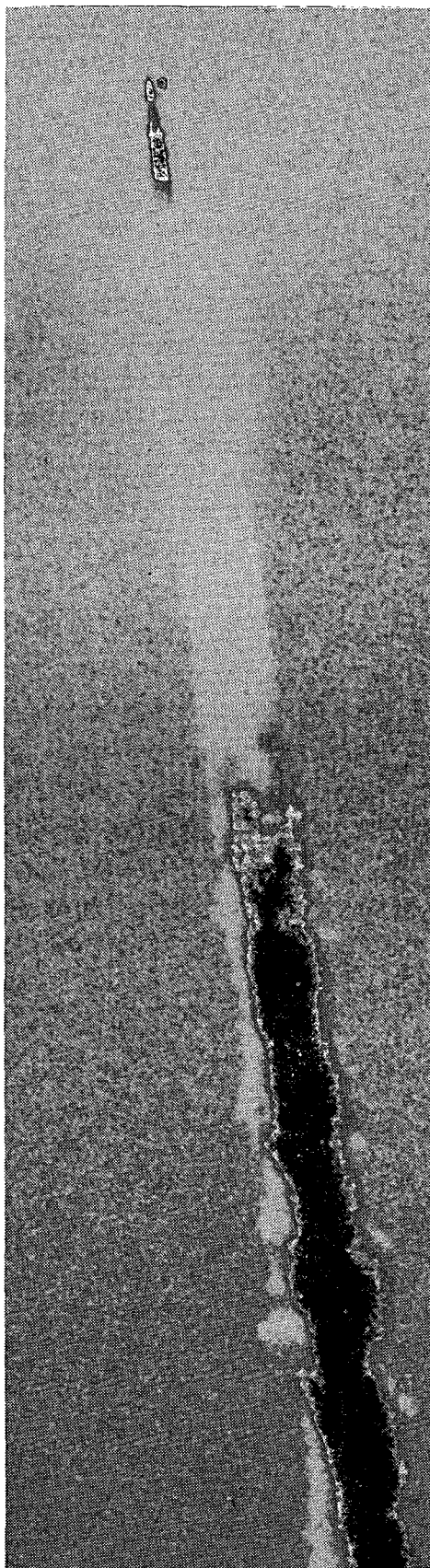
עיראק הקימה בסיוע זר רשת של מפעלים, מתקני מחקר ופיתוח ומתקני ניסויים למטרת פיתוח. היא עוסקת בייצור ובהסבת טילי קרקע-קרקע בהשקעה גדולה. היא נתונה כל העת ברכש של ציוד ייצור מתקדם בהיקף נרחב, טכנולוגיות מתקדמות, מערכות ורכיבים מן המערב. כדי להשיגם עיראק לא בחלה בכל דרך אפשרית, חוקית או בלתי-חוקית, ישירה או עקיפה. הקמת המפעלים והמיתקנים הנ"ל וביצוע הפרוייקטים השונים בתחום טילי קרקע-קרקע, רקטות קרקע-קרקע והטיל לשיגור לווינים, התאפשרו בעזרת סיוע מחברות מערב-אירופאיות, מדינות וחברות דרום-אמריקאיות ומדינות קומוניסטיות שונות, תוך שיתוף פעולה הדוק עם תעשיית הצבאית של מצרים. מספר גדול של מומחים, טכנאים ועובדים זרים (ממערב אירופה, ממצרים, ממדינות דרום-אמריקה ודרום-אסיה ואולי אף ממזרח אירופה) גויסו והועסקו ע"י התעשייה הצבאית העיראקית בפרוייקטים השונים בתחום זה ובתחומים נוספים. פרוייקטים אלה מאפשרים לעיראק להפגין תנופת פיתוח מרשימה בתחומי תעשייה צבאית רבים ומגוונים. השגיה של עיראק מרשימים, אף כי בפרוייקטים לא מעטים ארוכה עדיין הדרך עד להשלמת פיתוח מערכות הנשק השונות. כמו כן, יידרש זמן רב להגדלת אחוז הרכיבים מייצור מקומי ולהכשרתם של מהנדסים, טכנאים ועובדים מקצועיים עיראקים שיהיו מסוגלים להחליף את מרבית המומחים והעובדים הזרים. מבחינה צבאית, התוצאה המשמעותית העיקרית למאמצי הפיתוח היא ההסבה והייצור של טילי ה"סקאד" הסובייטים לטילים לטווח בינוני, אלה הם טילי "אל חוסיין" (לטווח מכסימלי של 600-650 ק"מ) ששימשו לתקיפת העורף האיראני (טהרן וערים מרכזיות נוספות) וכן טילי "אל-עבאס" (לטווח של 850-900 ק"מ) אשר, ככל הנראה, נכנסו לשירות בצבא העיראקי במהלך השנה הנוכחית. טילים אלה, שאינם יעילים לפגיעה במטרות צבאיות בשל רמת הדיוק הנמוכה שלהם, נועדו בעיקר לפגוע בערים המרכזיות בעורף איראן ובעריה המרכזיות של ישראל. למרות שראשם הקרבי הוקטן במידה רבה לעומת טילי ה"סקד" המקוריים, השיגו למעשה טילי "אל חוסיין" את יעדם העיקרי במלחמת עיראק-איראן בכך שפגעו פגיעה מורלית קשה בעורף האיראני. פגיעתם הפיזית היתה קטנה מזו של הפצצות האוויר העיראקיות, אך הם אילצו את איראן להסכים להפסקת התקפותיה בטיילים וברקטות ארטילריות על ערי עיראק, וערערו את כוח העמידה האיראני. יתכן שעיראק אף רואה בטיילי "אל חוסיין" ר"א עבאס" אמצעי יעיל למדי להרתעת ישראל מליזום נסיון תקיפה על מטרות בעיראק, כדוגמת תקיפת הכור "אוסיראק" בשנת 1981.

עם זאת, דומה כי נשיא עיראק סבור שלא די בטיילי ק"ק מצויידים בראשים קונוציונליים כדי להרתיע את ישראל מתקיפת מטרות בעיראק. צאדם חוסיין רואה בנשק הכימי (כולל הנשק הכימי ה"בינארי" שעיראק טוענת כי פיתחה) ובאמצעי השיגור ארוכי-הטווח, את התשובה המתאימה ליכולתה של ישראל לפגוע במטרות

התעשייה הצבאית העיראקית מסוגלת להשלים פיתוח ראשים קרביים כימיים לטילי קרקע-קרקע ממשפחת ה"סקאד", (ה"סקאד" "האל חוסיין" וה"אל עבאס") ואף להכניס לשלבי הייצור. יש להניח כי יכולתה הטכנולוגית של עיראק בתחום פיתוח של ראשים קרביים מסוגים שונים והסבתם, עולה על זו של סוריה. רבים סבורים כי סוריה הצליחה לפתח ראשים כימיים לטילי ק"ק. ויתכן וכבר הגיעה לשלבי ייצור והצטיידות. לפיכך, אפשר שעיראק כבר השלימה פיתוח והחלה לייצר ולהצטייד ברש"קים כימיים לטילי ק"ק ובעיקר עבור טילי ה"אל חוסיין". עם זאת, הראש הכימי לטילי "אל חוסיין" צפוי להיות קטן למדי (יחסית לראש הכימי של ה"סקאד" שברשות הצבא הסובייטי) וצפוי להכיל כ-125-150 ק"ג חל"ץ בלבד. עובדה זו תקטין את יעילותו, במיוחד נוכח הצורך בכמויות גדולות של חל"ץ ליחידת שטח (כמות המשתנה מסוג חל"ץ אחד למשנהו) כדי להשיג שיעור נפגעים גדול (מעל 50%) ועל אחת כמה וכמה בשטחים נרחבים כשטחים עירוניים. עובדה נוספת אשר תצמצם את יעילותו היא רמת הדיוק הנמוכה של טילי ה"אל חוסיין".

יש לציין כי יכולת ההתגוננות הטובה של בסיסי חה"א ובסיסים צבאיים אחרים מפני התקפת אב"ד אמורה לצמצם במידה רבה את האפקטיביות של התקפה כימית כלשהי עליהם, הן ממטוסי תקיפה והן מטילי ק"ק. ובאשר ליכולת ההתגוננות של העורף האזרחי: צידו בערכות התגוננות אב"ד, מתן הדרכה מתאימה והתראה שתאפשר לנקוט אמצעי ההתגוננות הנדרשים ולו רק בחלקם (חבישת מסיכת גאז, המצאות בחדר אטום וכד'), צפוי כי התקפה כימית, גם על ריכוזי אוכלוסייה גדולים, תשיג תוצאות מוגבלות למדי.

דומה שעיראק מנסה לשפר את ביצועיהם של טילי ה"אל חוסיין" וה"אל עבאס" ואת רמת דיוקם, ואף לשפר את יכולתם לשאת רש"קים גדולים יותר. רמת הדיוק הנמוכה של טילי ה"אל חוסיין" בלטה בעת "מלחמת הערים" בין איראן לעיראק בפברואר-אפריל 1988 ומערכת בין 2000-3000 מ' במונחים של CEP*. בין יתר השיפורים יתכן שעיראק מנסה להחליף את מערכת ההנחיה האירוציאלית הסובייטית המקורית, במערכת מתוצרת מערבית (אולי צרפתית) – ולשפר את יציבותו האווירודינמית של הטיל, הבקרה, הניהוג, מערכת ההנעה הרקטית, סוג הדלק ועוד. כמו כן ניתן להניח שבטילי ה"אל עבאס" כלולים כבר שיפורים מסויימים העשויים להסביר את המצאותם האפשרית באתרי שיגור במערב עיראק כתוספת לטילי ה"אל חוסיין". עם זאת, אפשר לשער כי התעשייה הצבאית העיראקית עדיין רחוקה מהשגת שיפורים כה משמעותיים ברמת הדיוק של הטילים כפי שהצהירו עליהם דובריה בתערוכת הנשק שנערכה בבגדאד ב-1989.

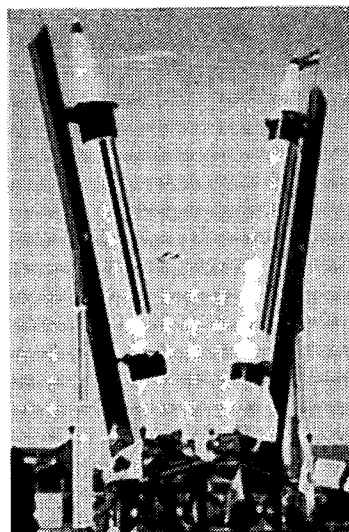
שיגור טיל "חץ"

* CEP הטמ"מ, טעות מעגלית מסתברת.

לישראל ומצרים). הסבר אפשרי נוסף לצורך ב"תמוז" הוא האפשרות לצייד אותו בראש קרבי – קונוונציונלי או בלתי קונוונציונלי – כבד יחסית (לפחות כ-1000 ק"ג כדוגמת הרש"ק של ה"סקאד" המקורי) לטווחים קצרים יותר (כ-1000 ק"מ). גם טילי ה"קונדור-2" וה"פאהד" צפויים לשאת ראשים קרביים כבדים יותר משל ה"אל-חוסין" ו"אל-עבאס".

בתחום הראשים הקרביים הבלתיקונוונציונליים משקיעה עיראק מאמצים רבים בפיתוח ראשים כימיים ובמקביל, היא מנסה כנראה לפתח ראשים מתאימים לפיזור אמצעי לוחמה ביולוגית. בתחום זה, מן הראוי להבדיל בין אמצעי לוחמה ביולוגית מסוג המיקרואורגניזמים (בקטריות או וירוסים) לבין רעלנים שונים (טוקסינים), מפני שפיתוח ראש קרבי עבור המיקרואורגניזמים צפוי להיות בעייתי הרבה יותר מאשר עבור הטוקסינים, הדומים מבחינות רבות לחומרי לחימה כימיים. עיראק עלולה לראות באמצעי הלוחמה הביולוגית אמצעי מילוי מתאימים לראשים קרביים קטנים יחסית, בגלל הצורך בכמויות קטנות למדי של אמצעי ל"ב כדי להשיג תוצאות משמעותיות, בתנאי שהפיזור יעיל והאמצעים עמידים דיים בתנאי הטיסה והפיזור ובתנאי הסביבה

לטווח הארוך, יעדה החשוב ביותר של עיראק בתחום

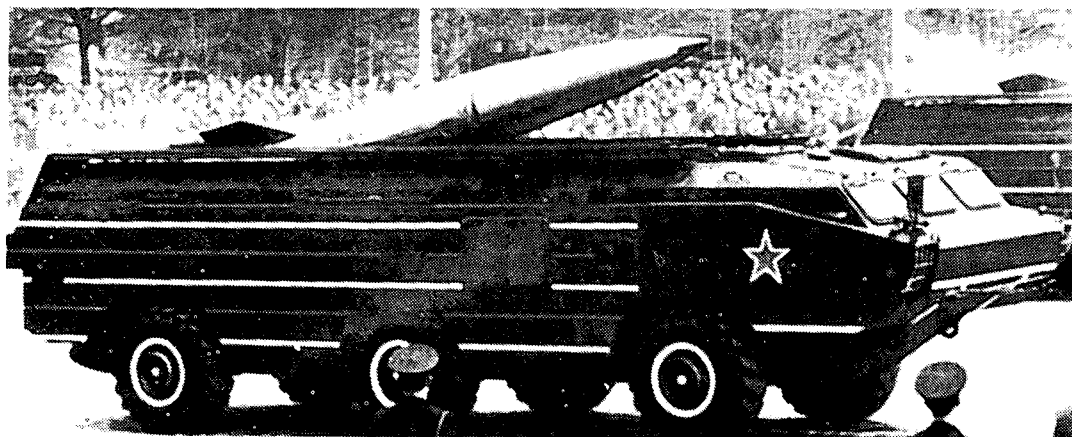
טק"ק: "אל חוסין" – מימין "אל עבאס" – משמאל

פיתוח ראשים בלתיקונוונציונליים הוא פיתוחו של ראש גרעיני שמאמץ לפיתוחו מתבצע, כנראה, במקביל למאמץ לפיתוחה של פצצה גרעינית. ניתן להעריך שבמסגרת תוכנית הגרעין שלה, עיראק תוכל לפתח פצצה תוך כ-3-5 שנים, בהתבסס על כמות האורניום המועשר בדרגה גבוהה המצויה ברשותה (12.5 ק"ג) והמספיקה כנראה לפצצה גרעינית אחת. יש להניח כי לצורך פיתוח רש"ק גרעיני לטילי קרקע-קרקע ידרשו לעיראק מספר שנים נוספות, דהיינו, עד תום שנות ה-90. ניתן לשער כי עיראק

בנוסף לטילי ה"אל חוסין" ו"אל עבאס" שפותחו מן ה"סקאד", מפתחת התעשייה הצבאית של עיראק בסייע זר מספר סוגים נוספים של טילי קרקע-קרקע, בעיקר לטווח בינוני. סוגים אלה כוללים את ה"תמוז" לטווח 2000 ק"מ, את ה"קונדור-2" לטווח 800-1000 ק"מ, ואת שני דגמי ה"פאהד" לטווחים שבין 250-600 ק"מ. פיתוח ה"תמוז" עמד באמצע 1990 בשלב בו צפוי היה כי תתחיל בקרוב סדרת ניסויי-ריב בשטחה של מאוריטניה שבמערב אפריקה. ה"תמוז" דומה (כנראה בחלק ממאפייניו) למשגר הלוויינים "אל עבד" שניסוי-שיגור שלו בוצע בדצמבר 1989 בהצלחה חלקית בלבד (דומה כי רק השלב הראשון פעל ונוסה בהצלחה). הצלחה זו, מוגבלת ככל שהייתה, מהווה שלב חשוב בפיתוח הטיל לשיגור לוויינים ובמשמע גם בפיתוחו של הטיל הבליסטי (טיל הקרקע-קרקע) "תמוז", אם כי הדרך עדיין ארוכה ומורכבת עד להשלמת הפיתוח.

ניסויי-השיגור שצפויים היו להיערך במאוריטניה יכלו להוות עדות למידת ההתקדמות וההצלחה או איה הצלחה שתושג בפרויקט פיתוח זה. גם ניסוי-שיגור נוסף (צפוי) של משגר הלוויינים "אל עבד" יוכל לשמש מדד טוב בכיוון זה. מידת הצלחה או איה הצלחה בהמשך פיתוח ה"קונדור-2", הסובל מקשיים ועיכובים רבים גם הוא, עשויה הייתה להיבחן במסגרת סדרות הניסויים שיערכו במאוריטניה. דגמי ה"פאהד", לעומת זאת, נמצאים כנראה בשלבי פיתוח מוקדמים בלבד. פיתוחם של ה"קונדור-2" ושל ה"פאהד" חשוב מאד לתעשייה הצבאית העיראקית ולצבא העיראקי, בעיקר משום שהם מבוססים – לראשונה בעיראק (בתחום טילי ק"ק) – על מערכת הנעה של דלק מוצק. בנוסף לכך יש מאפיינים חשובים נוספים, כגון העובדה שה"קונדור-2" הוא דרשלי – והוא, כמו ה"פאהד", מצויד במערכת הנחייה מתקדמת יותר מזו של ה"סקאד". עם זאת, יתכן שרמת הדיוק שתושג בטיילים בליסטיים אלה תהיה אף היא נמוכה למדי, הגם שהיא עשויה להיות טובה משל ה"אל חוסין". ניתן לשער כי רמת הדיוק של ה"תמוז" אף היא תהיה נמוכה למדי.

הצורך העיראקי בפיתוחו של טיל בליסטי כ"תמוז" לטווח של כ-2000 ק"מ נראה במבט ראשון תמוה, ואולם אפשר שהעיראקים מעוניינים לכסות את כל שטחה של איראן מאתרי שיגור בסביבת בגדאד, ובכלל זה, לדוגמה, כיסוי עיר הנמל האיראנית החיונית בנדר עבאס, באזור מציר-הורמוז. לכיסוי כל שטחה של איראן נודעת גם השפעה פסיכולוגית חשובה; היא כבר נוצלה ע"י העיראקים בעקבות שיגור משגר הלוויינים "אל עבד" בדצמבר 1989, כאשר עיראק רמזה לאיראן כי טילים דומים לזה ישוגרו כנגדה אם האיראנים לא יגלו נכונות רבה יותר לקדם את המגעים לקראת הסכם שלום בינם לבין עיראק. כמו כן, יש לשים לב לעובדה כי טווחו של ה"תמוז" מכסה את שטחן של כל שכנותיה החשובות של עיראק, הן אלה הנמצאות בסכסוך עמה והן אלה התומכות בה: סוריה, ירדן, סעודיה, מדינות המפרץ, תורכיה ואיראן (בנוסף

לסיום, יש לציין כי התעשייה הצבאית של עיראק זקוקה לסיוע זר בידע טכנולוגי, במומחים, בציד ייצור, במערכות, תת-מערכות ורכיבים בתחום הפיתוח, הייצור, ההסבה והשיפור של טילים בליסטיים, ובתחומי פיתוח וייצור אמצעי לחימה רבים אחרים, קונוונציונליים ובלתי-קונוונציונליים. צרכים אלה של התעשייה הצבאית העיראקית יכולים להקשות ולהכביד עליה, לעכב פרויקטים שונים התלויים בסיוע זר ואפילו לעצור אותם כליל. לצורך זה חייבות מדינות מערב-אירופה וארה"ב לייעל ולהרחיב במידה רבה את הפיקוח על הייצוא, להחמיר את התקנות, ההגבלות והעונשים הקבועים בחוק לעבריינים ולמנוע פרצות בחוקים כגון זו המאפשרת לאזרחים מערב-גרמניים לעסוק בפעילות "מחקר" בתחום הטילים במדינות חוץ. כמו כן, יש צורך חיוני להגביר ולזרז חקירות של גופים ממלכתיים במדינות מערב-אירופה במיקרים של הפרות חוק ע"י חברות שונות, ובמיוחד לנקוט מהלכים אלה במדינות בהן טרם נעשה הדבר, כגון צרפת. חשוב גם שמדינות מערב-אירופה יצרו את צעדיהן

מייעדת טילי קרקע-קרקע הנמצאים בשלבי פיתוח כגון ה"תמוד-1", ה"קונדור-2" וה"פאהד", לשאת גם ראשים גרעיניים כאשר אלה יהיו ברשותה. בהקשר זה ראוי לציין כי עיראק הייתה צפויה להשלים תוך 10-15 שנים, הקמתו של מתקן העשרת אורניום בסיוע זר (סין, פקיסטאן, ברזיל וחברות ומומחים מערב-גרמניים), אשר יאפשר לה לייצר אורניום מועשר בדרגת העשרה המתאימה לנשק גרעיני (פצצה וראש גרעיני), ויקנה לה יכולת גרעינית אמיתית.

גם בתחום הראשים הקרביים הקונוונציונליים צפויה התעשייה הצבאית של עיראק לפתח בסיוע זר רש"קים משופרים לטילי קרקע-קרקע, כגון ראשי מצרר וראשי דלק-אוויר. ראשי מצרר פותחו כבר ע"י עיראק בסיוע זר עבור רקטות קרקע-קרקע מסוגים שונים. ראש דלק-אוויר נמצא כנראה בפיתוח במסגרת הפרויקט לפיתוח ה"קונדור-2". כמו כן יש להביא בחשבון אפשרות שפותח או יפותח רש"ק תבערה שמלאכת פיתוחו פשוטה ומידת הנזק שבו לאזור עירוני, עלולה להיות משמעותית.

טילי קרקע-קרקע ורקטות ארטילריות ארוכות-טווח במדינות ערב*

מדינה	סוג טיל/רקטה	מקור אספקה	מצב (סטטוס)	מספר משגרים	טווח מכסימלי	הערות
עיראק	תמוד-1	פיתוח מקומי בסיוע זר	בפיתוח		2000 ק"מ	הפרויקט מבוצע כנראה בסיוע מומחים וחברות ממערב אירופה ויתכן גם מברזיל. קיימת אפשרות של מעורבות מצרית בפיתוח. סדרת ניסויי ירי צפויה בקרוב במאוריטניה
סקאד B	ברה"מ	בשירות	36-24	280 ק"מ		ניתן כנראה להתאים את המשגרים להובלה ושיגור של טילי "אל-חסיין" ר"אל עבאס".

אל-חסיין	הסבה מקומית + מצרים	בשירות	כ־50 (או יותר) משגרים נייחים וניידים (כולל אל-עבאס)	600-650 ק"מ	בפרויקטים להסבת ה"סקאד" (ה"אל חוסיין" וכנראה גם ה"אל עבאס") השתתפו/משתתפים מצרים (אשר לה שותפת צפון קוראה) וכנראה גם חב' MBB המערב-גרמנית ומכון מחקר מזרח גרמני בנוסף למומחים הגרמניים המועסקים בעיראק.
אל-עבאס	הצבה מקומית + מצרים (?)	כנראה בשירות	ראה אל-חסיין	850-900 ק"מ	יתכן כי פותח ומיוצר רש"ק כימי ל"אל חוסיין".
קונדור 2	פיתוח בסיוע זר	בפיתוח		800-1000 ק"מ	פרויקט בינלאומי שהיה משותף לעיראק, מצרים, ארגנטינה וחברות מערב-אירופיות. עיראק מנסה להשלים בעצמה את הפיתוח בסיוע מומחים מערב אירופיים.
פרוג 7	ברה"מ	בשירות	24	כ־70 ק"מ	רקטה; יתכן כי פותח ויוצר רש"ק כימי
אסטרוס II (סיג'יל)	ברזיל + ייצור מקומי בסיוע זר	בשירות	מספר עשרות	עד 68 ק"מ	רקטת מט"ר; הייצור המקומי ברשיון ובסיוע ברזיל
אבאביל 50	ייצור מקומי בסיוע זר	בשירות	מספר עשרות (?)	50 ק"מ	הייצור מקומי בסיוע יוגוסלבי הרקטה והמט"ר פותחו ביוגוסלביה. הרקטה כוללת רש"ק מצרר.
אבאביל 100	פיתוח מקומי בסיוע זר	בשירות (?)	לא ידוע	100 ק"מ	פיתוח מקומי בסיוע יוגוסלבי טרם הוברר בוודאות אם הרקטה והמט"ר הגיעו לשלבי ייצור סדרתי. הרקטה כוללת רש"ק מצרר
לית 90	פיתוח מקומי בסיוע זר	בשירות (?)	משגרי ה"פרוג"	90 ק"מ	הרקטה פותחה כדגם משופר וכתחליף לרקטת ה"פרוג-1" וכללה פיתוח רש"ק מצרר ויתכן אף רש"ק כימי.
סוריה סקאד B	ברה"מ	בשירות	לפחות 18	280 ק"מ	קיימת אפשרות שברה"מ תספק דגם משופר של ה"סקאד" (סקאד D) אם כי הסבירות לכך פחתה במידת מה לאחרונה. סוריה פיתחה רש"ק כימי ל"סקאד" סוריה קיימה מגעים עם צפ' קוריאה כנראה בנושא הסבת ה"סקאד" לצורך הגדלת טווחו (ל־500 ק"מ ?)
SS-21	ברה"מ	בשירות	לפחות 18	80-100 ק"מ	
פרוג 7	ברה"מ	בשירות	24	כ־70 ק"מ	רקטה
SS-21	ברה"מ	בשירות (?)	?	40 ק"מ	רקטת מט"ר; הימצאותה בסוריה אפשרית אך טעונה אימות.
סעודיה CSS-2	סין	בשירות	לפחות 12-8 משג' 120 טילים	2500 ק"מ	יש הערכות שונות ביחס לטווח המכסימלי (בין 2000-3000 ק"מ), ייתכן בגלל אי הוודאות ביחס למשקל הרש"ק הגרעיני שבשירות הצבא הסיני לעומת משקל הרש"ק הנפיץ שפותח עבור הצבא הסעודי.
אסטרוס II	ברזיל	בשירות (?)	לא ידוע	עד 68 ק"מ	רקטה
מצרים סקאד B	ברה"מ + ייצור מקומי בסיוע זר	לפחות 9		280 ק"מ	ייצור מקומי ותוכניות שיפור – בסיוע ובשיתוף עם צפ' קוריאה, סין ויתכן גם חברות מערב-אירופיות.
אל-חסיין	הסבה וייצור מקומי	לא ידוע		600-650 ק"מ	הסבה וייצור מקומי עבור עיראק ייתכן בשיתוף עם צפ' קוריאה וחברות מערב אירופיות (MBB ?) קיימת אפשרות שהצבא המצרי אף הוא רוכש/ ירכוש את ה"אל חוסיין" (השערה בלבד לפי שעה).
באדר 2000 (קונדור 2)	פרויקט בינלאומי	הפרויקט הופסק/ הוקפא או צומצם		800-1000 ק"מ	מצרים הודיעה בספט' 89 על פרישתה מהפרויקט. קיימת אפשרות שהפרויקט נמשך בהיקף מצומצם ובפרופיל נמוך. לא נודע על סגירתו של מפעל 17 (מצפון לקהיר) שהוקם במסגרת הפרויקט.

פרוג 7	ברה"מ	בשירות	כ"ס	כ"ס 70 ק"מ	רקטה
צאקר 80	פיתוח ויצור מקומי בסיוע זר	בשירות (?)	משגרי ה"פרוג"	80 ק"מ	מיועד להחליף את הפרוג 7 פותח בסיוע צרפת ואפשר שהיתה מעורבות עיראקית בפרויקט.
לוב	סקאד B	ברה"מ	בשירות	80-72	280 ק"מ
					לוב מנסה כנראה לפתח דגם מוסב של ה"סקאד" בעל טווח מוגדל.
SS-21	ברה"מ	בשירות (?)	?	100-80 ק"מ	המצאותם בלוב טעונה אימות.
פרוג 7	ברה"מ	בשירות	48-24	כ"ס 70 ק"מ	רקטה
אסטרוס II	ברזיל	בשירות (?)	לא ידוע	עד 68 ק"מ	רקטת מטל"ר; המצאותה בלוב טעונה אימות.
איראן	סקאד B	לוב, סוריה, צפון קוריאה + יצור מקומי בסיוע זר	בשירות	לא ברור	280 ק"מ
					הייצור המקומי של ה"סקאד B" בסיוע סין וצפ' קוריאה היה אמור להתחיל בשנה-שנתיים האחרונות.
איראן-130	פיתוח ויצור מקומי בסיוע זר	כנראה בשירות	לא ידוע	130 ק"מ	סין עשויה להיות מקור הסיוע הטכנולוגי.
איראן-160	פיתוח מקומי בסיוע זר	(?)	לא ידוע	160 ק"מ	לא ברור אם הטיל נכנס לייצור סדרתי בגלל פיתוחו של ה"איראן 200".
איראן-200	פיתוח ויצור מקומי בסיוע זר	כנראה בייצור	לא ידוע	200 ק"מ	טרם נודע אם הגיע לשלב הייצור הסדרתי. הסיוע הטכנולוגי עשוי להיות סיני.
נזיאת	פיתוח ויצור מקומי בסיוע זר	בשירות	לא ידוע	90 ק"מ	רקטה; היתה בשימוש במלחמת איראן-עיראק. מקור הסיוע עשוי להיות סיני.
M-1B (או M-1)	סין	כנראה בשירות	מספר עשרות	100-80 ק"מ	רקטת מטל"ר; סופקו לאיראן לפני מספר חודשים בדרך הים.
עוקב	פיתוח ויצור מקומי	בשירות	לא ידוע	45 ק"מ	רקטת מטל"ר היה בשימוש נרחב במלחמת איראן-עיראק; הפיתוח והייצור בסיוע סיני.
אלג'יר	פרוג 4/7	ברה"מ	בשירות	24-20	כ"ס 70 ק"מ / כ"ס 45 ק"מ
צ' תימן	SS-21	ברה"מ	בשירות	לפחות 4	100-80 ק"מ
רד"ת	סקאד B	ברה"מ	בשירות	6	280 ק"מ
SS-21	ברה"מ	בשירות (?)		100-80 ק"מ	המצאותם ברד"ת של טילי SS-21 טעונה אימות אם כי סבירה.
פרוג 7	ברה"מ	בשירות	12	כ"ס 70 ק"מ	רקטה
כווית	פרוג 7	ברה"מ	בשירות	לפחות 4	כ"ס 70 ק"מ
					רקטה; כנראה בידי עיראק

* הטבלה כוללת טילי קרקע-קרקע ורקטות ארטילריות ארוכות-טווח (מ"מ 400 ק"מ ומעלה) שנמצאים בשירות צבאות ערביים או שנמצאים בשלב פיתוח מתקדמים (לפחות) או יצור במדינות ערב. בטבלה לא נזכרים עסקה או מ"מ בין סוריה ולוב לבין סין לרכש טילי ק"ק M-9 לטווח 600 ק"מ, שכן אין כל ראיה לכך שעסקה כזו החלה להתבצע, אם אכן נחתמה. לא מופיעים בטבלה אף פרויקטים לוביים לפיתוח טילי ק"ק לטווחים שבין 500-1000 ק"מ בסיוע מומחים מערב-גרמניים, פרויקט פיתוחם של טילי "פהד" בעיראק ופרויקט אפשרי לפיתוח טיל ק"ק (?) בסעודיה. גם כן בסיוע מומחים גרמניים, זאת בגלל העובדה שפרויקטים אלה מצויים בשלבים מוקדמים בלבד. לא נזכרים גם מגעים שונים כגון מגעים בין סוריה לבין ארגנטינה להקמת מפעלים לפיתוח ולייצור טילי ק"ק מסוגו של ה"קונדור 2".

הערה בדבר מקורות המידע: הטבלה מסתמכת על מקורות מידע גלויים שחלקם מצוטטים בחיבור השלם על המאזן הצבאי במזרח 1988-1989 בהוצאת המרכז למחקרים אסטרטגיים ע"ש יפה.

של חברות כיסוי עיראקיות במערב-אירופה, יפסיקו את פעילותן ויגיבו בתקיפות ובחומרה על פעילויות הונאה והברחה בהן עוסקת עיראק במערב, אם להשגת טכנולוגיה ופריטים חיוניים ואם להשגת מימון בדרך בלתי-חוקית. כמו כן, יש צורך חיוני שארה"ב ומדינות המערב יבדקו שנית את רשימת הפריטים ששוחררו לאחרונה מהגבלות הייצוא מן המערב למדינות מזרח אירופה במסגרת COCOM, כדי שהקלות אלה לא ינוצלו לרעה על עיראק, לוב ומדינות נוספות בעולם השלישי, להשגת פריטים חשובים למטרת פיתוח טילים ונשק גרעיני. בנוסף לפעולות הפיקוח המתבקשות במערב-אירופה ובמזרח אירופה ובארה"ב, נודעת חשיבות רבה להגברת מאמצי ארה"ב, לחציה והשפעתה על מדינות העולם השלישי כארגנטינה, ברזיל, פקיסטאן, סין וצפון-קוריאה וכן על השפעתה על בריה"מ ומדינות מזרח אירופה, במטרה לצמצם את קשריהן עם מדינות כעיראק ולוב. לבסוף, נראה כי האיום הטמון במאמצי הכבירים והתקדמותה המרשימה של עיראק בפיתוח טילי קרקע-קרקע ואמצעי הלחימה הבלתי קונוונציונליים, מחייב את ישראל לבחון בחינה מקפת את היערכותה נוכח האיום.

1. הקמת מפעלי הטילים ומתקני הניסויים בפלוג'ה, אל-הילה וכרבלה הוערכה ב-400 מיליון דולאר לכל הפחות. לזה יש להוסיף את הקמת "סעד 16" במוצול, בהשקעה של 200 מיליון דולאר לכל הפחות, את ההשקעה בהקמת המתקן באל-אנבאר ("בסיס חקר החלל") ומפעל הסבת ה"סקאד" בפלוג'ה. יוצא אפוא שבהערכה זהירה מקבלים סכום שבין 600 מיליון למיליארד דולאר, אך קשה לאמוד את ההיקף הכספי של כל רכישות ציוד הייצור ועלות הסיוע הטכנולוגי הזר, הפרויקטים השונים והתשלומים למומחים ולעובדים זרים. מלבד זאת, תחשיב זה אינו כולל את ההוצאות לרכש מערכות, תת-מערכות ורכיבים לצורך פיתוח וייצור טילי קרקע-קרקע ורקטות ארוכות-טווח, ולרכש טילי סאקד וחלקיהם לפרויקט ההסבה.

2. Jerusalem Post, DecemerR12, 1989

ירדן ומשבר המפרץ הפרסי:

המונים ירדנים מריעים לצדאם חוסיין. במדינות עניות כדוגמת ירדן נודעת לצדאם השפעה משלהבת

רקע, משמעויות וסיכום ביניים

דן שיפטן

הוא שעורר אותן מתרדמה. כבר לפני כן הוציאה אותם האנתיפאדה ממצבן הלטאנטי והציבה אותן שוב בראש סדר היום של המשטר והחברה הישראלית; אלא שמרגע שהמשטר ניצב בפני אתגר קשה, המעמיד למבחן את זהותו ואת נאמנותו לאומה הערבית, נבחנות כל השאלות הספציפיות בפרספקטיבה של סוגיות היסוד הללו. המשטר אינו נבחן, אפוא, בעיקר לפי כושרו להתמודד עם כל אחד מן האתגרים הספציפיים הניצבים לפניו – כלכליים, פוליטיים וחברתיים: מה שעומד על הפרק אינו רק **התפקוד** של המשטר, אלא, במידה רבה, **זכות קיומו**. הוא נבחן באמת מידה מחמירה זו לא רק בקרב אויביו המושבעים, אלא גם בעיני חלק ניכר מאוד מאזרחיו. גם הם – הסובלים מן המצוקות המיידיות – בוחנים את המשטר לא רק לפי יכולתו למצוא להם מזון, אלא גם לפי יכולתו לעמוד בסטנדרטים לאומיים המקובלים גם מחוץ לתחומי הממלכה.

על פי אמת המידה הזו ניתן להצביע בתקופת שלטונו של המלך חוסין על רצף של עליות ומורדות במעמדה של ירדן בזירה הערבית, שממנו נגזר במידה רבה גם מעמדו של המשטר בביתו פנימה. שני נימוקים מצדיקים את בחינת השפל הנוכחי בפרספקטיבה של התמורות הללו, האחד אובייקטיבי והשני סובייקטיבי. האחד – הדבר מצביע על כושרם של המלך ומשטרו להתאושש גם ממצבים מופלגים בחומרתם, כאשר, לכאורה, נגזר גורלם לשבט; השני – המשטר שואב עידוד מהצלחותיו בתחום זה בעבר, בעוד אויביו ויריביו נזהרים שלא להניח שאין לו עוד תקומה, ובעלי בריתו נוטים לתת לו אשראי נוסף. לנימוק הסובייקטיבי, הפסיכופוליטי הזה, יש, כמובן, משקל לא מבוטל במאזן הכוחות האובייקטיבי.

המחצית השנייה של שנות החמישים, זמן קצר אחרי שחוסין הומלך, נראית, אפילו בפרספקטיבה שנוצרה בעשרות השנים האחרונות, כקשה ביותר בתולדותיו של המשטר. אחד המסרים של התנועה המשיחית הנאצית,

בעקבות המשבר במפרץ הפרסי התדרדרה ירדן לשפל חדש, לאחר כמה "שנים רזות" שפקדו את המשטר בעמאן. גם מדינות אחרות באזור נקלעו מדי פעם למצוקה חמורה, מה שמייחד את ירדן היא העובדה שבתודעתם של שכניה, של תושביה, ואף של המשטר עצמו, מתקשרת מצוקה חמורה עם ספקות מסוג חריג – לא רק בדבר כושרו של המשטר להתמודד עמה, אלא בדבר עצם שרידתה של המסגרת המדינית. פרספקטיבה זו של המצוקה – הספקות הלאטנטיים שהיא מעלה אל פני השטח בדבר שרידתה של ירדן – חשובה לא פחות ממרכיביה המוחשיים יותר של המצוקה עצמה – הכלכליים, הפוליטיים והאסטרטגיים. כדי להעריך את חשיבותו ומשמעותו של המשבר הנוכחי מבחינתה של ירדן, יש לטפל בשני היבטים הללו – גם כדי לאתר את מרכיביה של המצוקה, להזכיר את שורשיהם ההיסטוריים ולאפיין את גילוייהם הנוכחיים, וגם כדי לבחון את השלכותיו של המצב הנוכחי בפרספקטיבה הרחבה של קיום ירדן, המקובלת על המשטר ועל מתנגדיו, על תושבי המדינה, על שכניה, על בעלי בריתה הטבעיים ועל אויביה.

ירדן סובלת, מאז הוקמה כישות מדינית לפני כשבעים שנה, משתי בעיות סטרוקטוראליות: **האחת** – הציבור הפוליטי הערבי חושד במקימה ובמנהיגה כי עשו יד אחת עם אויבי התנועה הלאומית לדיכוי שאיפותיהם של הערבים; **השנייה** – זיקתה ההדוקה של עבר-הירדן לפלסטין שבגדה המערבית של נהר הירדן, הביאה למתח מתמיד בין המשטר, שנשען בעיקר על אוכלוסיית הגדה המזרחית, לבין המרכיב הפלסטיני ההולך וגדל בתחומי הממלכה. שתי הבעיות הללו היו, ועודן, כרוכות זו בזו. הציבור הערבי בכלל, והציבור הפלסטיני משני עברי הנהר בפרט, חושדים במשטר הירדני, כי עשה יד אחת עם ישראל למיסמוס הזהות הפלסטינית ולחיסול האתגר הפלסטיני לישראל.

המשבר במפרץ לא יצר את הבעיות האלה, ואף לא

ברבאט נישלו את המלך ממעמדו כאפיטרופוס לריכוז החשוב ביותר של הפלסטינים, והציבו את אש"ף כנציג לגיטימי בלעדי של הפלסטינים באשר הם, במשתמע אף נציגם של כמחצית מאזרחי ירדן בגדה המזרחית. המשטר נחלץ מן המצוקה הזו בהדרגה, לאחר שנבלמה תנופת הצלחותיו המדיניות של אש"ף, ובמיוחד מאז הגיע לשבר במעמדו במלחמת לבנון ובעיקבותיה.

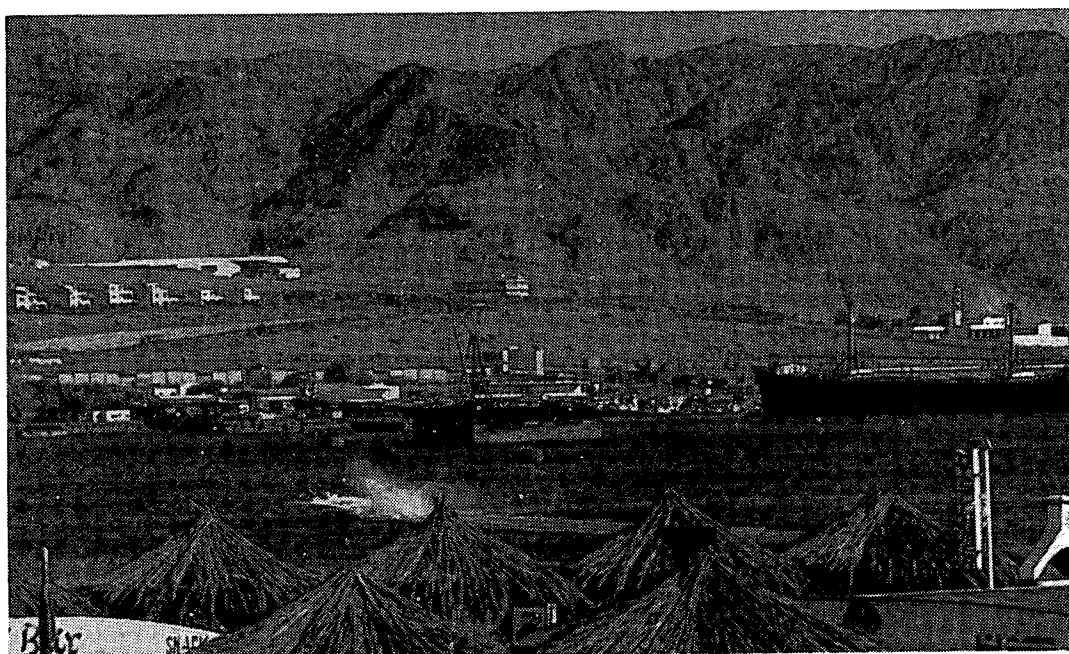
באמצע שנות השמונים – מסוף מלחמת לבנון ועד ראשית האנתיפאדה – נהנה המשטר בירדן מכמה "שנים טובות", שבהן שיקם את אחיזתו מבית וביסס את מעמדו בעולם הערבי. כפי שקרה לעיתים קרובות בעבר, היה מצבו של המשטר תמורת מראה של מעמד אש"ף – כאשר ערפאת בנסיגה, כרוך הדבר כמעט תמיד בחיזוק מעמדו של המלך. ב-1983 דחפו המפולת בלבנון ורדיפותיה של סוריה את אש"ף לזרועותיה של מצרים ושיחקו לידיה של ירדן. מגמה זו הגיעה לשיא באמצע העשור, כאשר אש"ף נאלץ לתת לגיטימציה למעמדה המיוחד של ירדן בשאלה הפלסטינית ובדיון על גורלה של הגדה המערבית. באותן שנים הצליח המלך לתמרן בעולם הערבי באופן שהציב את ירדן במוקד המערכת, כגורם היחיד המקיים יחסים תקינים עם כל מרכיבי העיקריים של העולם הערבי.

בקשריו עם מדינות ערב הפעיל חוסין מגוון של שיקולים – החל מהקמת ציר מדיני עם בעלת בריתו הטבעית (מצרים), דרך קשרים שהגיעו בשלבים מסוימים למדרגה של ברית אסטרטגית עם אויב־בכוח (עיראק), ועד לפיוסו של אויב מסורתי, שניסה שנים לא רבות קודם לכן

שנקלטו בעוצמה רבה בציבור הפוליטי הערבי, היה שעבר זמנם של המשטרים הישנים והסדר הישן שנכוננו בשנות השלושים והארבעים. המשטרים ההאשמייים בעיראק ובירדן היו הבטוי המובהק ביותר של הסדר האנכרוניסטי הזה. על רקע חולשתו של המשטר בירדן ואימוץ המסר הנאצרי על־ידי הפלסטינים בממלכה, נקלע המשטר למצוקה, אולי הקשה בתולדותיו, ונחלץ ממנה בעור שיניו בעזרת מעורבות בריטית ישירה (1958). הוא התאושש ממנה בהדרגה רק בשנות השישים, כאשר הועם זהרה של המשיחיות הנאצרית.

לקראת סופו של אותו עשור, נקלע משטרו של המלך שוב לשפל חמור; הפעם דחקו אותו למצוקה מרכיביה השונים של התנועה הלאומית הפלסטינית, שהתגבשה במסגרת אש"ף. אלה הפכו את ירדן לבסיס הפעולה נגד ישראל וכרסמו בריבונותה, עד שאיימו לקעקע את המסגרת מעיקרה. רק כאשר עמד המשטר על סף התמוטטות ממש, וכמעט לא היה לו עוד מה להפסיד, התעשת המלך ונכנס לעימות עם אויביו; את המהלך השלים במיגורם של אויבים אלה, רק לאחר שהתנאים בעולם הערבי השתנו ללא הכר – עם הפסקת האש בתום מלחמת ההתשה, העימות המדיני בין מצריים לאש"ף, מותו של נאצר, כישלון הפלישה הסורית לירדן וההבנה האסטרטגית בין ישראל לארה"ב בשאלת הסיוע לירדן, מול מבקשי נפשו של המשטר.

ירדן שבה ונקלעה למצוקה באמצע שנות השבעים, לאחר מלחמת יום־הכיפורים, כאשר דרך כוכבו של אש"ף בזירה הבינערבית והבינלאומית. החלטות וועידת הפסגה

נמל עקבה: נקודת המוקד בהתרסה ההדדית האמריקנית־ירדנית

היה מלכתחילה חסיד של אסטרטגיה זו, למרות שנמנע ממנו להצטרף אליה ולמרות שהצטרף למקהלת מוקיעיה. במובן זה (ובמובנים רבים אחרים) מצרים של סאדאת ומובארכ היא בעלת הברית הטבעית שלו. הוא לא התקשה, אם כן, לתת למצרים את הלגיטימציה שביקשה, ואף הפגין ביטחון עצמי יוצא דופן, כאשר חידש עמה את היחסים המלאים כחלוץ לפני המחנה הערבי (1984).

עיראק של צאדם חוסין היתה מקרה שונה בתכלית. כאן לא מדובר בבעלת ברית טבעית, אלא באיום בכוח ובמשטר ראדיקלי ודורסני, המייצג את האנטיייתזה למה שהמלך היה רוצה לראות בעולם הערבי בכלל ובשכנותו המיידית בפרט. אלא שאמת המידה היתה, כאמור, לא טיבו של המשטר וקרבתו למאוייו של חוסין, אלא הזדקקותו של אותו משטר לשירותיה של ירדן ויכולתו של המלך לקשור אותו אליו באמצעות מענה מדיני או אסטרטגי לאותו צורך.

עיראק היתה נתונה שמונה שנים ארוכות במלחמה עם איראן, שסיכנה את המשטר בבגדאד ולעיתים אף הרבה יותר מזה. המלחמה חסמה את המפרץ הפרסי כאפיק ראשי לסיפוק צרכיה הכלכליים והאסטרטגיים של עיראק, וירדן היתה יכולה להציע צירוף של עורף אסטרטגי, ערוץ אספקה אלקטיווי (דרך נמל עקבה) וחוליית קישור מדינית עם ארצות הברית. היא לא דרשה מירדן הניתנות מן המוקדים האחרים – בוודאי לא ממצרים, שאף אחריה חיזר צאדם חוסין, אך גם לא מסוריה, אויבתו המושבעת שהדהתה עם איראן.

גם סוריה נקלעה בשנות השמונים למצב שהוביל את

למוטט את המשטר בעמאן (סוריה), והעמדת פנים של שותפות עם הגרוע שבכל האויבים (אש"ף). הפסיפס הזה, חסר ההיגיון והעקביות לכאורה, שיקף תמורה מעניינת במעמדה של ירדן ובמדיניות רבתת שאימץ המלך באותה תקופה. חשוב להבין את האיגראדמא של האסטרטגיה המדינית הזו באמצע שנות השמונים, כדי להעריך נכונה את הבריא-עמיקתא אליה הידרדר המלך בסופו של אותו עשור, ובעצם הימים האלה – בראשית שנות התשעים. כל ימיו על הכס בעמאן – משנות החמישים ועד לעשור שחלף – נדחק המלך לדפנסיווה מתמדת, והיה אנוס לגייס את כל משאביה הפוליטיים הצנועים של ארצו ואת כל מרצו ואונו, כדי להגן על עצם קיומם של ממלכתו ומשטרו. בשנות השמונים הצליח, לראשונה, לאתר אצל כל אחד מן הגורמים העיקריים בעולם הערבי תחום שבו היה אותו גורם זקוק לשירותיה של ירדן. בשיטתיות החל לחפש ולהציע, כמיטב יכולתו, מענה לאותם צרכים – של מצרים, של סוריה, של עיראק ושל אש"ף – ולבסוף עלה בידו להציב עצמו בצומת שבו הצליח ליישב את כולם ולרתום את היחסים שפיתח עם מובארכ, אסד, צאדם חוסין ואפילו ערפאת, לשירותיה של ירדן. לראשונה הצליח לצאת באופנסיווה מדינית, ובמהרה קטף את פירותיה.

מצריים היתה זקוקה לחלוץ מבין המדינות הערביות הקשורות בסכסוך עם ישראל (להבדיל מקטר ואפילו מרוקו), שתיתן לגיטימציה מלאה, ולו גם בדיעבד, לאסטרטגיה המצרית בשאלת היחסים עם ישראל – האסטרטגיה שאימץ סאדאת והמשיך מובארכ. חוסין

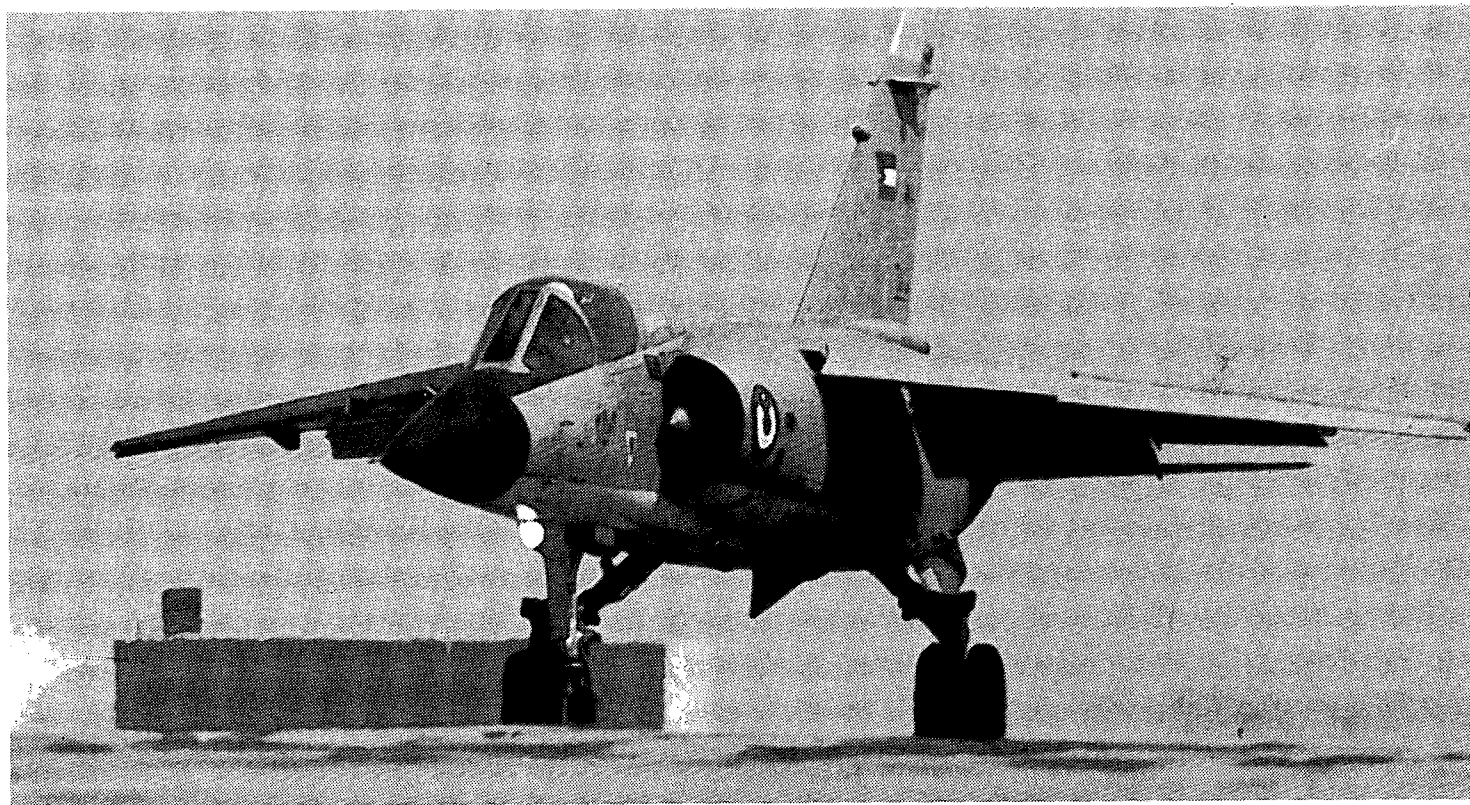

הובלת נפט בכביש המוביל מעקבה לבגדד – פירצה שטרם נסתמה

המערב (בעיקר ארה"ב, ובמידת מה – בריטניה) ואל העולם הערבי. הצורך של סוריה לא היה אולי חשוב כמו זה שהיה למצרים, או דוחק כמו זה שהיה לעיראק, אך ירדן לא הציגה, בתמורה לנכונותה לשתף פעולה בהקשר זה, תביעות שאסד התקשה לעמוד בהן, וסוריה ממילא לא ראתה באותם הימים צורך דוחק או אפשרות מפתה לחתור תחת משטרו של חוסין. נוסף לכך ניטרל שיתוף הפעולה ביניהם את תמיכתו של חוסין באופוזיציה של האחים המוסלמים בסוריה עצמה ואת מעורבותו, השלילית מבחינת סוריה, במשבר הלבנוני.

המצוקה של אש"ף, שדחפה את ערפאת לזרועותיו של המלך, היא אולי המקרה המעניין מבין הארבעה. למצריים, לעיראק ולסוריה היה אינטרס בשיתוף פעולה עם ירדן, אך אף אחת מהן לא סיכנה אינטרס חיוני, או אפילו מרכיב חשוב של הצרכים הלאומיים שלה. אש"ף, לעומת

אסד, בין היתר, להיזקק לשירותיה של ירדן. סוריה איבדה בתקופה זו הרבה מאוד מהשפעתה על הציבור הפוליטי הערבי, ומיכולת המניפולציה, שאיפשרה לה בעשורים קודמים לנהל מדיניות אופנסיווית בזירה הערבית; היא נדחקה לשוליה, במידה ששחקה אפילו את כושר הווטו, שהניב בעבר פירות רבים כל-כך. אסד ראה בכליון עיניים איך מצרים משקמת בהדרגה את מעמדה בזירה הזו, למרות צמידותה לאסטרטגיה שהתוו סאדאת ומובארכ ביחסים עם ישראל; הוא חזה בבעתה כיצד מצליח אויבו המושבע צדאם חוסין, חרף שגיאותיו וכישלונותיו, לרתום את הפונציאל העיראקי לשאיפותיו ולהפוך את ארצו למעצמה אזורית מן המעלה הראשונה. תמיכתו של אסד באיראן, שהתחייבה מחששותיו מפני כוחה העולה של עיראק, בודדו את סוריה במערכת הבינערבית, שהתפקדה, מרצון או מאונס, עם הערבים נגד האיראנים.

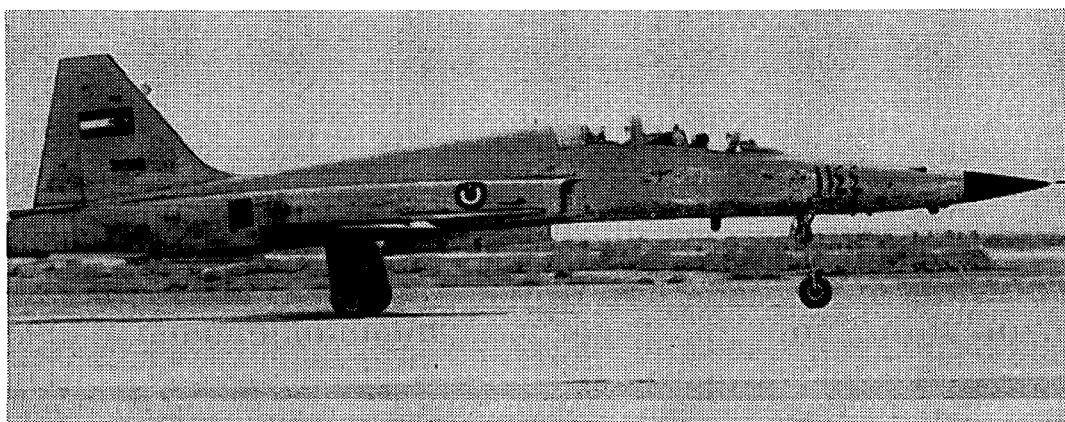

מיראז' F-16 של חיל האוויר הירדני, ממריא מבסיסו באזרק

זאת, מצא עצמו בדילמה שמשני עבריה ארבו לו סכנות חמורות ואולי אף קיומיות. אחרי מלחמת לבנון התבררה לאש"ף, יותר מאי פעם, הן תלותו במדיניות האמריקנית והן תפיסתו העוינת של הנשיא רייגן. בתנאים אלה הופיעה במלוא חומרתה הסכנה שארצות-הברית וישראל ינסו להסדיר את העניין הפלסטיני עם ירדן, על חשבון אש"ף, בימי חולשתה ומצוקתה של התנועה הלאומית הפלסטינית. הברירה של ערפאת היתה בהסדר כזה, מבלי יכולת להכשילו, או לקנות, בכל מחיר מניה וביה,

באותן שנים, איבד אסד הרבה ממעמדו גם בזירה העולמית. מעורבותו בטרור האזורי והעולמי נחשפה, ובמקום מדיניות של פיוס שאפיינה כל כך את קרטור ואת הקהילה האירופית, מצא עצמו ניצב מול רייגן ותאצ'ר, בעמדת מיקוח נחותה. בעולם הערבי ובזירה העולמית קרה לאסד הגרוע מכל – ניתן היה כמעט להתעלם מסוריה, בהנחה שאין תועלת בשיתוף הפעולה עמה והיא אינה מסוגלת לגרום אלא נזק מועט.

בשפל הזה היה אסד זקוק לחוסין כערוץ פתוח אל

NORTHROP-F5 בבסיס H5, סמוך לגבול סוריה-עיראק

בעמאן; היא הביאה, לראשונה לאחר המשבר הממושך שפקד את המערכת הבינערבית בשנות השמונים, בכפיפה אחת את רוב מנהיגי הליגה ואף בישרה את שובה של מצרים, בתנאים שלה, אל הקולקטיב הערבי. כבר כמה שבועות אח"כ התגלו הסימנים הראשונים שהעידו כי הצלחתו של חוסין בירדן עצמה והרבה מעבר לתחומיה, עלולה לפנות את מקומה לאובדן הנכס הפלסטיני, ולאיום על המשטר, ואף על עצם קיומה של ממלכתו במתכונתה המוכרת.

התהליכים שמוטטו את הישגיו המרשימים של המלך מאמצע שנות השמונים, היו רובם ככולם, מחוץ לשליטתו. חוסין הטיב לתמרן ולנצל הזדמנויות של ממש וקוניונקטורות חולפות, אך ירדן היתה חסרה את המשקל הסגולי כדי להשפיע במידה מכרעת על גורמי היסוד. מבין הגורמים הלל ראוי להתמקד בארבעה: בגורם הכלכלי, בשאלה הפלסטינית, ביסוד האסלמי הפונדמנטליסטי ובמשבר שחולל צאדאם חוסין.

הראשון שהטיל את צילו על סיפור ההצלחה של חוסין היה המשבר הכלכלי. זה החל עם הירידה הריאלית (ואף הנומינאלית) במחירי הנפט במהלך שנות השמונים, והתבטא, בשלב ראשון, בדילול תמיכתן של מדינות המפרץ ובהצטמקות כוח העבודה הירדני והפלסטיני, שהועסק שם. אלה השפיעו על המשק והחברה בירדן בתחומים שונים; צומצמו עד מאוד העברות הכספיים של אזרחי ירדן שעבדו במדינות הנפט למשפחותיהם בירדן; עובדים שנפלטו מן המפרץ חזרו לירדן ולא מצאו בה תעסוקה מתאימה; עובדים שנהגו לצאת למפרץ מירדן, ואף מן הגדה המערבית, בשנות הגאות, נותרו בירדן בשנות השפל, והגבירו את האבטלה במשק הירדני הקטן. ירדן הצליחה בשלב ראשון להתמודד עם הקשיים הללו, כיוון שהשותפות עם עיראק במהלך מלחמתה של האחרונה עם איראן פיצתה במידה רבה על ההפסדים שנבעו מירידת מחירי הנפט. כאשר הסתיימה המלחמה היה, על כן, השבר גדול שבעתיים.

על רקע המשבר הכלכלי, האבטלה והמצוקה החברתית שנוצרה בעקבותיהם, קיבלה תופעה אחרת תנופה

כרטיס כניסה שישותף את אש"ף בתהליך ההסדר. ערפאת בחר באפשרות השנייה (מתוך כוונה להשתלט על ההסדר מבפנים בשלב מאוחר יותר), ואכן שילם מחיר מופקע, שהיה כרוך בלגיטימציה למעמדה המרכזי של ירדן בשאלה הפלסטינית ובשאלת גורלה של הגדה המערבית.

הנכס העיקרי של המדיניות המורכבת הזו, היה היכולת לקיים את כל מרכיביה בעת ובעונה אחת. חוסין הצליח להציב עצמו, בעזרת מצרים, בלב המחנה הערבי שעליו השליכה ארה"ב את יהבה; בה בעת השכיל לנטרל את הסכנה המתמדת מצד סוריה, ע"י פיוסו של אסד מצד אחד, ועל ידי התקשרותו עם צאדאם חוסין מצד שני; במקביל הצליח להיבנות כלכלית ואסטרטגית מקשריו עם עיראק. בלי לפגוע ביחסיו עם שני המוקדים הראדיקליים של העולם הערבי – סוריה ועיראק – שחק חוסין את נוסחאת רבאט, והציב שוב את ירדן כאחד הגורמים הלגיטימיים בייצוג הפלסטינים.

חשוב לא פחות מכל אלה – מעמדו המיוחד של המלך בצמתי הזירה הערבית והעולמית חיזק את מעמדו מבית. לא רק שהגורמים הערבים השונים שהיו זקוקים לחוסין נמנעו מלהפעיל את חסדיהם בירדן פנימה נגד המשטר; כאשר חוסין יוצא ובא כאורח רצוי בכל הבירות העיקריות של העולם הערבי, לעיתים קרובות – היחיד המקיים קשרים עם כולם, אין השעה כשרה לגייס נגדו בעמאן ובאירביד את אויביו המסורתיים ואת מתנגדיר בכוח. אפילו בשכם ובחברון הקשה המעמד החדש של המלך על אויביו ונתן תקווה צנועה לאלה שרצו ביקרו. לא רק המצוקות הפוליטיות שוככו. מעמדו המיוחד של המלך בזירה הערבית איפשר לו להתמודד גם עם המצוקות הכלכליות: הקשר עם עיראק הביא לפרוץ יחסית בירדן, לריבוי זה הכרוכה בסחר הטרנזיט (במיוחד בקרב נאמניו של המלך, בין שבטי הדרום); גם הסיוע ממדינות הנפט לא הצטמצם באותו שלב במידה שהתחייבה מירידת המחירים.

כאשר חגג חוסין את מעמדה החדש של ארצו, בוועידת הפסגה בעמאן, כבר החלו המהלכים שמוטטו לבסוף את הישגיו. וועידת הפסגה בנובמבר 1987 כונסה, לראשונה,

מסוכנת. במדינות ערב הופיע בשנות השמונים גל נוסף של מגמות פונדמנטליסטיות, מן הסוג הפוקד חלקים שונים של העולם המוסלמי מידי פעם, בעיקר בעיתות מצוקה. הופעתה המחודשת של מגמה לאטנטית זו, היתה קשורה בעלייתו של חומייני ובכינון המדינה המוסלמית באיראן; אך נראה שההסבר העיקרי להתחדשה ולהתחזקותה של מגמה זו גם בקרב הסונים ולמרות שהמהפכה האיראנית לא הגשימה את התקוות שניתלו בה, היא העובדה שהאידיאולוגיות החילוניות והמערביות, שהבטיחו למוסלמים באזור מזור למצוקותיהם הסטרוקטורליות, הכזיבו והותירו חלקים נרחבים של הציבור הערבי במבוי סתום, הן ברמת איכות החיים של הפרט, והן ברמת השאיפות הקולקטיביות של הציבור כולו. שוב הסתבר, כמו בשעות מבחן בעבר, כי קריאתו של האסלם מעוררת הדים ברבדים עמוקים של תודעת בני האזור, בעוד שהאידיאולוגיות המיובאות, לרבות המימד החילוני והמערבי של הרעיון הלאומי, אינן נקלטות, בדרך כלל, אלא ברובד העליון של אותה תודעה.

בירדן נפגשו המשבר הכלכלי, המצוקה חברתית ברמת הפרט, ותחושת המבוי הסתום ברמה הקולקטיבית, ושימשו קרקע פורייה לחיזוקו הניכר של הגורם הפונדמנטליסטי. מה שאיפשר לגורם זה להתפתח היתה, בין היתר, מדיניותו של המלך, שראה בחוגים האלה, בשלב מוקדם של התפתחותם, משקל נגד לגורמים הלאומיים הפלסטינים ולשלוחות של מגמות ראדיקליות אחרות (כגון הבעת' וקומוניסטים) שאיימו על משטרו. חוסין גם עשה בהם שימוש נגד יריביו החיצוניים (איפשר ל"אחים המוסלמים" לפעול מבסיסם בירדן ולסייע לאחיהם שנאבקו נגד אסד בסוריה). המלך נהג כך, מכיוון שהזרם המרכזי בקרב הגורמים הפונדמנטליסטיים לא יתייצב נגד משטרו, והעדיף להתחזק ולהכות שורש בחסותו של המשטר, תוך שמירה קפדנית על הקווים האדומים המקובלים של משטרת הביטחון.

על רקע זה, היו הגורמים הללו היחידים שהורשו לפעול בגלוי, במסגרת מאורגנת ורשמית, ולהקים רשת מרשימה של שירותי רווחה וחינוך. רשת זו שירתה בעיקר את הרבדים העניים של החברה, והבטיחה את אחיזתם של הגורמים הפונדמנטליסטיים בבסיס הרחב של האוכלוסייה. כאשר נערכו בחירות בנובמבר 1989, הסתבר כי מפעלי החינוך והרווחה, בצדוף ההטפה במסגדים, הנביטו על קרקע המצוקה האישית והקיבוצית, את הפרי הפוליטי המקווה – הגורמים הפונדמנטליסטיים יצאו מן הבחירות כגוש הגדול והמגובש ביותר בפרלמנט, ושנה אחר כך, בעיצומו של המשבר במפרץ הפרסי, הצליחו להעמיד מתוכם את י"ר הפרלמנט, שדחק הצידה את מועמדו של המלך.

אתגר נוסף וחשוב שהוצב בפני המשטר בעמאן ערב משבר המפרץ היה, שוב, בעניין הפלסטיני. היקפו של האיום המחודש החל להסתמן זמן קצר לאחר פרוץ האינתיפאדה, כמה שבועות בלבד לאחר שהאופנסיווה הפוליטית של חוסין חגגה את ניצחונה בוועידת הפסגה

בעמאן. רק בהדרגה הסתברו למלך (כמו גם לישראל, לאש"ף ולפלסטינים בגדה, שהופתעו ממדיה והצלחותיה הראשוניות לא פחות ממנו) השלכותיו של המפנה שחל בציבור הפלסטיני בגדה, ועומקה של התמורה שחלה בציבור הפוליטי הערבי, כתוצאה ישירה או עקיפה מן האנתיפאדה. שמונה חודשים לאחר שפרצה, נתן המלך ביטוי דרמטי ללקח שלמד מן האינתיפאדה ולמסקנות המתבקשות מן הלקח הזה. הוא הבין כי מעמדו בגדה המערבית התמוטט, וכי עליו לנטוש, לשלב הקרוב, את שאיפותיו שם. מסקנה זו התחייבה מן ההכרה שמה שעמד על הפרק באותו שלב, לא היה הרחבת אחיזתו מערבה, אלא הגנת הגדה-המזרחית מפני השפעתו הממאירה של הלקח הפוליטי המשכר שלמדו הפלסטינים בשלב הראשון של מאבקם עם ישראל בנוסחו החדש.

ניתוק הקשרים עם הגדה המערבית בסוף יולי 1988, הסיר לזמן מה את האיום המיידי על מעמדו של חוסין מעבר לנהר מזרחה, אך השפעתם המצטברת של התהליכים שחוללו את האינתיפאדה והשפעתם של דפוסי האינתיפאדה ולקחייה על הציבור הפלסטיני והגורמים הפונדמנטליסטיים בגדה המזרחית התגלו במלוא עוזם כאשר שיחרר צאדם חוסין את השד מן הבקבוק.

כדי להעריך את עומק המצוקה שאליה נקלע המלך חוסין בעקבות האתגר הנוכחי של צאדם חוסין, יש להתמקד בהצטברות מרכיביה השונים, מעבר לנטל המאפיין כל אחד מהם בנפרד, ולבחון את זיקת הגומלין המסוכנת שהתפתחה בין כמה מן המרכיבים האלה. המשבר הכלכלי הוליד למצוקה חברתית עמוקה ורחבת היקף, וחשף למסר הפונדמנטליסטי רבדים באוכלוסייה שספק אם היו נפתחים להקשיב למסר הזה אלמלא אותו משבר. המסרים הפונדמנטליסטיים והמצוקה הכלכלית והחברתית תרמו למגמה כללית של ראדיקליזציה, ששירתה גם גורמים פלסטינים ראדיקליים. במגמות הללו השתלבו גם אווירת חוסר המוצא שרווחה בקרב פלסטינים לפני האינתיפאדה; גם האופוריה וההשתכרות מן ההישגים הראשונים שלה; וגם תחושת המבוי הסתום בשלביה המאוחרים יותר.

האתגר של צאדם חוסין התיך את כל המגמות הללו – את התסכולים ואת המצוקות, את החרדות ואת הכמיהה לנקמה – למסה אחת של יורה רותחת והעניק לה כיוון ואויב מוגדרים; אך מעל לכל העניק לאלה החשים מדוכאים, תקווה אחת גדולה, המתמקדת ביורשו המודרני של צלאח אל-דין, אשר יביא את הגאולה. המסר הזה של צאדם חוסין אינו מיוחד לתושבי ירדן – הוא נקלט היטב בקרב ערבים בכל רחבי האזור, לרבות במדינות שמשטריהן התפקדו בקואליציה הניצבת מול עיראק; הוא עורר הזדהות מיוחדת בקרב פלסטינים באשר הם, לרבות אזרחיה הערביים של ישראל.

מה שמייחד בתחום זה את ירדן הוא צירוף של ארבעה מרכיבים – משקלו של הגורם הפלסטיני באוכלוסייה, התעצמותו של הציבור הפונדמנטליסטי, המצוקה הכלכלית-חברתית ומעל לכל – חולשתו של המשטר

ורגישותו המיוחדת למצבים מסוג זה שאליו נקלע עתה. כל אחד מן המרכיבים הללו מצוי גם במדינות אחרות (לעיתים חמור המצב באחד התחומים מזה הקיים בירדן), אך צירופם הוא המכתיב למלך את מדיניותו ואת מהלכיו. הגורם הפלסטיני נמנע שנים ארוכות מלהזדהות באופן פעיל עם מאבקם של אחיו שמעבר לנהר מערבה, במיוחד מאז הניסיון הטראומתי של מלחמת האזרחים בירדן ב-1970. הם נמנעו מכך בימים שבהם הובטח להם שיפור מתמיד (גם אם צנוע) ברמת החיים ובאיכותם, כאשר המשטר הפגין ביטחון עצמי ונחישות לעמוד על שלו, בשעה שלא היה להם בעל-ברית פנימי ומשענת חיצונית, ולפני שהאינתפאדה הציעה דפוס מפתה של פעילות פוליטית שסיכונה מבוקרים. הפעם הצטברו תודעה פוליטית מחודדת יותר, תחושה של מבוי סתום, מצוקה

חוסין מלך ירדן

כלכלית חברתית, אובדן הביטחון העצמי של המשטר, בעל הברית הפונדמנטליסטי, המשענת העיראקית ומורשת האינתפאדה. צירוף כל אלה שינה את המאזן. הארגונים הפונדמנטליסטיים לא היו צריכים לשכנע את תומכיהם לצאת לרחובות: כמעט כל מי שקלט והפנים את המסר שלהם, חזקה עליו שיקבל בברכה את המשיח מבגדאד. המסר מלכתחילה אינו "דתי-תאולוגי, אלא פוליטי, ועוסק בהשבת הסדר ההעולם שנשתבש על מכונו. בגירסתו הפשטנית, המדברת אל ההמונים, הוא מתמקד בעובדה שהאסלם ומאמיניו, שנועדו לאדנות ולגדולה, נדחקו להשפלה ולאובדן דרך. צאדם חוסין זכאי לתמיכה, מכיוון שמצא את הדרך להשיב להם את כבודם האבוד ולהעניש את עושקיהם. הגורמים הפלסטיניים והפונדמנטליסטיים שהפגינו בסערה גדולה את תמיכתם בצאדם חוסין, את איבתם

לארצות הברית ולישראל ואת התייצבותם במחנה הראדיקלי בכל העניינים שהמאבק במפרץ מייצג, לא חתרו להתעמת עם המשטר או לנצל את ההפגנות כדי להפילו. אלה גם אלה מעדיפים בשלב זה לפעול ברשותו של חוסין, ולכאורה בחסותו, כל עוד המשטר מניח להם לגייס המונים למאבקם, וכל עוד הוא מזדהה עם המסר שלהם, לפחות מן השפה ולחוץ. אלה גם אלה נזהרים מאוד שלא לאבד שליטה בתנאים הקיימים של התלהבות המונית; אנשי הזרם המרכזי (להבדיל מקנאים בקצות המחנה) אינם מעודדים כנראה את תומכיהם לדחוק את המשטר בתחומים שאין הוא יכול להרשות לעצמו לוותר בהם.

המלך נאלץ להיכנס להימור מסוכן, מסוכן אף בסטנדרטים הגבוהים שהציב הוא עצמו לשלטון. את תמציתה של האסטרטגיה שלו אפשר להגדיר: "אם אינך יכול להביסם – העמד פנים שאתה מצטרף אליהם, עד יעבור זעם". האילוצים העיקריים המכתיבים את מהלכיו הם אילוצים פנימיים, למרות שניצבים בפניו גם איומים חיצוניים חמורים. למרות שלכושרו המדינאי של המלך יש משקל רב, הרי תוצאותיו של ההימור הזה תלויות בעיקר בעניינים שמחוץ לתחומי השליטה של חוסין, ובראשם מידת הצלחתו או כישלונו של צאדם חוסין. עניין זה והשלכותיו בירדן לא רק יחרצו את גורלו של המשטר וראשיו, אלא ישפיעו במידה מרחיקת לכת על גורל האזור ועל מעמדה של ישראל.

האסטרטגיה שהוזכרה אינה חדשה. המלך אימץ אותה במהלך עשרות שנות שלטונו שוב ושוב – בתקופה שבה דרך כוכבו של נאצר, בעת שאש"ף שבה את דימויו של הציבור הפוליטי ורמס את הריבונות הירדנית, בימים שבהם חתר חוסין לפייס את אסד, וגם כאשר הצטרף למקהלת מוקיעיו של סאדאת אחרי קמפ דווייד. בדרך כלל יצא מכך בשלום, גם אם שילם מחיר גבוה; לפעמים יצא בעור שיניו; בכל המקרים עמד במבחן העיקרי – הוא שרד בניגוד לציפיותיהם של רבים וטובים.

אין כל ספק שגם הפעם מתפלל המלך בליבו להיפק הגמור של מה שפיו אומר בפומבי. צאדם חוסין מייצג את האנטי-תזה של מה שדרוש לירדן ולמשטר הנהוג בה. אם לא יובס ויושפל, תהיה עמאן, במקרה הטוב, שלוחה צייתנית של בגדאד, ובמקרה הטוב-פחות לא תתקיים כמדינה ריבונית אפילו להלכה. המלך יכול לתפקד כבובה זמן קצר עד יעבור זעם, אך הצלחה מתמשכת של צאדם מאיימת להפוך מצב כזה למציאות של קבע.

חוסין עבר שוב ושוב חוויות מסוג זה בדיוק. באמצע שנות החמישים היתה תבוסה משפילה של נאצר בעימות עם בריטניה וצרפת בתעלת סואץ מסלקת את האיום המסוכן, אולי החמור ביותר שקם אי פעם לירדן ולמשטרו החדש והרופף. בפומבי נאלץ, כמובן, להתייצב בחזית אחת עם משיחם של הערבים הגאים נגד אויביהם. ב-1967 הבין היטב כי האופוריה הערבית לקראת עימות עם ישראל עלולה לצאת מכלל שליטה ולהולך בפועל למלחמה כזו, על תוצאותיה ההרסניות. חוסין נאלץ לא

עלולה לפלוש לירדן, או לכפות עליה "להזמין" כמה דוויזיות אל תוך שטחה; אך לו היה זה האיום העיקרי, היה המלך יכול להסתמך על השפעת ההרתעה הישראלית ואולי לצפות למעורבות אמריקנית (ואפילו מצרית וסורית) כדי להתמודד עם האיום הזה (בתאום אסטרטגי נאות עם ישראל וארה"ב אפשר למנוע את הפיכתה של ירדן בהקשר זה לשדה קרב). נוסף לכך קשה להניח, מסיבות אסטרטגיות ופוליטיות מובנות, שצאדם היה בוחר לפתוח חזית נוספת בירדן, זמן קצר לאחר שהוא עצמו הבין כנראה כי נגס בכווית יותר ממה שהוא מסוגל לבלוע, כאשר ארצות הברית מגייסת מאות אלפי חיילים נגדו ומעמידה קואליציה ערבית מרשימה לצידה.

את חרדותיו של חוסין מפני האיום החיצוני הזה, קשה להעמיד מול המחיר הכבד שכבר שילם בפועל על תמיכתו המאולצת בצאדם חוסין: ניכור אמריקני ואירופי, אובדן התמיכה הכלכלית של ערב הסעודית ומדינות המפרץ ושל ארצות הברית, שבירת הברית המדינית עם מצרים והסתכנות בהידרדרות ביחסים עם ישראל; נוסף לכך וחמור מכל – סכנת אובדן השליטה של הזרם המרכזי על הגורמים הראדיקליים, והיסחפות של הציבור התומך בהם, באופן שיכפה על המשטר עימותים מסוכנים (למשל – בעקבות פעולות חוזרות ונשנות של גורמים ראדיקליים נגד ישראל). ספק גדול אם חוסין היה נכון לשלם מחיר כזה תמורת סיכולו של איום מוגבל (פעולה עיראקית ישירה) שניתן להתמודד עמה בהצלחה. ניסיונו הממושך של המלך לימד אותו כי סיכונים חמורים עד כדי הימור בגורל הממלכה, ראוי ליטול רק כאשר על הכף שמנגד עומד איום גדול עוד יותר, מופלג בחומרתו, שאין למשטר כל דרך בטיחותי להתמודד עימו.

איום כזה משלב, בדרך כלל, אתגר פנימי וחיצוני למשטר, כאשר מרכז הכובד הוא באתגר הפנימי. כך היה בימי הזוהר של התנועה המשיחית הנאצרית, כך היה ערב מלחמת ששת הימים וגם בסוף שנות השישים, כאשר אש"ף התבסס בירדן על חשבון ריבונותו של השטר; כאלה הם פני הדברים גם במשבר הנוכחי.

המלך ונאמניו יודעים היטב כי החזית הקשה ביותר היא הפנים. המצוקה המשולבת – הפוליטית, הכלכלית והחברתית – היא כה עמוקה וההשתכרות מן המסר של צאדם חוסין כה אותנטית ומקיפה, שאין למשטר ברירה אלא להיסחף עם ההמון. הברירה היא, מניה וביה, בין היסחפות עם הגל העכור הזה, למרות סכנותיה החמורות, לבין הישטפות וטביעה. מאות האלפים שביטאו בפומבי את הזדהותם עם צאדם חוסין ורבות המתנדבים שהציעו את שירותיהם לעיראק, מפנים בשלב זה את כל האנרגיה האצורה בהם לתביעה לאבד ולהרוס את ישראל ואת מנהיגי ארצות הברית, ערב הסעודית ומצרים. הברירה היא בין קריאות "מוות לישראל, מוות לבוש", לבין צירוף שמו של המלך לרשימה הזו. הביטוי האופרטיבי לאיבתם של ההמונים לישראל ולאמריקה מתמצה בשריפת דגלים ובובות, אם יצורף המלך לרשימה, יהיו גם ביטויים אופרטיביים אחרים.

רק להעמיד פנים שהוא תומך במהלכים של מצרים לקראת מלחמה כזו, אלא אף העמיד את צבאו תחת פיקוד מצרי, נגרר להשתתף במלחמה עצמה, ונאלץ לשלם את עיקר מחירה. בסוף אותו עשור היה אנוס להעמיד פנים שהוא מזדהה עם מאבקו של אש"ף, ומשלים ברצון עם מהלכיו של הארגון, למרות שאלה היו כרוכים באובדן נתחים חשובים מריבונותה של ירדן. בכל המוקדים הללו ראה את הסכנה הפנים-ערבית והפנים-ירדנית כחמורה אפילו מן המחיר המופלג ששילם תמורת כניעתו למגמה השלטת בדעת הקהל הכלל-ערבית ובקרב תומכיה הרבים בתחומי ירדן עצמה.

גם במקרה שלפנינו האילוץ העיקרי המרכיב את מדיניותו ואת מהלכיו של המלך בשלב הנוכחי הוא בתחום הפנימי. אמנם קיים גם איום חיצוני – עיראק

המלך החייל

האזור בעקבות האתגר שהציב צדאם חוסין. אם צדאם חוסין יושפל, והאיום שהציב על הסדר הקיים באזור ומעבר לו יוסר, ינסה המלך (אם ישרוד עד אז) לשוב אל מקומו הטבעי במערכת האזורית והעולמית – עם מצרים, לצד ארצות הברית ותוך הבנה שקטה עם ישראל, נגד הגורמים הראדיקליים באזור, השואפים לשנות את המצב הקיים מיסודו. תבוסה של עיראק תדכא את התקוות של רוב תומכיה בירדן; הדעת נותנת כי דיכוי התקווה יעביר מן העולם, באותו שלב, את הצירוף הקטלני בין תיכסול גדול לבין תקווה גדולה, שהזין את התופעה ההמונית שעמה התקשה המשטר הירדני להתמודד בשלב הקודם. הטרנספורמציה מתסכול קשה לייאוש גמור אולי תקצין את עמדותיו ואת פעולותיו של מיעוט ראדיקלי במיוחד מקרבם, אך זוהי בעיה מן הסוג שגורמי הביטחון הירדנים מוכשרים היטב לטפל בה.

המלך חוסין ויאסר ערפאת בעמאן

אם לא יושפל צדאם חוסין, יהיה המצב שונה מן הקצה אל הקצה וגורלה של ירדן ייגזר, קרוב לוודאי, לשבט. יש להדגיש כי כל תוצאה, לרבות תבוסה צבאית של עיראק, שאינה כרוכה בהשפלה כזו, עלולה להחשב ניצחון, בלי קשר למספר האבדות בנפש או לנזק החומרי שייגרם; הדבר נכון שבעתיים, אם יושג "פתרון מדיני", אפילו כזה הכרוך בהסתלקותו של צדאם מכווית. שום מידה של וירטואוזיות פוליטית לא תוכל אז להציל את חוסין ומשטרו. במקרה הטוב ביותר יוכל להפוך לבובה עיראקית – לא העמדת פנים, כהוראת שעה עד יחלוף זעם, אלא אובדן הריבונות הירדנית, וחוסין יודע היטב כי גם משטרים בעייתיים פחות מזה הירדני לא יעמדו בכך. במצב כזה ספק אם אפילו מפלה עיראקית כעבור שנים ארוכות, והתאוששות ירדנית שתבוא, אולי, בעקבותיה, לא יוכלו להתמודד עם מורשת החידלון הפוליטי שיתיר בירדן הישג מרחיק-לכת ומתמשך

מול אתגר בהיקף כזה אין שירותי הביטחון יכולים לעמוד. לא מדובר בהתארגנות חשאית של כמה מאובי המשטר, המסכנים את הישגיו ואת שלמותו של הציבור הרחב. מדובר ברגש המניע מאות אלפים, ביניהם גם כאלה שהם בשר מבשרו של המשטר. אפילו העימות המקיף והטראומתי ביותר – בספטמבר "השחור" 1970 – היה מצומצם לאין-שיעור, וממוקד בגורם שניתן להציגו כזר (לא הפלסטינים בגדה המזרחית, רובם ככולם, אלא אש"ף ותומכיו). מאבקם של גורמי הביטחון אינו יכול להתמקד בהכוונה חיצונית, או בגורמי הסתה מוגדרים מבית, כיוון שהרגש המוציא את המפגינים אל הרחובות הוא אותנטי וביטוי הפומבי אינו תלוי בעיקר בפעילים מגויסים. צדאם חוסין אינו צריך להפעיל ישירות את המפגינים. כל שהוא צריך לעשות בהקשר זה, הוא למשיך ולהיות צדאם חוסין. המטיפים במסגדים ופעילי הארגונים הפונדמנטליסטיים אינם יוצרים את האקסטזה, אם כי הם מארגנים ומתעלים אותה.

ספק אם דיכוי, זמני בהכרח, של הביטויים הפומביים של הרגשות הללו יועיל בשלב זה. ייתכן אפילו שעדיף לתת להם פורקן, כל עוד אין להם ביטוי אופרטיבי מוסוכן. השאלה היא ממילא אקדמית, כיון שהמלך ומשטרו אינם מתכוונים לנהוג כך, בעיקר משום שאינם מסוגלים, וכנראה גם משום שלדעתם אינם חייבים לעשות זאת בשלב זה.

גם אם אין המלך שועה לבעלי בריתו הטבעיים – מצרים, ארה"ב וישראל – המטיפים לו לנהוג אחרת, אין הוא יכול להרשות לעצמו להתעלם מהם. כמי שיודע היטב עד כמה קשה למדינה כירדן למצוא בעלי ברית טבעיים טובים כל כך, הוא גם אינו רוצה להתעלם מהם, והוא טורח הרבה לשכנעם כי בסופו של חשבון הוא נוהג נכון גם מבחינתו ואפילו מבחינת האינטרסים שלהם עצמם. המסר של המלך פשוט – אם ייצא בשלב זה לעימות עם הגורמים בממלכתו הרואים בצדאם חוסין את מושיע הערבים והאסלאם, ספק גדול אם ישרוד; מבחינתם של מצרים, ארצות הברית וישראל, כל אלטרנטיבה למשטר הנוכחי גרועה לאין שיעור, אפילו ממלך הנאלץ להעמיד פנים שהוא מזדהה עם עיראק, להגיש לה סיוע שולי בחשיבותו ולהניח לתומכיו של צדאם בממלכה לבטא את רגשותיהם.

נראה כי מובארכ, בוש ושמיד מתוסכלים וכועסים על מהלכיו של חוסין, חוששים מהאפשרות שמדיניותו המבוקרת תצא מכלל שליטה, אך מבינים את המסר של המלך ומשלימים באי רצון עם ההיגיון העומד ביסודו. המדינה היחידה בקטגוריה הזו שהענישה אותו בפועל, במהלך שקשה להבין את תועלתו בהקשר הכולל, היא ערב הסעודית, שתרמה בצעדיה במידה ניכרת להחמרת המצוקה הכלכלית בירדן.

הכל יודעים – המלך ונאמניו, בעלי בריתו הטבעיים ואויבי המשטר מבית ומחוץ – כי גורלה של ירדן בעקבות המשבר הנוכחי ייחרץ בידי גורמים הנמצאים מחוץ לשליטתה. החשוב שבין הגורמים הללו הוא דמותו של

המלך חוסיין בחברת חוסני מוברכ וצדאם חוסיין

הצרה בגולן, קל וחומר היערכות כוללת יותר, המקיפה גם את עיראק וכוללת את הגיבוי הסעודי.

ירדן ההופכת, מרצון או מאונס, לשלוחה אסטרטגית של עיראק וסוריה, מציבה, אם כן, בפני ישראל איום קיומי מניה וביה. מדובר לא רק בהיערכות כוחותיה של "חזית מזרחית" על אדמתה, אלא בהשלכותיה של הערכות כזו על מצרים. האסטרטגיה שבה דבקה מצרים ביחסיה עם ישראל זה למעלה מעשור שנים – השלום, מבוססת על ההנחה כי אין לערבים אופציה צבאית מבטיחה מול ישראל. זהו הרקע לאימוצה של אותה אסטרטגיה; חשוב מזה – רק על רקע זה ניתן היה לגייס הבנה לאותו מהלך חריג בעולם הערבי ובמידה רבה אף במצרים עצמה. חזית מזרחית הנערכת בירדן, משמיטה את המרכיב החיוני הזה, והדעת נותנת שבלעדיו תצרך מצרים, במלואו או, לפחות, בחלקו, את משקלה הסגולי המכריע לאיום האסטרטגי על עצם קיומה של ישראל.

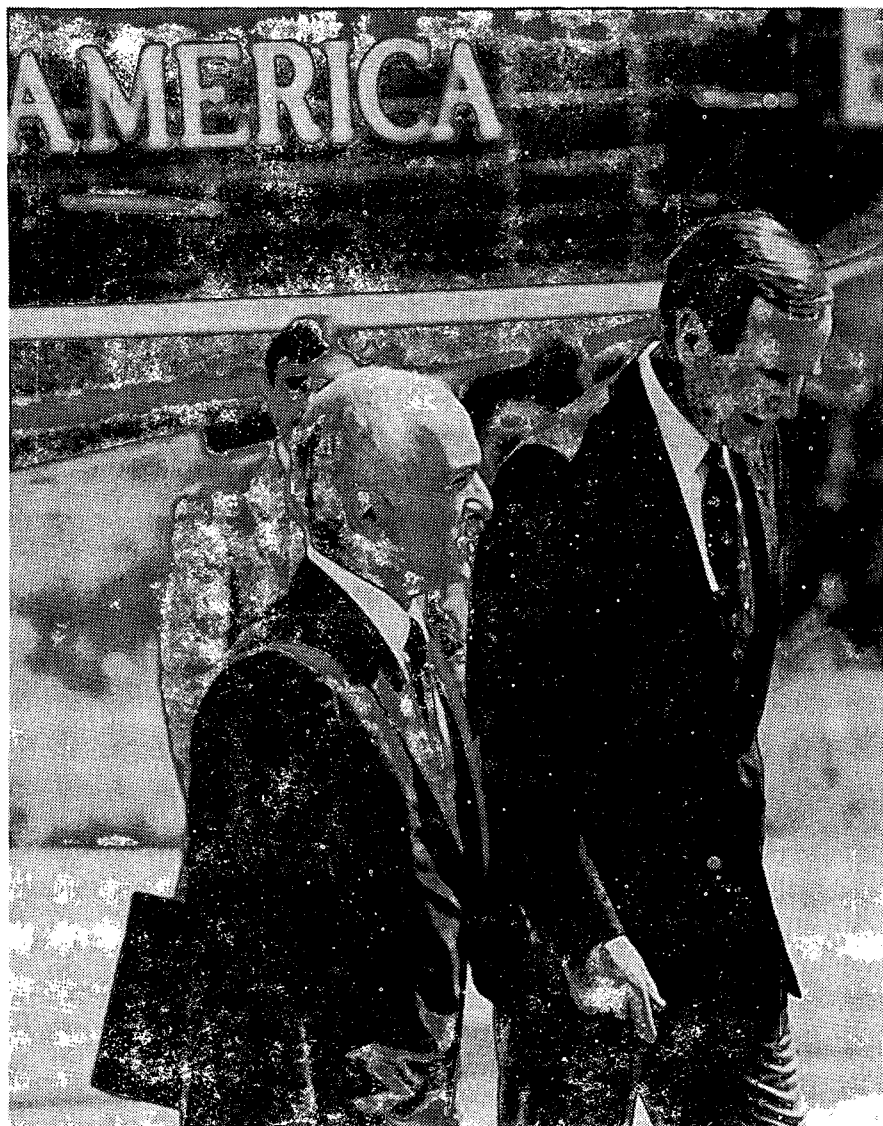
שאלת עמדתה ומעמדה של מצרים היא הגורם המכריע גם במרכיב השני – סיכויי ההסדר עם מדינות ערב. הצלחתו של צאדס חוסיין בממד המדיני, יהיה גם כישלונו של מובארכ. אם ניתן להשיג את מטרותיהם הצודקות של הערבים, ולהשיב למשפיליהם כגמולם, בכוח הזרוע ומיד – אין הצדקה לאסטרטגיה המדינית שהטיפה לגישה אבולוציונית וזהירה, תוך הכרה במיגבלותיהם של הערבים ובצורך בפשרה מכאיבה עם ישראל.

אם ייכשל צדאם חוסיין, צידקת האסטרטגיה של מובארכ תצא לאור וחוסיין יתאושש, לא ברור מתי יוכל

של צדאם חוסיין. הניסיון הלבנוני אינו מעורר תקוות מסוג זה.

הכרתו של חוסיין כי ההכרעה שתגזור את גורלה של ממלכתו ממילא אינה בתחום שליטתו, מחזקת עוד יותר את נטייתו להימנע ממבחן כוח בשעה שלא הוכרע עדיין העניין העיקרי. גם מבחינה זו עדיף, מבחינתו, להמתין בתחושת דיכאון וחוסר אונים, מאשר להסתכן, בתנאים הקיימים, בכישלונו של צעד שעלול להיות צעדו האחרון. קשה להגזים בחשיבותו של המשבר במפרץ, תוצאותיו האפשריות והשלכותיו מרחיקות הלכת על האינטרסים הלאומיים של ישראל. לא כאן המקום לדון בשאלה זו בהיקפה הכולל, אך ניתן להמחיש את חשיבותו של הסוגיות העומדות על הפרק בהקשר זה, תוך התמקדות בהשלכות האפשריות על גורלה של ירדן. ראוי להתמקד בשלושה מרכיבים הקשורים ביניהם בזיקת גומלין הדוקה – המימד האסטרטגי, סיכויי ההסדר עם מדינות ערב והשאלה הפלסטינית.

שאלת הצטרפותה של ירדן, מרצון או מאונס, לקואליציה מלחמתית, היתה ונותרה מרכיב קריטי בחשיבותו לביטחון ישראל; לנוכח התעצמותן חסרת התקדים של מדינות ערב, גדולה היום חשיבותה בהקשר זה מאשר אי פעם. סיכויי של איום אסטרטגי קיומי על מדינת ישראל להתממש, תלויים במידה מכרעת בהערכות כוחותיה של "חזית מזרחית" בשטחה של ירדן, מול "הבטן הרכה" של ישראל. אפילו כוחותיה של סוריה לבדה מאבדים הרבה מייעילותם ההתקפית כשהם ערוכים בחזית

המלך חוסין בחברת הנשיא בוש בארה"ב

מן המשבר בשלום, ואם ישוכנעו גם הפלסטינים בגדה המזרחית המצפים היום לניצחונם של צדאם חוסין, כי מדובר במשיח-שקר שנכשל והיה עלול להוליך אף אותם לאבדון – יכולים הגורמים הפלסטינים הללו במסד ובציבור הירדני לתת סיכוי טוב יותר לגורמים המפוכחים בקרב הפלסטינים ממערב לנהר להתגבש לגורם שיאפשר לפלסטינים הסדר עם ישראל. אם, לעומת זאת, יצליח צדאם חוסין (ואף אם ייכשל מאוחר מדי – לאחר שירדן במאפייניה המוכרים לא תהיה קיימת עוד ולא תוכל עוד להציע לפלסטינים האלה בגדה את תמיכתה בתחום זה), מציג הדבר לישראל חזות קשה, גם בתחום הסיכוי להתמודד בהצלחה עם השאלה הפלסטינית. אם מצרפים את שלושת המרכיבים – את המימד האסטרטגי, את סיכויי ההסדר עם מדינות ערב ואת השאלה הפלסטינית – ברור מדוע יש לישראל עניין חיוני בתוצאותיו של המשבר במפרץ. כאן נדונו רק ההיבטים הקשורים בירדן. כאשר בוחנים את התמונה כולה, על השלכותיה האזוריות והלאומיות – ברור העניין שבעתיים.

גורם ערבי נוסף להצטרף למגמה של הסדרי פשרה וחוזי שלום עם ישראל; אך ברור, לפחות, כי במקרה הזה יחתור המלך, הרוצה בכך מאוד, לממש את כוונתו, בעקבות התקדים של מצרים, אם רק יעריך שסכנותיה של מדיניות כזו אינן בלתי נסבלות. אם, לעומת זאת, יצליח צדאם, מובארכ יבודד והמלך, או מחליפו, יהיה לבובה – מכשיר בידיו של השליט היושב בבגדאד – אין בעולם הערבי כיום מועמד מבטיח יותר להפוך את התהליך שבו החל סאדאת, לדרך-המלך ביחסי ישראל-ערב.

מעניין לעניין באותו עניין – גם גורלם של הפלסטינים וסיכויי ההסדר בינם לבין ישראל תלויים במידה רבה מאוד בתוצאות המשבר במפרץ ובגורלה של ירדן, הכרוך בתוצאותיו. הסיכוי היחיד להסדר כזה תלוי בהיוואשות הזרם המרכזי בקרב הפלסטינים מסיכויי החרבתה של ישראל ומן הסיכוי להכתיב לה את תנאי ההסדר. כל עוד מקוים הגורמים הקובעים בקרבם שצלאח אל-דין מבגדאד צועד אל עבר קרנייחיטין כדי להביס את צאצאי הצלבנים היושבים בציון, אין סיכוי שישיעו, כמצאות של קבע, עם המעט (בעיניהם) שגם הנדיבים בישראל נכונים לתת להם.

הסיכוי לעצב, לאחר תקופת ביניים ארוכה והתמקחות ממושכת, הסדר עם גורם פלסטיני שישראלים עם פשרה היסטורית מכאיבה, תלוי, במידה רבה, במשטר בעמאן, ובגורם הפלסטיני בירדן. קשה לראות את התגבשותה של פשרה כזו, כל עוד מכתבים פליטי 1948 את מהלכיה של התנועה הלאומית הפלסטינית, במסגרת אש"ף, כפי שהוא כיום; הדבר נכון במיוחד בעת שהם מצליחים לשכנע גם את הגורמים המפוכחים יותר בציבור הפלסטיני כי לא אבדה תקוותם ל"שיבה" ול"שחרור פלסטין" והם משליכים את ייבם על צאדם חוסין ועל שכמותו. תיסכול גמור של התקווה להופעתו המחודשת של צלאח אל-דין במהרה בימיהם היא תנאי הכרחי (לא תנאי מספיק) להעמדת הגורמים המפוכחים הללו (הדעת נותנת – בעיקר מקרב תושבי הקבע של הגדה והרצועה ולא מקרב פליטי 1948) במרכז של תנועה לאומית פלסטינית שתהיה מסוגלת לחתור לפשרה היסטורית עם ישראל.

כל הגורמים העיקריים בזירה הפלסטינית, ובראשם אש"ף והמשטר בעמאן, יודעים היטב כי גורלן של הגדה המערבית והגדה המזרחית קשור באופן שאינו ניתן עוד לניתוק; מכאן שכל הסדר לשאלה הפלסטינית ממערב לנהר, יושפע במידה רבה ממה שיתרחש ממזרח לו. אם מדובר בהעברת מרכז הכובד מפליטי 1948 הביטוי המובהק ביותר של אש"ף במתכונתו הנוכחית – אל עבר הקבע של הגדה והרצועה, יש לפלסטינים שבידן, במיסד ומחוצה לו, משקל מיוחד.

המשטר בעמאן, לרבות פלסטינים רבים המשולבים בו, איפשר לפלסטינים החיים מזרחה לירדן לנהל את חייהם במשך עשרות שנים על יסוד ההנחות המפוכחות שהוזכרו, ולהימנע, ברוב התקופה הנדונה, מן הטרגדיות שהמיטו על עצמם הפלסטינים ממערב לירדן, בלבנון ובמקומות אחרים בפזורה הפלסטינית. אם ייצא המשטר

חיל משלוח של כמה דיוויזיות עיראקיות ולאפשר למטוסים עיראקיים לפעול משדות תעופה ירדניים. התרחיש שהוזכר קודם, שבו המשטר הירדני עלול להתמוטט לחלוטין, או שעיראק תשלח ביוזמתה כוח לירדן, הוא למעשה רק וריאציה על התרחיש הנוכחי – ירדן קיימת אך מצויה בקשיים כפי שהמצב מוכר לנו. עיראק תתרום למלחמה, אם תפרוץ, חלק מכוחותיה (רבע או שליש) אבל תרומה כזו חשובה מאוד לצד הערבי. במיוחד טק"ק ומטוסים רבים עם טייסים מנוסים. במקרה שעיראק או כלל מדינות ערב יחליטו שהם יפעילו נשק כימי במלחמה עתידית, עיראק תתרום את חלקה ואת ניסיונה הרב. יש לקוות, כי תרומה כזו איננה הגורם שיביא מקבלי החלטות ערביים לכלל דעה כי מלחמה חדשה יש לה סיכויי הצלחה. כל זה אמור לגבי מלחמה מתוכננת ויזומה. במקרה משבר, הסלמה והידרדרות, מדינת ישראל ומדינות ערב תמצאנה את עצמן במלחמה בלי שמישהו שקל וחישב כי מלחמה תשפר בהרבה את מצבו. הערכתי היא כי עיראק תשתתף באופן משמעותי במלחמה אם תפרוץ, בין אם המלחמה יזומה עלידי הערבים או היא תוצאה של הידרדרות ושורת אירועים בלתי מבוקרים.

צבא עיראק ואנחנו – מסקנות

עיראק של שנת 1990 ואילך היא עיראק חזקה יותר מאשר עיראק של שנת 1988, ובוודאי מאשר עיראק של שנת 1980. ברגע שעיראק פלשה לכווית, היא הביאה לכלל משבר חדש במזרח-התיכון, שאנו מקווים שאפשר לפתור עלידי לחץ מדיני וכלכלי. אם עיראק תובס בדרך פוליטית או צבאית, הרי תהיה תמונת-מצב אחרת. אם ימצא פתרון של פשרה, עיראק תמשיך להיות חזקה. אם הפתרון יהיה פתרון בדרך צבאית, האש יכולה להגיע גם אלינו.

להערכתנו, אם תיכפה עלינו מלחמה נצא ממנה מנצחים מבחינה צבאית. עם זאת, גם מלחמה המסתיימת בניצחון יש לה מחיר בחיי אנשים ובמשאבים. מכיוון שאין לנו אמביציות פוליטיות שאפשר להגשימן עלידי מלחמה, אי-מלחמה עדיף על מלחמה. הדבר הרצוי לישראל הוא כי מלחמה לא תתרחש. עם שכנים כמו עיראק של צדאם חוסין, עראפאת וחוסין המלך ואסד, עלינו לנהוג בזהירות כדי לא להיגרר למלחמה כל עוד הדבר אפשרי. יש סיכוי כי נצליח לא להיגרר למלחמה, אך אם מנהיג עיראק יחשוב כי מלחמה כנגד ישראל תוריד אותו מן "העץ" שעליו טיפס, הוא לא יהסס לנסות לחולל מלחמה כזאת. כדאי לנהוג כך שנדע כי עשינו את המירב כדי למנוע מלחמה. אך עלינו לדעת כי למרות כל מאמצינו, יתכן כי מה שכבר נעשה עלידי עיראק או מה שהיא תעשה בעתיד הקרוב יביא את האש גם אלינו. אם זה יקרה, נשאר לנו רק לדאוג כי נצא מן המלחמה בניצחון צבאי, על מנת להשיג מצב מדיני טוב ככל האפשר.

אינו מבקש אלא לאבטח את שדות הנפט הסעודיים, ומומחים שונים המקורבים לפנטגון הודיעו שאין לארה"ב אפשרות לצאת בהתקפה יבשתית אלא בהתקפה אווירית בלבד. נראה שבמסווה זה מכינים האמריקנים את מתקפתם, הנועדת להכריע את צבא עיראק בכווית.

עיראק מנהלת גם היא לוחמה פסיכולוגית הנועדת להניא את האמריקאים מתקיפה כלשהי. הם מאיימים שישבו למתקפה אמריקנית בנשק כימי ובהפצצה של מרכזי אוכלוסיה בישראל, ויחסלו טייסים אמריקאים שייפלו לידיהם.

סיכום

עיראק נוקטת אסטרטגיה של מדינה במצור. יתרונותיה העיקריים הם צבא יבשתי חזק, קלף מיקוח בצורת כוויית, תמורה מסוימת בעולם הערבי, ואיום פסיכולוגי בהפצצה כוללת של מרכזי אוכלוסיה בישראל. ככל שעובר הזמן, מחזקת עיראק את ביצורה ומעמיקה אותם ומנסה ליצור סדקים בקואליציה של המדינות הצרות עליה. מרכז הכובד של מגננתה נמצא בכוויית, בקצה ציר תחזוקה בודד של 120 ק"מ מבצרה, ומטרתה העיקרית לשמר בידיה את היתרונות שהפיקה מכיבוש כוויית ומסיפוחה. ארה"ב נוקטת אסטרטגיה של "הידוק הטבעת", ובה בעת מכינה מכה מכריעה להשגת מטרתה, שהן שחרור כוויית, החזרת הממשל הלגיטימי לכוויית ואבטחת נתיבי הנפט למדינות המפרץ. לשם כך היה עליה לרכז כוח של תשע דיוויזיות – 400 אלף חיילים בשלושה גייסות – שני גייסות יבשתיים וגייס מרינס. בד בבד היה עליה לפרוס את הסד"כ האווירי של חיל האוויר התשיעי, ואת כוחותיה בים. עד לגמר צבירת הכוח היה עליה להרוויח זמן עלידי הונאה ולוחמה פסיכולוגית, ולהצהיר לשם כך על מכה אווירית. מרגע שייגמר שלב צבירת הכוח ותונח התשתית התחזוקתית לכוח, יהיו האמריקאים מוכנים להנחתת המכה המוחצת. בהתחשב גם בתנאי מזג האוויר, יש להניח שהמכה הזו תונחת על פי החלטת מועצת הבטחון – בתנאי שצדאם לא יתקוף ראשון וישבש את היערכותם של הכוחות האמריקנים.

הערות

1. צבא עיראק במלחמת יום הכיפורים, מערכות, ת"א, 1986 עמ' 37.
2. הנשיא בוש בנאום מה-8 באוגוסט 1990.
3. תודאון מס' 7, מפח"ש ענף תוד"א, ספטמבר 1989 עמ' 5.
4. תודאון מס' 7 עמ' 34.
5. David Easby, Charles Kamps, Armies of the NATO Central Fronts, London, Jane's, 1985, p. 458.
6. קולונל פלצ'ר וייר, "הדיוויזיה המוטסת והתפיסה האסטרטגית", צקלון מס' 6 (כוחות מוטסים), עמ' 35.
7. Easby and Kamps, ibid p. 461.
8. יומן מקניל-לור מה-16 באוגוסט.
9. Easby and Kamps, ibid, p. 462.
10. רוברט ד. היינל, ניצחון בשיא הגאות, מערכות, ת"א, 1980 עמ' 144.
11. John A. Adams, Balancing Strategic and Tactical Capability Military Review, August 1988.
12. אל"ם בני מיכלסון, המתקפה, הרצאה להשתלמות מפקדים בכירים, פברואר 1990, עמ' 6.

